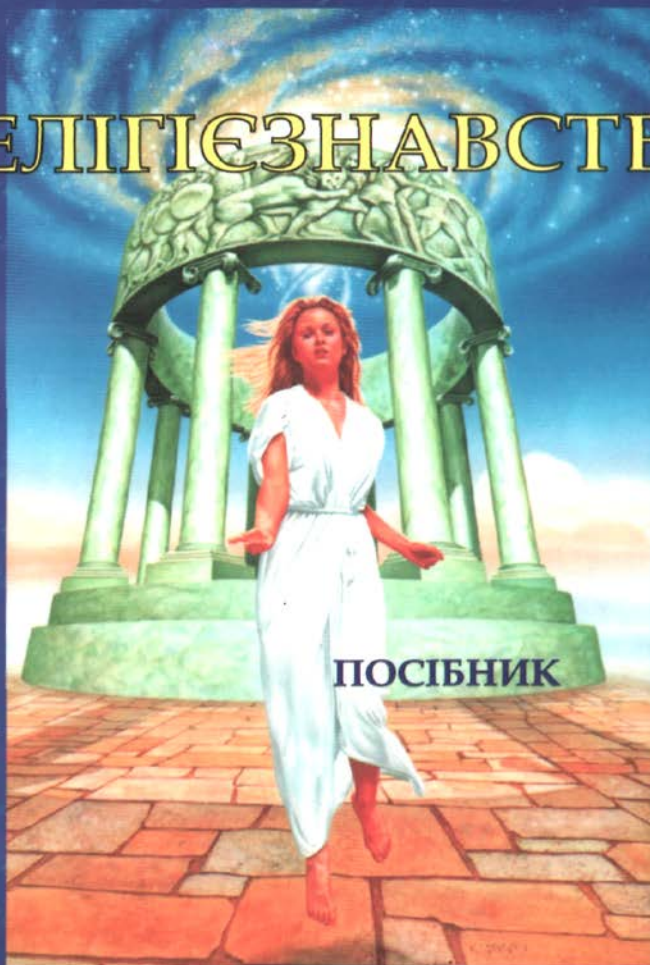

2104-8)
СЗ)
ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

ПОСІБНИК

Видавництво "Магнолія плюс"

О. А. Смольков
Ю. Л. Дещинський

Релігієзнавство

Навчальний посібник для студентів
2-ге видання, стереотипне

Рекомендовано міністерством освіти і науки України

Видавництво «Магнолія Плюс»
Видавець СПД ФО «В. М. Піча»
Львів 2006

УДК 2(075.8)
ББК 86я73
С 51

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти
(Лист № 14/18.2 – 1950 від 12 серпня 2004 р.)*

Рецензенти:

Тіменик З. І. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка»;

Васянович Г. П. – доктор педагогічних наук, кандидат філософських наук, професор, зав. кафедри Соціальних та гуманітарних дисциплін Львівської державної академії фінансів.

Смольков О. А., Дещинський Ю. Л.

С 51 Релігієзнавство: Навчальний посібник.- Львів: «Магнолія Плюс»; видавець СПД ФО «В. М. Піча», 2006.- 232с.
ISBN 966-8340-49-3

Навчальний посібник «Релігієзнавство» написано за нормативною програмою курсу «Основи філософських знань». Виклад є лаконічним за змістом та доступним за логікою подання історії розвитку релігій світу та їх місця в українському світогляді, а також основних різновидів релігій давніх та сучасних (первісних, ранніх та пізніх національних, а також світових релігій), їх сутності та взаємозв'язків. Відповідає вимогам комплексного засвоєння курсу та забезпечує використання повної системи основних методів навчання: словесного, наочного і практичного.

Адресовано студентам, слухачам магістратури, аспірантури, викладачам. Може бути використаний учнями ліцеїв, профтехучилищ, коледжів, буде корисним для широкого кола зацікавлених релігієзнавством.

УДК 2(075.8)
ББК 86я73

О. А. Смольков, Ю. Л. Дещинський, 2006
Видавець СПД ФО «В. М. Піча», 2006
«Магнолія Плюс», 2006

ISBN 966-8340-49-3

ЗМІСТ

Передмова	5
Тема 1. Релігієзнавство як наука.....	7
1.1. Сутність і походження релігії. Основні функції релігії.....	7
1.2. Релігія як сфера духовної культури, її елементи і структура.....	15
1.3. Проблема «Схід-Захід» в сучасній філософії та релігієзнавстві. Особливості східного та західного типів мислення.....	17
1.4. Виникнення перших релігій. Анімізм, тотемізм, шаманізм, магізм.....	19
Резюме.....	45
Тема 2. Стародавні західні та східні релігії.....	48
2.1. Ранні національні релігії.....	48
2.1.1. Релігії Стародавнього Єгипту.....	50
2.1.2. Релігії народів Дворіччя.....	58
2.1.3. Давньогрецька релігія.....	63
2.1.4. Релігії Стародавнього Риму.....	68
2.2. Пізні національні релігії.....	69
2.2.1. Іудаїзм.....	70
2.2.2. Зороастризм.....	77
2.3. Національні релігії Індії, Китаю та Японії як особливе явище.....	85
2.3.1. Релігії Стародавньої Індії.....	85
2.3.2. Релігії Стародавнього Китаю.....	107
2.3.3. Релігія Стародавньої Японії.....	119
Резюме.....	127
Тема 3. Світові релігії.....	128
3.1. Буддизм як світова релігія.....	129
3.1.1. Виникнення та суть буддизму.....	129
3.1.2. Основні напрямки буддизму.....	136
3.1.3. Основні різновиди буддизму.....	140

3.2. Іслам як світова релігія.....	141
3.2.1. Основи ісламу.....	142
3.2.2. Головні течії ісламу.....	147
3.2.3. Коран.....	150
3.2.4. Світогляд ісламу.....	152
3.3. Християнство як світова релігія.....	166
3.3.1. Виникнення та розвиток раннього християнства...168	
3.3.2. Розділення християнства на різні віросповідання.....	175
3.3.3. Протестантизм та інші різновиди (секти) християнства (380 млн. віруючих).....	194
3.3.4. Біблія у християнстві.....	202
Резюме.....	204
Додаток 1. Порівняння ритуалів, заборон та вимог найбільш важливих релігій.....	207
Додаток 2. Короткий словник філософських термінів.....	211
Література.....	229

ПЕРЕДМОВА

Курс дисципліни «Основи філософських знань» є базовим загальноосвітнім курсом в усіх навчальних закладах I та II рівня акредитації й певну частину його складає релігієзнавство. Навчально-методичне забезпечення даної дисципліни, з огляду на зміни, внесені в навчальні програми, на сьогодні є недостатнім. Існуючі підручники та посібники у значній своїй кількості є російськомовними, і більшість з них видана до 1990 р., курс релігієзнавства розглядається з марксистсько-ленінських та матеріалістичних позицій, світоглядні орієнтири подані однобічно й не відповідають сучасним. Україномовна навчальна та методична література з курсу «Основи філософських знань» із викладенням сучасних релігієзнавчих поглядів широкому колу викладачів та студентів практично невідома.

Запропонований навчальний посібник містить україномовний виклад матеріалу з курсу «Основи філософських знань» щодо релігієзнавства в обсязі діючої програми для вищих закладів освіти I та II рівнів акредитації та складається з розділів і тем, які повністю відповідають переліку розділів та тем діючої учбової програми.

Метою авторів було подати матеріал в доступній для студентів формі та спонукати їх до самостійного осмислення вивченого. Тому у темах міститься власне виклад матеріалу разом із довідковою та наочною інформацією. Важливе значення має те, що багато аналітичного та довідкового матеріалу у досить наочному вигляді введено безпосередньо у текст викладення, що допомагає розбиратися у певних складних питаннях, які присутні у релігієзнавчій думці. Теми, в яких викладається матеріал, побудовані за певною схемою: власне теоретичний матеріал із аналітичною, підсумковою інформацією, основна термінологія, питання для перевірки, література.

Теоретичний матеріал викладений з достатньою науковою чіткістю, але у доступній формі. Надто складні або громіздкі питання та проблеми, або проблеми, що не входять в програму, випущені; спеціальна релігієзнавча термінологія використана обмежено та адаптовано. Для наочності викладеного

Тема 1

Релігієзнавство як наука

матеріалу широко використовується метод аналогій, багато зрозумілих для широкого кола студентів прикладів з життя, що допомагають розбиратися у складних питаннях. *Найбільш важливі положення, визначення, висновки та головні думки виділені в тексті окремо*, що дозволяє не тільки чітко слідкувати за логікою викладення, але й більш продуктивно повторювати пройдений матеріал та готуватися до семінарських занять та іспитів.

Питання для перевірки змушують студентів підходити до розгляду проблеми не тільки стандартно, а й досить несподіваної сторони, що суттєво впливає на розвиток аналітичного мислення. Розглянуті питання слугують базою для подальшої самостійної роботи студентів.

Автори вдячні за цінні побажання щодо покращення змісту посібника рецензентам: доктору педагогічних наук, кандидату філософських наук, професору Г. П. Васяновичу, кандидату філософських наук, доценту кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка» З. І. Тіменику.

Дякуємо також доктору філософських наук, професору, завідувачеві кафедрою філософії Національного університету «Львівська політехніка» В. Л. Петрусенку за цінні й ґрунтовні поради та підтримку.

Велика подяка головному редактору видавництва «Магнолія Плюс», доктору соціологічних наук, професору В. М. Пічі за впорядкування матеріалу та дизайн посібника.

Висловлюємо також подяку Д. О. Смолькову за якісне комп'ютерне складання рукопису посібника та його обробку.

Зауваження та пропозиції змісту та структури посібника направляти на адресу видавництва «Магнолія Плюс»: 79060, м. Львів-60, а/с 2623.

План викладення матеріалу

1.1. Сутність і походження релігії. Основні функції релігії.

1.2. Релігія як сфера духовної культури, її елементи і структура.

1.3. Проблема «Схід-Захід» в сучасній філософії та релігієзнавстві. Особливості східного та західного типів мислення.

1.4. Виникнення перших релігій. Анімїзм, тотемїзм, шаманїзм, магїзм.

Резюме.

1.1. Сутність походження релігії. Основні функції релігії.

Що таке релігія? Як і коли вона виникла? В чому її сенс та сутність? Упродовж багатьох століть кращі представники людства намагалися знайти раціональне пояснення причин виникнення такої специфічної, ілюзорно-містичної, ірраціональної форми мислення. За цей час склалася, сформувалася спеціальна галузь знання – релігієзнавство.

Метою релігієзнавства є серйозний аналіз всієї сукупності проблем походження, сутності та функцій релігії, її місця у суспільстві, історії, культурі, її об'єктивної ролі впродовж тисячоліть та в сучасному світі.

Тобто її метою є осягнути та пізнати релігію як форму суспільної свідомості, як соціальний феномен.

Система релігійних вірувань - релігія – дуже довгий період часу сформувалась у свідомості людей, фіксувалась у пам'яті поколінь

й ставала частиною культурного потенціалу народу, країни або навіть багатьох країн, й набула тим самим певні соціально-політичні та культурно-етичні функції.

Звичайно, що найперше, в чому треба розібратися, - це визначення поняття "релігія".

Слово походить від лат. "religio" й означає "зв'язок".

♦ У тлумаченні богословів **релігія** – це все те, що зв'язує, з'єднує людину з божественністю ("Святе письмо" - культ тощо). Але, звичайно, це визначення одностороннє, бо воно конфесійне.

Трохи історії самого терміну "релігія"

Релігія - похідне від латинського слова *religio*. Стародавні римляни позначали тим словом все те, що було пов'язане з шануванням (культом) богів. Якраз в цьому сенсі вживали слово "релігія" давньоримські діячі, наприклад, Цицерон у I ст. до Р.Х. До релігії відносились й уявлення про богів (міфологія), й відповідні дії, які з тими уявленнями були пов'язані та регламентували життя римлян. Те, що у стародавньому Римі називалося релігією, у китайців іменувалося *chiao*, у індусів - *dharma*, у арабів – *din*.

Коли виникло християнство, то слово "релігія" перейшло від римлян до прихильників християнства, які використовували його у своїх цілях, для чого значно змінили його значення. Завдяки християнству це слово увійшло пізніше у всі європейські мови. Під терміном "релігія" християни спочатку розуміли тільки свою, християнську віру, всі ж вірування нехристиянського характеру об'єднували терміном "язичництво". Видатний християнський теолог, один з отців церкви, єпископ Августин, що жив у IV ст., називав християнство релігією, розглядаючи це слово як похідне від "знову зв'язати, з'єднати ": християнство – це релігія - шлях з'єднання та примирення людини з Богом, людини, що відійшла від Бога, коли встала на шлях гріха. Якщо розглядати релігію з цієї точки зору, то дійсно це уявлення специфічно християнське, і його не можна перенести на більш ранні, наприклад, на античні форми релігії.

Отже, ранньому християнству не було властивим уявлення про інші релігії, і про те, що християнство - це не єдина, а тільки одна із багатьох релігій. Християнська релігія з'єднує людей обов'язком покликаних до служіння й відділяє їх від всього іншого світу, частиною якого є в тому числі й язичницькі культури. Християнство називало себе єдиною релігією й таким чином свідомо протиставляло себе всій іншій, так званій "язичницькій ", культурі.

Коли вперше в історії християнства поняття "релігія" було розширене й термін цей був розповсюджений на язичництво, то це спочатку мало чисто полемічну функцію: християнство як "істинна релігія", що послана Богом, протиставлялося "хибним релігіям " - грецькій та римській, які відразу розглядалися як невдалі, демонічні удавання божественному взірцю християнської релігії. Це до того ж дозволяло відірвати ці "язичницькі" релігії від їхнього культурного контексту, й таким чином відкрити шлях для примирення християнства із античною культурою та для асиміляції цієї культури із християнською.

Епоха великих географічних відкриттів, знайомство із Новим Світом дали можливість подальшого розширення поняття релігії. Воно тепер стало вживатися й у відношенні до вірувань американських індіанців та інших "дикунів". У XVIII ст. виникає уявлення про те, що існують різні прояви "природної релігії", яка складає підґрунтя та спільну спадщину всіх релігій. Ця "природна релігія" втілюється у конкретних релігіях, які відрізняються одна від одної за формою виразу, але у своїй основі всі вони схожі. Особливості ж різних релігій пояснюються особливостями тих суспільств й тих культур, у яких ці релігії існують, подібно різницям у моралі, мистецтві, а в цілому й у образі життя та мислення представників різних культур. Так, на початок XIX ст. термін "релігія" знову змінює своє визначення й входить у вживання у своєму сучасному вигляді. Це визначення можна сформулювати таким чином:

Релігія - це

- ➔ *сукупність поглядів на світ, які частіше за все ґрунтуються на вірі в Бога, який створив цей світ й саму людину та дав їй у «одкровенні» знання, яке необхідно приймати на віру й не вимагати доказів (тому релігію часто називають просто вірою); релігійні вірування складають світоглядний, інтелектуальний компонент релігії;*
- ➔ *сукупність дій, що складають культ, у яких релігійна людина виражає своє відношення до Бога й вступає із ним у зв'язок у молитві, жертвоприношення та ін.;*
- ➔ *сукупність норм, правил поведінки, яким повинна слідувати людина як вимогам, що йдуть до неї від Бога;*
- ➔ *об'єднання релігійних людей у ті чи інші організації, такі, як церква або секта, чернечий орден, особливі групи професійних служителів культу.*

Виникнення та розвиток релігієзнавства

Предметом наукового вивчення релігія стала у XIX ст., тоді вже починаються ґрунтовні наукові дослідження. Від звичайних міркувань про «природу» або «таємницю» релігії, в основі яких у кінцевому рахунку були лише суб'єктивні погляди та досвід того чи іншого мислителя, історики та етнографи перейшли до вивчення релігії як об'єктивної даності, як певного способу самовираження людини у низці інших способів та форм людської поведінки та мислення. Цей переверот у вивченні релігії не можна назвати легким, тому що для цього потрібно було подолати важливий бар'єр – уявлення про «святість» релігії, тобто про те, що вона знаходиться за межею можливостей людського розуму, а це означало, що вона недоступна для вивчення тими методами, які

були розроблені та використовувалися наукою для досліджень всіх інших сфер природної та суспільної діяльності. Тільки завдяки неймовірним зусиллям вчених різних спеціальностей релігія стала предметом наукового вивчення та органічно увійшла у загальну картину світу, у число явищ, які може обіймати людська думка.

Своє право на існування наукове релігієзнавство довело значущістю та цінністю отриманих результатів: здобуті за допомогою наукових методів знання про релігію дають надто багато для осмислення її як реально існуючого у людському житті явища та проблем культури в цілому.

Вивчення релігії, яке почалося у позаминулому столітті (XIX), було тісно пов'язано зі загальним інтересом до культури та розширяло знання європейців про інші культури, людську історію в цілому. Головною передумовою розвитку науки про релігії стало переконанням в тому, що релігію можна й навіть треба вивчати як деяку людську реальність, що доступна емпіричному дослідженню та теоретичному аналізу, тобто вдалося подолати традиційне уявлення про релігії як сферу духовної діяльності людини, принципово недоступної для раціонального пояснення, «ірраціонального», «надрозумної». Достатньо бурхливий розвиток наукового релігієзнавства довів, що релігія все ж піддається науковому дослідженню й її можна розглядати так, як історію, мораль та мистецтво, релігія й містить у собі і мораль, і мистецтво, і історію.

Спроба наукового пояснення релігії в жодному разі не є спробою встановлення певного до неї відношення, вона тільки повинна показати, що ж з себе становить релігія, якими об'єктивними причинами зумовлена поява конкретних її форм тощо. Наукове знання про релігії повинно бути об'єктивним, але в жодному разі не оціночним, воно не повинно ідеологізуватися (як то було в недалекому минулому) і в жодному разі не повинно бути використано у вузько-політичних цілях, для зображення релігії тільки у негативному або позитивному вигляді. Релігієзнавство не бере на себе ані функції її критики, заперечення, що підтверджує той факт, що серед вчених, які працюють в цій сфері, були як віруючі, так і атеїсти.

Як же на релігію дивиться сучасна наука?

Релігія – явище дуже складне і має соціальний характер. Воно поєднує в собі елементи:

- ▶ *раціонального* (наприклад, моральні настанови) та
- ▶ *іrrраціонального* (наприклад, образи надприродних істот – ангелів, чортів тощо).

Зазначимо, що образи релігії – це форма відображення дійсності, притаманна усім народам. Вона є необхідним ступенем сприйняття світу людиною і має таке саме право на існування, як і раціональне, наукове пізнання.

Релігія є однією з найдавніших форм суспільної свідомості – однією з форм відображення світу, але своєрідного.

Отже, **релігія** є однією з форм суспільної свідомості, яка відображає дійсність в образах, символах і міфах, викладає таємні знання у притчах, повчаннях, обрядах, певних формулах молитов та утверджує віру в їхню реальність.

Головною ознакою будь-якої релігії є віра у надприродне. До віри у надприродне слід віднести уявлення про потойбічні сили (божества, ангели, духи, демони тощо).

Релігійна віра у надприродне характеризується певними особливостями:

- ▶ передбачає не просто наявність у свідомості уявлень про надприродне, а віру в реальне існування надприродного;
- ▶ передбачає емоційне відношення до надприродного;
- ▶ включає переконаність в існуванні особливих двобічних відносин між надприродним та людиною.

Але для того, щоб ґрунтовно розібратися в предметі релігії, треба в першу чергу відповісти на кілька питань:

- Чому виникла релігія?
- Коли й як виникла релігія?

Ще не так давно відповідь на перше питання формулювалось досить просто:

Релігія виникла в свідомості людей під впливом умов суспільного буття, труднощів пізнавального процесу, потреби виходу із безвиході, а також емоційного відношення людини до дійсності.

Ця відповідь не є незаперечною. Звичайно, все це повинне було мати місце. Але для того, щоб подібні погляди на світ закріпилися у свідомості людей, стали певною системою світобачення, потрібен був реальний досвід, який би підтверджував, що вони базуються на реальному ґрунті. Інакше б вірування зупинилися тільки на культурі предків, магізмі та найпростіших релігіях. А з часом релігії просто б відмерли як непотрібні, або існували десь на рівні забобонів.

Однак ми спостерігаємо зовсім іншу картину: релігії розвиваються, набувають певної стрункої системи, опановують думки переважної більшості людей.

Варто підкреслити, що тільки релігія дає людині певний сенс життя. Якби не існувало віри в безсмертя душі та загробне життя, втрачало би сенс життя земне. Бо людина не розуміла б, для чого вона живе. А тоді втрачався б сенс цивілізації, моралі, яка цементує суспільство.

Тому відповідь на перше питання повинна бути такою: **релігія виникла в свідомості людей під впливом умов суспільного буття, труднощів пізнавального процесу, потреби виходу із безвиході, а також емоційного відношення людини до дійсності, на основі певного життєвого досвіду людей, який фактично підтверджував релігійний світогляд, а також містичних переживань тої чи іншої особи.**

▶ Богослови стверджують, що релігія має надприродне, божественне походження, існує споконвічно і що історія суспільства зобов'язана релігії.

Сучасна наука вважає, що релігія з'явилась 100-40 тис. років тому, коли жили люди сучасного антропологічного типу (кроманьйонці). До ранніх форм релігії належать: ■ фетишизм, ■ тотемізм, ■ магія, ■ анімізм.

У період переходу до класового суспільства формуються племінні релігії. Виникає політеїзм (багатобожжя) як ідеологічне відображення створення родоплемінних союзів. Складається інститут жреців - професійних священнослужителів. Класичним взірцем багатобожжя є давньогрецька релігія.

Тут важливо зауважити, що значну роль відігравали та відіграють в релігійному світогляді *міфи*. Записаний догматизований міф далі стає складовою частиною "священних книг" національних релігій, які виникають разом з державою.

Монотеїзм - релігія єдинобожжя. Виник він разом із утворенням централізованих рабовласницьких держав.

Держава з єдиним царем потребувала й релігії з єдиним Богом.

Поворотним пунктом в історії релігії стало виникнення *світових релігій: буддизму, християнства та ісламу*. Головною особливістю світових релігій, що дозволило їм подолати національні і державні кордони, є їхній *космополітизм*. Світові релігії звернені до всіх народів незалежно від національності.

Основні функції релігії

Найбільш характерною для релігії є *компенсаторна функція*. Релігійна концепція, що виступає у ролі заступника та розрадника, посередника між слабкістю людини та могутністю природних стихій, вже у самій її ранішній та примітивній модифікації була покликана берегти від злого впливу непізнаних зовнішніх сил і в той же час навчити, як запобігати такого впливу, захиститися від нього, задобрити злі сили. Релігія *компенсувала* слабкість людини, обмеженість її знань, недосконалість соціального устрою. Суть функції: *в релігії люди, й особливо релігійно активні шари населення (самітники, аскети, ченці, суфії та ін.), шукали шлях до спасіння від недосконалості земного існування, до позбавлення від страждань, до безсмертя, злиття з Абсолютом, до вічного життя на небі та ін.*

Компенсаторна функція релігії тісно пов'язана з іншою її функцією - *інтегруючою*. Соціальна значність її особливо важлива. Об'єднуючи людей у межах санкціонованого нею світогляду, будь-яка релігійна концепція висвітлює існуючі норми та порядки й тим сприяє соціальній, ідейній та політичній інтеграції.

Суть функції: *відданість тій чи іншій системі релігійних норм.*

Третьою важливою функцією релігії є *регульовально-контролююча*. Релігія пристосовує до своїх потреб (або утворює заново) системи духовних та моральних цінностей, ритуали та церемонії,

свята та обряди, стереотипи поведінки та ін., які відповідають її нормам. У цій функції релігія щільно змикається із культурною традицією, здійснюючи над нею верховний ідеологічний контроль,

Функції релігії:

- ▶ *компенсаторна;*
- ▶ *інтегруюча;*
- ▶ *регульовально-контролююча;*
- ▶ *екзистенціальна;*
- ▶ *політична.*

регулюючи її принципи та практику. Навіть тоді, коли інші функції слабнуть й відступають під тиском сучасної науки, ця функція дозволяє тій чи іншій релігійній доктрині міцно тримати, використовуючи інерцію традицій,

майже всі сторони життя людей, особливо на Сході.

Крім перерахованих, релігія має й низку інших функцій, які є дуже важливими для розуміння її ролі у суспільстві. Одна з них *екзистенціальна* - торкається філософського аспекту релігійної концепції, тобто *прагнення релігійних теоретиків пояснити місце людини у цьому світі, її існування у світі іншому, а також пов'язані із цим проблеми життя та смерті, буття та небуття.*

Ще одна *політична функція* служить справі висвітлення влади, обожнення правителя та його верховних прерогатив.

1.2. Релігія як сфера духовної культури, її елементи і структура.

В основі теологічних поглядів щодо розуміння *духовної культури* лежить ідея визначальної ролі релігії в розвитку цивілізації та культури.

Стосовно *православ'я* дану ідею на початку ХХ ст. розвивав російський релігійний філософ *П. Флоренський* (1882 - 1937), який доводив, що *саме релігія створює культуру, складає її зміст, виконує ті самі функції, що й мистецтво, наука, мораль.*

Структура релігії:

- *релігійна свідомість;*
- *релігійні почуття;*
- *релігійний культ;*
- *релігійні організації.*

Сучасні православні богослови визначають духовну культуру як неземне, надприродне явище, обмежують її лише релігійними ідеями та морально-релігійними вимогами.

Подібна точка зору існує в *католицькій* та *протестантській* культурології. Підкреслюється, що *християнське віровчення оновлює й очищує духовну культуру*.

У свою чергу *мусульманські* культурологи називають іслам "*цивілізаторською релігією*" і стверджують, що *всім досягненням в науці, культурі мусульманський світ зобов'язаний ісламу*.

З наукової точки зору, духовній культурі властиві певні особливості: вона має історичну зумовленість, фіксує національні особливості, включає у себе загальнолюдські цінності.

Як особлива система духовної діяльності людей, релігія має власну специфічну структуру. В ній можна виділити такі основні елементи, як:

- ▶ релігійна свідомість,
- ▶ релігійні почуття,
- ▶ релігійний культ,
- ▶ релігійні організації.

↻ **Релігійна свідомість** включає два взаємопов'язаних й водночас відносно самостійних рівні: *релігійну психологію та релігійну ідеологію*.

■ *Релігійна психологія* - це сукупність властивих масі віруючих уявлень, почуттів, настроїв, звичок, традицій, пов'язаних із певною системою релігійних ідей.

■ *Релігійна ідеологія* - ♦це більш-менш струнка система ідей, розробкою та пропагандою яких займаються релігійні організації, професійні богослови та служителі культу.

Релігійна ідеологія в сучасних релігіях містить у собі теологію (богослов'я), богословські концепції економіки, політики, права, мистецтва, релігійну філософію тощо. *Найважливішою частиною релігійної ідеології є теологія*.

Джерелом ідеології кожної релігії є її святе писання (Трипїтака - у буддистів, Біблія - у християн, Коран - у мусульман та ін.). Але різні напрямки тої чи іншої релігії тлумачать святе писання кожен по своєму. Тому *основою релігійної ідеології* кожного віровизнання

можна вважати його власне розуміння і тлумачення Божого одкровення, текстів святого писання.

Суттєвим елементом релігії є емоційне ставлення віруючих до надприродних сил.

Невід'ємною частиною будь-якої релігії, її реалізації у сфері повсякденної практичної діяльності є *культ - сукупність символічних дій, за допомогою яких віруючий намагається вплинути на надприродні об'єкти*.

До культу відносяться: → обряди, → ритуали, → жертвоприношення, → таїнства, → богослужіння, → пости, → молитви, а також → матеріальні предмети, які при цьому використовуються, -

■ *храми, ■ священні реліквії, ■ посуд, ■ одяг.*

Релігія матеріалізується також у релігійних організаціях - об'єднаннях послідовників тієї або іншої релігії, що виникають на основі спільності вірувань та обрядів (церква, секта, деномінація).

Вони виконують *широке коло функцій*, головними з яких є:

- ♦ *задоволення релігійних потреб віруючих,*
- ♦ *регулювання культової діяльності,*
- ♦ *розробка й пропаганда віровчення,*
- ♦ *забезпечення цілісності організації.*

1.3. Проблема "Схід-Захід" в сучасній філософії та релігієзнавстві. Особливості східного та західного типів мислення

Проблема "Схід-Захід", на думку багатьох дослідників культури, є однією з наскрізних для людства.

Вже давньогрецькі історики зафіксували її у своїх творах, привертаючи увагу до *суттєвих відмінностей між Сходом і Заходом*:

- ♦ *у способах життя,*
- ♦ *у характері політичного правління і, головне,*
- ♦ *у способі світомислення.*

Упродовж тисячоліть людської історії *Схід і Захід* досить конфліктно протистояли один одному, і напруження цього протистояння значною мірою визначало розвиток культури та політичних

процесів суспільства. Водночас їх взаємодія та взаємовпливи ніколи надовго не переривалися.

Врешті-решт суть проблеми "Схід-Захід" полягає в тому, що людство, будучи єдиним анатомічно та фізіологічно, постає *разуче відмінним і несхожим у своїх східних і західних соціокультурних проявах*. І ця несхожість змушує, з одного боку, → *розширювати і збагачувати наші уявлення про людину та її можливості*, а з іншого → *намагатися зрозуміти її причини, шукати шляхів людського взаємоприйняттого спілкування*.

В історії самоосмислення та філософствування особливості західного та східного типів мислення зводять до більш загальних особливостей типів цивілізацій. *Західні - прогресистські, східні – традиціоналістські*.

Таблиця 1.1
Основні відмінності між східними та західними цивілізаціями

<i>Західні цивілізації</i>	<i>Східні цивілізації</i>
<i>Відносна автономність різних сфер суспільного життя (політики, економіки)</i>	<i>Всі основні сфери суспільного життя підпорядковані єдиному</i>
<i>Відданість новаціям, орієнтація на майбутнє (прогрес)</i>	<i>Відданість традиціям, орієнтація на</i>
<i>Активізм, прагнення змінювати дійсність</i>	<i>Самозаглиблення, прагнення віддатись</i>
<i>Домінування індивідуального над</i>	<i>Домінування цілого (загального) над</i>
<i>Раціональне, аналітичне, логічне</i>	<i>Образний, притчовий, афористичний стиль</i>

Наведене порівняння засвідчує існування досить контрастних відмінностей у самому фундаменті того способу життя, який сформувався та розвинувся у вигляді різних типів цивілізації. Зазначені відмінності приводять, врешті-решт, до дещо іншої, а інколи - принципово іншої людської поведінки. *Всі зазначені характеристики можна віднести й до особливостей західної і східної філософії та релігії*.

Так, *східні філософія та релігія* орієнтуються:

- ◆ *на вихідні канонічні джерела, що регламентують функціонування всіх сфер суспільного життя (Коран, Веди, китайське П'ятикнижжя),*

- ◆ *цінує найбільше те, що освячене віками,*

- ◆ *намагається підпорядкувати індивідуальне цілому або навіть розчинити індивідуальне в світовому цілому.*

Західна філософія та релігія, навпаки, тяжіють

- *до раціонально-логічного та аналітичного мислення, теоретичних систематизацій,*

- *має абстрактно-понятійний характер і*

- *виходить із певної автономності основних сфер як індивідуального, так і суспільного життя.*

1.4. Виникнення перших релігій. Анімізм, тотемізм, шаманізм, магізм

Едуард Тейлор, видатний англійський дослідник первісної культури, задавався питанням: чи існують на Землі або існували колись раніше племена людей, у яких зовсім не було б жодних релігійних понять? У своїй книзі "Первісна культура", у якій зібрана велика кількість міфів різних народів світу, автор зробив висновок: немає, наука не знає таких племен.

У дослідника, що прагне заглянути у минуле на 40 - 100 тис. років, тобто побачити перші паростки людських спільнот на Землі, є у розпорядженні тільки два інструменти. *Перший* - це археологічні знахідки, й серед них - нечисленні кам'яні, глиняні або дерев'яні фігурки, а також наскальні малюнки, що пов'язані зі стародавніми релігійними культами. *Другий* - це міфи, легенди, повір'я племен, які з тої чи іншої причини опинилися у стороні від так званих цивілізованих народів й живуть так, як жили їхні предки тисячі та десятки тисяч років тому. Хоча іноді їх називають "дикунами", але людина початку ХХІ ст., що оточена могутніми технічними засобами, іноді задрить "дикуну", який безтурботно танцює навколо вогнища й навіть не підозрює про екологічну катастрофу, генетичні хвороби, енергетичну кризу чи загрозу атомної війни - всі ці "радоші" цивілізації.

У будь-якому випадку, якраз у народів, що й по сьогодні зберігають в цілому примітивний уклад життя, логічно шукати відповідь на питання про релігійні уявлення наших предків. Якщо співставити міфи із археологічними знахідками, неминуче доведеться зробити висновок про те, що з *перших своїх кроків по землі людина завжди відчувала поруч зі собою присутність таємничої прихованої сили, від якої у багато чому залежало її життя.*

У глибокій давнині людина й не думала відокремлювати себе від природи, але це не означає, що вона не прагнула зрозуміти та пояснити світ, в якому жила. Напевно, одним з перших способів подібного пояснення стало перенесення людиною своїх власних властивостей та відчуттів на навколишній світ. Так народилася віра в те, що *природа - жива*. Каміння, дерева, ріки, хмари - все це живі істоти, тільки не схожі на людину, як не схожі на неї тигр, слон, ведмідь. Й ті, що відрізняються від людини дуже сильно, можуть володіти й досить особливими, незрозумілими та недосяжними для людей властивостями. Вогонь палить, блискавка вбиває, грім гримить так, як не під силу крикнути жодній людині.

Люди спостерігали, як з землі з'являються паростки, як вони міцніють, стають деревами. Це свідчило про те, що хтось турбується за них, й тим самим старається виростити для людей їстівні плоди, заселити землі, води й небо тваринами, рибами та птахами. Й з того витікало, що хтось, в кінці кінців, створив саму людину. Чутлива, насто-рожлива, уважна людина давніх часів просто не могла не відчутти таємно присутню у світі силу, від якої залежали й життя, й смерть.

Найпершими релігіями в історії людства були **родоплемінні культу**. Вони були складним конгломератом:

- *місцевих традицій,*
- *обрядів,*
- *ритуалів, якими позначаються різні етапи людського життя (надання імені, похорон та ін.),*
- *усоблення небесних і атмосферних явищ,*
- *релігійно-міфологічні уявлення.*

Родоплемінним релігіям властиві:

- ◆ *поклоніння духам (природи, предків), яким спочатку надавали* ■ *зооморфних, а пізніше -* ■ *антропоморфних рис;*
- ◆ *в основному відсутність професійних служителів культу;*
- ◆ *відправлення культу в формі особливого для кожного племені святкування, що супроводжується магічними обрядами (танцями, іграми) на честь духів.*

До **ранніх форм** релігії належать:

- *культ Богині-матері, землеробський культ;*
- *магія;*
- *фетишизм, анімізм, тотемізм та шаманізм*

Вони виникли в період формування й розвитку родового ладу (40 - 100 тис. років тому).

Ранні форми релігії, що виникли в період формування родового ладу, збереглися й надалі як у родоплемінному суспільстві, так й у більш розвиненому.

Усі ці форми не поширювалися поза родом чи племенем, тому їх називають родоплемінними релігіями.

Культ Богині-матері

До зародження одного з найстародавніших релігійних культів нас відділяють десятки тисяч років. Не дивно, що відомо про нього небагато, а те, що знають вчені, може послужити підґрунтям лише для більш або менш достовірних гіпотез.

У народів, які зберегли традиції віддалених неолітичних часів, практично всюди зустрічається культ всезагальної Матері.

У Маорі вона називається Пепа, Мати-Земля, дружина Бога Небесного. У евенків Підкам'яної Тунгуски - Бугади Енінітин. Вона вважається господинею всесвіту й одночасно - матір'ю звірів та людей. Кетське жіноче божество Томам подібне до евенкійської Бугади Енінітин.

В Індії вона відома під іменами Шакті та Пракриті. В одному стародавньому індійському тексті вона прямо пов'язана з ростом та народженням. А на одній печатці з Хараппи можна побачити зображення жінки, з лона якої піднімається рослина.

У Передній Азії та Африці Велика Богиня-Мати шанувалася майже у всіх культурних народів періоду початку письменності. "Та, що народжує плоди землі", - єгипетська Ісіда, малоазійська Кібела, скорбота якої несе вмирання рослин, її двійник в Елладі - Деметра, карфагенська Таніт, сидонська Астартта, Артеміда Ефеська, що зображалася із десятком грудей, ніби готова нагодувати увесь світ, - все це лише перетілення стародавньої Матері Світу. В язичницькій Русі слова "Мату-Земля" мали не просто метафоричне значення. Вони позначали душу природи, богиню, дружину "Господаря неба".

Богиня-Мати керує всіма природними процесами. Це вона змушує оживати насіння, що покладене в землю; вона вселяє любов у людей та тварин, їй співають пісні птахи у дні весіннього лицання. За її бажанням розпускаються квіти й наливаються плоди. Її радість - це радість всього живого; її очі дивляться на нас з небесної сині, її рука ніжно пестить листя, вона проноситься над світом у дуновінні весіннього вітерцю.

Всі жіночі божественні образи - різновид єдиної богині, й ця богиня - жіночий початок світу, одна стать, що возведена у абсолют.

Богиня-Мати - всезагальна прамати. З її лона вийшли рослини, тварини, люди. Тому у мисленні первісної людини існує відчуття спорідненості, яке зв'язує всіх живих істот. Для мисливців кам'яного віку зубри та ведмеді, орли та бобри - це такі ж діти природи, як й вони самі. Навіть небезпечні звіри, навіть об'єкти промислу уявлялися ними такими. Сліди цього чуття ми знаходимо у багатьох примітивних народів.

Магія

Сутність, види, систематика

Магія (від гр. *mageia* - чаклунство) - віра в існування надприродних засобів впливу на природу, інших людей, тварин, рослин, а також й самі ці дії.

Магія посилювала (в уяві людей) вплив на природу: вважали, що людина могла вплинути на природу не лише своєю працею

(природний шлях), а й особливими символічними діями — обрядами (надприродний шлях).

Оскільки людина ще не володіла достатніми знаннями, щоб пояснити взаємозв'язок між подіями, що відбуваються навколо неї, то вона вірила, що завдяки певним діям або правильно вимовленим словам вона може допомогти або нашкодити іншій людині, може забезпечити вдаль полювання, може, коли це необхідно, викликати дощ або навіть бурю. Магію розділяють на дві категорії:

- ◆ "білу", тобто охоронну, та
- ◆ "чорну", тобто таку, що приносить шкоду.

Інша її класифікація пов'язана із об'єктом впливу: виробнича, або промислова, любовна, лікувальна та ін. магія. Зокрема прикладом промислової магії є "пляска кенгуру" у аборигенів Австралії, коли декілька мисливців зображали тих тварин, а всі решта нібито уражали їх списами. Існує припущення, що часті знаки поранень на пізньопалеолітичних та неолітичних малюнках й скульптурах тварин свідчать про ті ж магичні прийоми. Скоріш за все й те й інше означає, що тварина відмічена магично й її спіткає смерть.

Магія поділяється (за метою, яка ставиться перед чаклунством) на такі основні види:

- білу (знахарі) та
- чорну (чаклуни).

А кожен з цих підрозділів має наступні напрямки:

- виробничу;
- лікувальну;
- застережну;
- метеорологічну (магія погоди) та ін.

Розвиток магії

Навіть найбільш ранні форми релігії містили у собі зародки як фантастичних уявлень - віри, так і певних дій - культової практики.

Практика ця достатньо довгий час була таємною тільки для непосвячених, неініційованих членів групи, а серед дорослих, ініційованих людей була доступною для всіх. Однак у зв'язку із подальшим розвитком вірувань, а відповідно й ускладненням культу його відправлення стало вимагати більших знань, вміння, досвідченості. Не дивлячись на те, що у час проведення головних релігійних ритуалів був присутнім та приймав активну участь увесь колектив, найважливіші з ритуалів здійснювали старійшини або особливі спеціалісти, що займалися лише магією. При цьому *чоловічими культурами займалися чоловіки, жіночими - жінки*. Коли ж культ мав значення для всього колективу, то, знову ж судячи за етнографічними свідченнями, у весь фіксований вченими час ритуалом займалися чоловіки, хоча у міфах в аборигенів Австралії ще збереглися спогади про таку ж роль жінок. В той час самостійне звернення до магічних дій було не дуже частим, та й то тільки якщо мова йшла про звичайні випадковості щоденного життя.

Знахарі та чаклуни

Ті, хто займався *білою магією*, отримали в літературі умовне найменування ***знахарів***, а тих, хто займався *чорною магією*, назвали ***чаклунами***. Знахарями ставали тільки після церемонії посвячення. Звичайно, неможливо відновити вид цієї церемонії у палеолітичний час, можна лише скористатися даними етнографії.

Якщо траплялася біда, наприклад, починався падіж худоби чи захворіла людина, то кликали знахаря. У випадку із хворою людиною знахарі зазвичай вживали такі форми лікування: трясли хворого, щоб вигнати з нього злого духа, давали йому особливе питво, могли ще призначити купання - холодне або гаряче, але головною частиною церемонії були *страшні* або *таємні слова*, яких дух боїться або, навпаки, вони йому подобаються, або *магічний танець*. Магічний танець знахарі виконують біля хворого у присутності глядачів, сповнених поваги. Знахар рухається у колі глядачів, б'є у свій маленький барабан й тим самим показує, що він таємним чином бесідує з духами, виймає з тіла пацієнта хворобу, виганяє злих духів з різних частин його тіла. Поступово виконуючи ці ритуали, знахар приводить у стан екстазу не тільки себе самого, але й всіх, хто є свідком лікування: пацієнта,

глядачів, які дивляться на нього із жахом та тріпотінням, й коли він б'є у барабан, то їм здається, що земля й небо слухають його голос й увесь всесвіт схиляється перед ним.

Знахаря також *кликали "зробити дощ"*, коли стояла посуха, тобто домовитися із духом, що мешкає у хмарі. Для цього знахар, йшов у віддалене місце, де промовляв різні заклинання, зміст яких був нікому невідомий, окрім тих, хто належав до знахарської громади. Одночасно з тим за бажанням знахаря у племені влаштовувалося багато загальних свят на честь богів. Але траплялося, що й знахарю, не дивлячись на всі його зусилля, не вдавалося викликати дощ. У такому випадку його очікувала гірка доля фетиша, який не виправдав надій, що були покладені на нього. Життя такого знахаря з того часу ставало небезпечним, він повинен був завчасно потурбуватися про його збереження.

Якщо не було видно, де знаходиться дух, або було незрозуміло, чого він хоче, то знахар починав *гадати*. Види гадання були досить різноманітними: знахар кидав камінці й гілочки та дивився як вони впали; різав тварину й дивився на її нутрощі, - все це було для нього знаками, які тільки він один вмів трактувати. Або знахар викликав духа до самого себе. Таким чином можна було дізнатись, яку жертву треба принести духу, щоб задовольнити його, з'ясувати ім'я свого таємного ворога або злодія, який вкрав щось із майна.

Якщо знахарі проходили посвячення, то *чаклунами ставали таємно*. Чаклунів ніхто не любив за ту шкоду, яку вони спричиняли. До того ж на мага, що напустив на людину хворобу, міг вказати знахар, що лікував цю людину. Тому чорна магія завжди зберігалася у таємниці й до сих пір ані археологічні, ані етнографічні джерела не знайшли матеріального підтвердження її існування.

Існує такий погляд, що магію ще не можна вважати релігією у сучасному значенні цього слова, тому що її пов'язували не з надприродними можливостями, а з тим, що було для людини, яка вірила, звичайною справою. Однак у жодній із стародавніх форм релігії надприродне не відокремлювалося від природнього, тому що мислення первісної людини було ще не настільки розвинутим, щоб вміти чітко відрізнити одне від одного.

Різновиди магії

Найпоширенішою була *магія виробнича*, яка в свою чергу об'єднувала такі напрямки, як *мисливська, рибальська, будівельна* тощо. Звичайно, що в ході розвитку суспільства та, відповідно, появи нових знарядь й засобів виробництва, напрямків праці, з'являлись нові різновиди виробничої магії: *землеробна, скотарська, гончарна, ковальська, навчальна, спортивна*.

Особливим різновидом застережної магії були *релігійні табу*. Слово "*табу*" запозичене з мов жителів Гавайських островів, що означає заборону що-небудь робити, щоб не накликати на себе неприємності.

Магія дійшла до наших днів й як елемент сучасної релігії (віра в надприродну силу обрядів), і в самостійній формі (у вигляді таких побутових форм, як ворожіння на картах тощо).

Анімізм

До найбільш ранніших форм релігії відносять також *анімізм*. Віра в існування душі й духів властива всім культурам людства. Серед етнографів й релігієзнавців розповсюджений погляд, що анімізму передував ще один ступінь релігійної свідомості - *анімаїзм*, коли існувала віра не в окремих духів, а у всезагальну одушевленість природи.

Сутність

Анімізм (від лат. *anīma* – душа) – це віра в існування у матеріальних об'єктів, процесів, явищ надприродних двійників, віра у надприродних істот, що містяться у певних тілах (душах) або діють самостійно.

Анімізм починається з приписування якостей двійників матеріальним об'єктам: людському тілу, тваринам, знаряддям праці тощо. У подальшому своєму розвитку *анімізм* включав у себе уявлення про двійників матеріальних процесів (хвороби, війни, ковальської справи та ін.).

У слов'ян для визначення надприродних двійників застосовувались два терміни:

- ◆ менш могутніх називали "*душами*",
- ◆ більш могутніх - "*духами*".

Тому можна сказати, що *анімізм є вірою в існування душі та духів*.

Явище смерті споконвічно дуже сильно цікавило людей. Дійсно, нещодавно людина рухалася, працювала, говорила, їла, а тепер те, що ще вчора було живим й теплим, лежить не рухливо й охолело. Можливо сама людина пішла й лишилося тільки житло, де вона колись мешкала? Але це житло мертвого, що лишилося, зовсім не змінилося, значить його можна вважати точною копією тої живої людини, яка з нього пішла. Коли вона знаходилася всередині свого житла - тіла, то воно було живим, від нього йшло тепле дихання - "*дух*". Значить тілу надає життя те, що знаходилося всередині нього, той двійник, який схожий на пару або вітер, тому що він може легко й непомітно улетіти. Коли людина вмирає, то цей дух або душа, що мешкає у його тілі, відходить назавжди, але дух може іти з тіла тільки на час. Так, наприклад, люди пояснювали сновидіння тим, що дух блукає під час сну й те, що він бачить у своїх мандрюваннях, людина запам'ятовує у вигляді сновидінь. Ще дух виходить з тіла, коли людина у гніві чи безумстві.

Люди вірили, що навколо них літає багато *духів*. Ці духи вийшли не тільки з людей. Все живе людина уявляла схожим на неї. Духи живуть у тваринах, особливо в тих, які здаються людині таємничими, наприклад у зміях. Але духи живуть також у деревах, у джерелах, у річках й навіть у каміннях. Ці духи відносяться до людини й позитивно, й негативно, то допомагають їй знайти що-небудь, наприклад, дичину, стежку у лісі, загублену річ, то вони заважають їй, наприклад, збивають її з шляху, ламають кинутий у звіря спис, тягнуть людину у вир, коли вона тоне та ін. Хворобу пояснювали тим, що злий чи неспокійний дух увійшов у людину.

Дух може виходити з тіла, але без нього жити не може. Коли він втрачає тіло, в якому мешкав раніше, то відразу починає шукати інше. Він може перейти як з людини у звіра або птаха, так й навпаки. Погано йому доведеться, якщо він дуже довго буде блукати, не знаходячи притулку. Однак, якщо дух цей вийшов з людини, то він почне мститися його близьким за своє нещастя: буде їх мучити, душити ночами, лякати уві сні, під час бурі, вити вітром понад будинком та ін.

Щоб цього всього не сталося, можна замкнути духу вхід у будинок, лякаючи його шумом та криками або просто обманути, а можна про нього потурбуватися й надати йому можливість жити у старому тілі (це припущення будується на теорії про живих мерців). Для цього треба добре поховати тіло. Але у могилі померлому треба дати все, що треба людині у звичайному житті, тобто покласти туди засоби праці, плаття, прикраси; час від часу душі померлого необхідно давати їжу та питво, тобто або приносити їх на могилу, викладати й виливати там, або в особливі дні відділяти частину з домашньої їжі, виставляти назовні й згадувати померлого за столом.

Якщо померлий був сильною людиною, наприклад, володар великої родини або вождь, то його дух після смерті отримував особливу пошану. Його боялися тепер ще більше, ніж раніше: він міг тепер невидимо перелітати; усяку біду приписували його гніву.

Думали також, що дух можна притягнути й усадити у високий кам'яний стовп, що ставився на могилі або на перехресті.

Обряди

У ранньому палеоліті люди ховали померлих біля свого вогнища, в печерах й скоро забували про них. *За археологічними даними погребальні церемонії з'явилися у неандертальців*; вже вони, із їхнім достатньо нерозвиненим у порівнянні із "людиною розумною" інтелектом, почали проявляти певну турботу про існування їхнього родича після смерті. Найбільш відомі поховання у гроті Муст'є, у печері коло Ла-Шапель-о-Сен, декілька скелетів у Ла-Ферасі (Франція), у гроті Кіік-Коба (Крим), у печерах Мугарет-ес-Табун та Мугарет-ес-Сахул (Палестина), у гроті Тешик-Таш (Узбекистан). Релігія, як у неоліті, так й у наступні часи, допомагала людині опанувати свій страх смерті, упоратися з емоційними переживаннями про незворотність часу. Тому що вона пояснює смерть як перехід до безсмертя й пропонує вічне життя у "іншому" світі, всім тим вона надає сенс життю людини й дає їй певне відчуття безпеки. Звичайно, існують (навіть і тепер) локальні розрізнення релігійних уявлень, тобто, наприклад, люди, що спалювали мерців, певно вірили у посмертне життя якраз душі й проводили кремацію для її звільнення; ті ж громади, де для тіла померлого будувалися

великі могили, вірили у життя фізичного тіла й не мали уявлень про душу.

Духи та божества

У стародавні часи люди вірили, що паралельно з ними у світі мешкає незліченна кількість духів, що покинули тілесні оболонки, де вони раніше мешкали. Однак не всі духи однакові. Між ними є більш сильні - *божества*. Милість божества люди намагалися отримати якимись втратами чи муками, наприклад, відмовою від більш смачної їжі й навіть повною відмовою від їжі на декілька днів або нанесенням собі поранень. Йому віддавали у жертву, тобто на з'їдання, все найкраще, що мали, міцного бика або тільки щойно народжене теля. Кров зарізаної тварини, що виливалася на землю, віддавалася духу. Вважалося, що якщо дух вип'є теплої крові, тобто те, у чому він раніше жив, він знову оживе, отримає силу, щоб говорити й відкритися живим людям. Коли на людей нападав великий жах, вони готові були віддати духу кров людську, вбити для нього полоненого або навіть близького родича, наприклад, батько вбивав свою дитину.

Сходінки анімізму

По тому, на якому рівні знаходяться у конкретно взятого народу релігійні уявлення, можна судити про ступінь його абстрактного мислення (хоча й не тільки про те). Звичайно, рівень цей у різних народів відмінний, але, не дивлячись на це, між ними дуже багато спільного, що й надає можливість для виділення декількох типів анімічних вірувань. Всі вони ґрунтуються на даних етнографії, тому що за археологічними даними практично неможливо побачити цю сферу людського життя у повному обсязі.

Перша сходінка. Нижче за всіх стоять, напевно, австралійські аборигени, тому що *вони не мають уявлення про вищу істоту; у всякому разі в них немає якогось культу; про існування злих духів вони мають також лише невизначені уявлення.* Про душі померлих вони думають, що ті після недовгого перебування на землі сходять у хмари, де зазвичай й лишаються; хоча їм ніщо не заважає повернутися на землю, але в такому випадку вони змінюють свій колір й стають білими. Тому європейці для них - це ті, що вийшли з того світу.

Однак це аж ніяк не заважає австралійцям робити своїми дружинами білих жінок. Із всього того видно, що їхні уявлення про духів чітко невизначені. Подібно до інших дикунів вони мають чаклунів, яких закликають на допомогу у разі незвичайних обставин, наприклад, у випадку хвороби. Названі чаклуни діють за допомогою тих же засобів й приблизно таким же чином, як це робиться й у інших народів. Могутність їхніх знахарів ґрунтується на близькому спілкуванні їх із духами; але *що це за духи - чи то душі померлих, які ще не покинули землю, або то злі духи - про це не можна отримати жодних пояснень*. Можливо, що й для самих посвячених у магію це невідомо.

Друга сходінка. Велика частина решти народів, які знаходяться на рівні первісної спільноти, вже стоїть на дещо вищому ступені, ніж австралійські аборигени. У африканських негрів та американських індіанців є чіткі релігійні уявлення, що ґрунтуються на *визнанні вищої істоти*; у індіанців є Маніту, а у племен банту у південній Африці - Модімо. Цей "великий дух" не відіграє, однак, важливої ролі; у всякому випадку, йому не моляться. Він не є й творцем світу; скоріше він відповідає фатуму (долі).

Такого ж роду уявлення існують й в індіанців про Маніту. Вони не моляться ані йому, ані численним іншим богам. Тільки військові боги закликаються вождем, коли плем'я іде у похід. Їхні дуже невеликі за обсягом молитви бувають зазвичай звернені до померлих.

З тих свідчень можна зрозуміти, що *духи, тобто душі померлих та духи природи, складають центральний пункт у релігії таких спільнот. Духи заповнюють собою все; вони приносять шкоду або користь, тому їх треба шанувати*. За допомогою жертв та заклинань духів людина може забезпечити собі успіх у своїх справах. За допомогою духів вона може завдати шкоди сусіду, що її образив та ін.

Фетишизм

Сутність, взаємозв'язок із анімізмом та обряди

Фетишизм (від португ. *fetico* – зачарована річ) – це віра в існування у матеріальних об'єктів надприродних властивостей, наприклад печер, каменів, дерев, знарядь праці або предметів побуту, а пізніше спеціально виготовлених культових предметів.

Фетишами називають матеріальні предмети, яким віруючі приписують надприродні властивості.

Фетишистські уявлення пов'язані із одушевленням природи, хоча й вибірково.

Способи, за допомогою яких закликають й закликають духів, різні у різних народів. Одні з них звертаються до якогось видимого предмету, в якому, на їх погляд, дух знаходиться (фетиш). Інші, навпаки, не мають жодних видимих символів для духів. Існують й такі, в яких і та, й інша форми співіснують разом. Негри з Гвінейського берегу - типові представники фетишизму.

Коли перші португальські мореплавці у XV ст. з'явилися на узбережжі Західної Африки, вони зіткнулися зі складним та незнайомим світом темношкірих туземців. Спроба повернути їх у "істинну віру" не була вдалою, оскільки місцеве населення мало свою віру, й португальцям довелося зайнятися її вивченням. Чим далі вони просувалися у глибину африканського континенту, тим більше дивувалися розповсюдженому у місцевих племен звичаю поклонятися різним предметам, яким приписувалися надприродні властивості. Португальці назвали їх *фетишами*.

Фетишем міг стати будь-який предмет, який чимось уразив уяву людини: камінь незвичайної форми, кусок дерева, частини тіла різних тварин. Пізніше з'явилися виготовлені з каменя, дерева, металу фігурки. Нерідко фетишем ставав випадково обраний предмет. Й якщо його володаря супроводжував успіх, це означало, що фетиш має магічну силу. Інакше такий предмет просто замінювали. У деяких народів існував звичай дякувати, а іноді й карати фетиші.

Дотепер дійшло багато фетишів *амулетів-оберегів*. **Амулетом** служить предмет, якому приписуються магічні властивості відвертати від людини нещастя та приносити успіх. Амулет-оберіг повинен був оберігати свого володаря.

Фетишем іноді ставала частина чогось великого: наприклад, камінь з гори, що шанувалася, частка священного дерева або зображення шанованої тварини. Фетиш міг бути просто малюнком або татуванням на тілі.

Особлива група фетишів пов'язана із розповсюдженням у багатьох народів *культу предків*. Їх зображення ставали фетишами, яким поклонялися. Іноді це були *ідоли* - людиноподібні фігурки з дерева, каменя, глини, а іноді предка зображав спеціальний знак, як це було, наприклад, у Китаї.

Порівняно з магією *фетишизм* є більш складною формою релігії. Якщо *магія* "посиливала" вплив на природу, то *фетишизм* "посиливав" це її властивості матеріальних об'єктів. До реальної користі матеріальних предметів додавалися їхні надприродні здібності бути помічником й заступником людей.

У *фетишизмі* в зародковій формі з'являється *ідея Бога*.

В сучасних релігіях *фетишизм* зберігається у вигляді поклоніння священним предметам (хрести, ікони, мощі, реліквії та ін.), а як самостійний залишок - у вигляді віри в *талісмани* й *амулет*. *Талісман* - приносить щастя, а *амулет* - оберігає від нещастя.

Сучасними *фетишами* у людей є, наприклад, підкови, ладанки, кулони, слоники, іграшки, або певним способом виготовлені пантаклі, обереги та ін.

Ще одна сходинка анімізму

Ще більш високе положення займають південноафриканські негри, тому що вони звертаються з молитвою до чітко визначених духів й не надають їм жодної видимої форми. Як було вже зазначено, молитвою закликаються лише духи предків, душі померлих людей; але останні не займають однакові рівні шанування. Син звертається головним чином до свого батька, як до особи найбільш відомої.

У південноафриканських племен, поруч із шануванням померлих, не існує служіння фетишам; в американських же індіанців і те, й інше існує разом. Раніше вже було сказано, що вони закликають духів й вітри без усяких особливих обрядів й не звертаються до жодного предмету. Про тих же індіанців з племені Дакота розповідають, що вони не моляться жодному певному зображенню, тому в них немає й якихось будівель для богослужіння.

Але зате нерідко буває, що один з індіанців бере якийсь камінь, головним чином круглий, й розмальовує його, потім відходить на декілька кроків від свого житла, очищує від трави коло в один або два фути у діаметрі й ставить на це місце камінь, або свого бога, як він його називає, приносить йому у жертву трохи тютюну та пір'їв й благає в нього захисту від небезпеки. Отже, *служіння фетишам може існувати одночасно з безпосереднім зверненням до духів*.

В *анімізмі* здійснюється подальше подвоєння світу: *світ реальних об'єктів доповнюється світом духовного буття*. У багатьох народів головними двійниками, яких найбільше поважали первісні *анімісти*, були душі померлих родичів. Тому в літературі *первісний анімізм* часто називають *культу предків*.

У *початковому анімізмі* двійники становлять певне інше тіло, невидиме і невідчутне у більшості життєвих ситуацій. В той же час у багатьох народів вважалося, що в окремих ситуаціях двійника можна побачити, почути й відчуті: уві сні, як відображення у воді, як тінь. На цій стадії розвитку релігії *не існувало уявлення про безтілесну душу*, двійники мислились як якась *друга плоть*, що має всі речові характеристики: форму, об'єм, вагу, колір, запах.

З уявлення про безсмертя двійників виросло уявлення про потойбічне життя.

У *первісних анімістів "країна мертвих"* розташовувалась не на небі, а десь на землі чи під землею. Життя душ у *"країні мертвих"* в принципі вважалося звичайним продовженням реального життя.

У деяких народів замість уявлення про *"країну мертвих"* з'явилися уявлення про *переселення душі у нові тіла*.

У сучасних релігіях анімістичний елемент посідає значне місце. Уявлення про Бога, ангелів, безсмертні душі, сатану, чортів - все це за своєю суттю — *ускладнений анімізм*.

Самостійно *анімізм* живе у *вірі в привиди* і в *спіритизмі* (віра у можливість спілкування з душею померлого за допомогою певних предметів).

Тотемізм

Сутність

Фетишизм та анімізм тісно переплітаються з іншими формами вірувань, в першу чергу із тотемізмом.

Тотемізм (мовою індіанців-оджибве (журавля) тотем означає - його рід) - це система релігійних уявлень про спорідненість між групою людей й тотемом – міфічним предком, частіше за все якою-небудь твариною або рослиною.

До тотему ставились як до доброго та дбайливого предка й покровителя, який оберігає людей - своїх родичів - від голоду, холоду, хвороб та смерті. Спочатку тотемом вважалася тільки справжня тварина, птах., комаха або рослина. Потім достатньо було їхнього більш або менш реалістичного зображення, а пізніше тотем міг зображатися будь-яким символом, словом або звуком.

Кожний рід носив ім'я свого тотему, але могли бути більш "спеціалізовані" тотеми. Наприклад, всі чоловіки одного роду вважали своїм предком одну тварину або рослину, а в жінок був інший тотем.

Вибір тотемів часто пов'язаний із фізико-географічним характером місцевості. Так, наприклад, у багатьох племен Австралії у якості тотемів виступають звичайні тут кенгуру, страус ему, опосум, дика собака, ящірка, ворона, летуча миша.

Важливо відзначити, що *тотем не обожнюється, його не наділяють властивостями та якостями бога*, люди просто вірять у свою спорідненість із ним.

Тотемізм - це релігія ранньородового суспільства, де родинні зв'язки по крові вважалися найбільш важливими серед людей.

Подібні ж зв'язки людина вбачала й в оточуючому світі, вона наділяла всю природу родинними відносинами. Тварини та рослини, що складали основу життя мисливця та збирача, ставали предметом її релігійних відчуттів.

Весь рід носив ім'я свого тотему, наприклад кенгуру або цибулини, окремі ж його члени могли носити імена так або інакше пов'язаних із тотемом, що мало велике розповсюдження в американських індіанців, наприклад людина з роду сокола могла імену-

ватися "Пильне Око", або "Гострий Кіготь". При цьому люди вірили, що знаходяться у кровному родстві зі своїм тотемом. Таким чином виражалася єдність членів даного роду та їхня відмінність від решти людей, що належали до інших родів. *Тотем - це символ, позначення єдності*. Як вже зазначалося, йому не поклонялися, а вважали його "батьком", "старшим братом" та ін., який допомагає своїм родичам. Вони ж, зі свого боку, *не повинні були вбивати тотем, спричиняти йому шкоду або вживати його в їжу*. Кожний рід мав свій священний центр, з яким в людей цього роду були пов'язані перекази про тотемічних предків та "дитячих зародків", які вони залишили й які дають початок новим життям. У таких місцях також зберігалися тотемічні реліквії й відбувалися обряди, пов'язані з ними. Якщо розглядати значення тотемізму як суспільного феномену, то його можна назвати ідеологічним відображенням зв'язку роду із природним середовищем, що в ті часи могло усвідомлюватися у єдино зрозумілій формі спорідненості. Існує теорія, що тотемізм, у ході розвитку, став основною формою релігійних вірувань роду, що тільки складався, тобто суспільний феномен родового устрою знаходить фантастичне відображення у людській свідомості у вигляді тотемістських уявлень про спорідненість людини і природи.

Обряди

Віра у спорідненість людини та природи пов'язана з особливими церемоніями та ритуалами, які виконувались з приводу найважливіших подій у житті кожної людини, якими були народження, посвячення (введення юнака у число дорослих мисливців) й смерті. У ритуалі посвячення молода людина повинна була встановити зв'язки з твариною-предком, з своїм тотемом. Для цього той, що посвячувався, повинен був пройти ряд складних й нерідко болючих церемоній. У печерах знайдені сліди обряду посвячення, що відносяться до палеолітичної епохи - зроблені на м'якій глині відбитки знівечених рук.

Юнак, що проходить обряд посвячення, символічно помирає для того, щоб віродитися до нового життя, й вже тепер має можливість виконувати свої обов'язки по відношенню до спільноти. Основною частиною обряду посвячення було надання імені, яке було дуже

важливо з сакральних (таємничих, прихованих) причин, тому що саме ім'я було свого роду зв'язуючою ланкою між людиною та її тотемом, а отже, й із рештою світу.

Магія життя та смерті, що виступає у тотемізмі, проявляється у обряді повторного народження, у так званій ініціаційній реінкарнації (переселенні душі з одного тіла в інше), яка проводиться у тісному зв'язку з вічно живим тотемом, що вселяється. Цей процес актуалізується членами племені в обрядовому бенкеті, в обряді чарівного розмноження тварин та ін. Уявлення про реінкарнацію (про можливість перевтілення людини, зокрема померлого предка в його тотем й зворотно) привело до посилення позицій культу мертвих предків й віри у їхні надприродні можливості, а також до появи системи заборон-табу на вживання в їжу тотема. Тотемні уявлення сприяли виникненню чіткого розмежування своїх від чужих, що поклоняються іншому тотему, тобто виконували інтегруючу функцію у первісному суспільстві.

Форми тотемізму

За етнографічними джерелами, тотемізм мав різні форми, окрім родового тотемізму, який вже був описаний. Дуже можливе існування статевого тотемізму, який був пов'язаний із природним поділом праці, могли існувати й персональні тотемі.

Отже, персональні тотемі. Назва вже говорить сама за себе, тобто людина мала свій, індивідуальний тотем, який був покровителем тільки для неї й ні для кого більше. Такі тотемі не передавалися за спадщиною, а отримували персональний тотем зазвичай при ініціації. Елькін називав один вид індивідуальних тотемів "тотемами-помічниками", коли певна тотемічна тварина або якась інша істота вважалась "близьким", другим "я" знахаря й "допомагала" йому в його магічних справах.

Ще одним видом тотемізму, який тісно пов'язаний із індивідуальним, є тотемізм сновидінь. Однак це явище дуже суперечливе: з одного боку - якщо людина у своїх та чужих снах часто з'являється у вигляді якоїсь тварини або природного явища, то вважається, що з ним вона тісніше за все зв'язана. В такому випадку вчинки та дії цієї тотемічної істоти уві сні самого володаря тотему та уві снах інших людей сприймається як вчинок самої людини. Але з іншого боку такі

тотемі не завжди вважаються другим "я" людини, наприклад, у співаків та творців пісень аборигенів Австралії є духи - "близькі" або духи - "друзі", які співають їм уві сні ті пісні, які вони потім виконують вголос.

Тепер про статеви́й тотемізм. Кожна стаття могла мати свій окреми́й тотем, для чоловіків - один, для жінок - інший, що свідчило про їхню спільність, й в той же час про їхню відмінність від осіб іншої статі. В тому випадку, якщо людина наносила поранення або вбивала тотемічну тварину, яка була покровителем іншої статі, це означало, що така людина кидала виклик членам цієї статі, чийм тотемом тварина була, тому що *напад на тотемічну тварину був прирівняний до нападу на людину*.

Не ідентичність чоловічих та жіночих тотемів, за етнографічними даними, могла допомогти подолати скованість та соромливість молодих людей, що вступали у шлюбний вік. Наприклад, в аборигенів курнаї (Австралія) старі жінки племені могли піти з табору й вбити птаха, який був чоловічим тотемом, а потім із викликом продемонструвати його. Це приводило чоловіків у лють, й між молодими чоловіками та жінками починалася бійка. Пізніше молодий чоловік мав можливість зустріти молоду жінку, назвати її іменем жіночого тотему та спитати, що їсть її тотем-сестра. Відповідь жінки могла бути: "Вона їсть кенгуру" або "Вона їсть опосумів". Це означало формальну згоду взяти шлюб. Такі звичаї розповсюджені переважно в народів із матриархальним устроєм.

Все, що було описано вище, відноситься в основному до родових громад, але за даними етнографії можна говорити про те, що, можливо, існував у первісному суспільстві й так званий *локальний тотемізм*. За цією формою релігії загальним тотемом володіла група людей, що мешкала на одній певній ділянці землі й зовсім необов'язково, щоб вони були родичами або мали загального предка.

Категорії тотемізму за Елькіним

Використовуючи дані етнографії, Елькін розділяє всі ці різновиди тотемізму на дві категорії:

- ◆ *соціально́й тотемізм*;
- ◆ *обрядовий, або культовий*.

Соціальний тотемізм зв'язує людину з тотемом за соціальним фактором, тобто зв'язки ці ґрунтуються на приналежності її до певного соціального об'єднання, й взаємовідносини між людьми, які належать до одного такого об'єднання, мають тотемічне забарвлення. Цей вид тотемізму зазвичай грає велику роль при укладанні шлюбу або виборі партнера для статевих відношень. Зазвичай соціальне тотемічне об'єднання утворюється у спільнотах, в яких походження рахується за материнською лінією. За такою формою тотемізму шлюб між представниками спільноти з одним й тим же покровителем вважається неправильним й забороняється. Окрім того, люди, що пов'язані з тотемом, за соціальним фактором повинні виконувати певні правила поведінки, наприклад, як вже було відмічено, вони не можуть вбивати тотем, тому що вважається, що в людей та їхнього покровителя одна "плоть".

В *обрядовому, або культовому тотемізмі* все виглядає інакше: тотем не вважається як "плоть" й частіше за все у таких спільнотах немає заборони на вбивство та вживання його в їжу. Зокрема, якраз ця форма тотемізму існувала в аборигенів більшої частини Австралії. За нею не існувало чіткої заборони на внутрішній шлюб, навіть навпаки: подружжя здебільшого прагнуло мати один й той же тотем.

В кожного племені на належній йому території завжди є священні місця, де колись у міфічні часи мешкали істоти-тотеми. Такими місцями можуть бути усякі природні об'єкти: пагорби, дерева, джерела, скелі, печери, на стінах яких зображалися охрою або кров'ю різні малюнки. Всі ці місця охороняються дорослими ініційованими чоловіками, які вважаються охоронцями міфів, що пов'язані з цими місцями. Вони проводять тут більшу частину свого часу й проводять, або просто керують відповідними обрядами.

Тотемізм увійшов як елемент у всі сучасні релігії. Особливо відчутним є його вплив в *індуїзмі*, де багато тварин вшановуються як священні. Найпочесніше місце серед усіх шанованих тварин у індуїв займає корова.

Сліди *тотемізму* чітко простежуються в *християнстві*. Святий дух зображується у вигляді голуба, а Христос часто називається агнцем, тобто ягням. Від обряду ритуального з'їдання *тотему* бере свій початок

християнське таїнство причащення, під час якого віруючі під виглядом хліба й вина "з'їдають тіло і п'ють кров Бога".

Культ тварин

Тотемізм був одним з головних джерел виникнення *зоолатрії* - *культу тварин*, що був широко розповсюджений у багатьох народів світу. Форми зоолатрії різні:

- ◆ *пряме поклоніння тваринам,*
- ◆ *страх перед ними,*
- ◆ *віра у перевертнів,*
- ◆ *посвячення тварин божествам,*
- ◆ *віра в їхній особливий зв'язок зі світом духів та богів.*

Одним з проявів зоолатрії є, наприклад, *уподібнення тварин людям*. При тому вважається, що тварини чують й розуміють людську мову, можуть обертатися людьми або колись були людьми.

Якраз культ тварин проявляється у забороні вбивати певних тварин й їсти їхнє м'ясо або, навпаки, у ритуальному закланні звіра, м'ясо якого з'їдають під час обряду умилостивлення духу тварини. Про культ тварин в того чи іншого народу свідчать перекази про звіра, що вмирає та відроджується, про шлюби людей із тваринами й народженні дітей від них, віра в духів - господарів тварин й обряди, присвячені ним.

Землеробські культу

Землеробські культу - це переважно поклоніння *двійникам тих факторів природи, які впливають на врожай*.

На ступені розвитку матриархату (близько 8 тис. років тому) основним видом виробничої діяльності було мотичне землеробство, яке виросло зі збиральництва. Дві головні особливості того часу - залежність землеробства від природи і керівна роль жінки - відбилися у релігійних поглядах людей.

Можна виділити такі *основні риси* даної релігійної системи:

- ◆ *шанування землеробських духів у ролі головних;*
- ◆ *керівна роль жінки в релігії.*

Землеробський культ — це своєрідна жіноча релігія. Це виявлялося в двох головних процесах:

- *найголовніші духи зображувалися у вигляді духів жіночого роду;*
- *найважливіші релігійні обряди в цей час виконували жінки;*
- *людське жертвоприношення як система.*

Первісні землероби намагалися свої дари духам зробити більш дорогими, більш цінними. Так виникла ідея необхідності людського жертвоприношення;

→ *ідея смерті і воскресіння деяких духів.*

Спостерігаючи за зерном, люди помітили, що після "похорону" воно воскресає знову. Звідси зародилося уявлення, нібито деякі духи можуть тимчасово померти, щоб потім воскреснути;

→ *переселення до "країни мертвих" - зі землі на небо.*

Саме тоді вперше виникла ідея про життя душ мертвих у царстві небесному.

Землеробський культ широко представлений у сучасних релігіях. Серед християнських святих є покровителі землеробства (*Георгій*) і повелитель дощу та грому (*Ілля-пророк*). Від ідеї жіночого духу землі бере початок уявлення про Богородицю.

Шаманство (шаманізм)

Шаманство (шаманізм) (евенкійською мовою "шаман" означає *несамовитий*) - це віра в особливо могутні надприродні можливості стародавніх професійних служителів культу (*шаманів*), одна з найбільш ранніх форм релігії, що виникла, напевно, ще у кам'яному віці у спільнотах, господарство яких базувалося на мисливстві.

Шаманство збереглося в багатьох народів світу - в Африці, Північній та Східній Азії, в індіанців Америки та ін. Але воно знаходиться в них на різних стадіях розвитку. Так, у Сибіру шаманство ще у середині ХХ ст. існувало в яскравих закінчених формах; в культурах деяких європейських народів, наприклад в угорців, виявлені лише його пережитки, а в аборигенів Австралії вдалося знайти навіть його зародки.

За яких історичних особливостей виник шаманізм? Близько 6 тис. років тому розпочався період патріархату.

→ В цей період людина почала вже виробляти більше, ніж їй було потрібно. Відповідно *виникла можливість утримувати тих, хто не займався продуктивною працею.*

→ Основними видами виробництва були скотарство та плугове землеробство. Займалися цією працею чоловіки. *Вирішальна роль чоловіків у господарському житті виділила їх на перший план у господарському управлінні.*

Для світогляду шаманістів характерний *анімізм* - *одухотворення всього, що оточує людину - предметів, рослин, тварин; віра в численних злих та добрих духів, що можуть впливати на життя та смерть людини, викликати в неї хвороби, забезпечувати успіх та прирікати на нещастя. Прихильники цієї форми релігії впевнені, що впливати на духів, бути посередником між ними та людьми може головним чином шаман, який, коли знаходиться у стані екстазу, здійснює особливий обряд спілкування з духами, що отримав назву **камлання**.*

Охарактеризуємо шаманство на прикладі найбільш розвинутих його форм, що збереглися до наших днів в деяких народів Сибіру (нганасан - мешканців північного регіону Євразії - півострову Таймир; кетів, що мешкають у басейні Північного Єнісею; евенків - мешканців сибірської тайги; тувинців, що кочують у гірських степах Центру Азії та інших). Для їхнього світогляду характерне уявлення про те, що *Всесвіт складається з трьох світів:*

- ◆ *Верхнього*, де мешкають тільки духи,
- ◆ *Середнього*, де поруч з духами живуть люди, тварини, рослини, а також
- ◆ *Нижнього*, куди потрапляють душі померлих.

Кожний шаман має *духів-помічників* та *духів-покровителів*, до яких він звертається під час камлання. *Духи-помічники* виступають у вигляді, головним чином, диких звірів, риб та птахів, а *духи-покровителі*, як правило, - духи померлих предків шаману. Кожен шаман мав їх зображення - *вмістилища*.

Більшість шаманів використовує під час камлання бубон, який після особливого обряду оживлення вважається їздовою твариною -

конем або оленем. Ним шаман здійснює мандрування у Верхній світ, поганяє "тварину" колотушкою, яка розуміється як батіг. В деяких шаманів немає бубна, - його замінює спеціальний жезл, *варган* (специфічний музичний інструмент), лук. Шамани, як правило, мають спеціальний ритуальний одяг, що містить особливим чином виготовлені головний убір, плащ та взуття.

Під час камлання, яке відбувається звичайно для лікувальних цілей у присутності хворого та його родичів, шаман входить у стан трансу, скликає духів-помічників та б'є у бубон, тим самим він здійснює на ньому - своїй "*іздовій тварині*" - мандрування у світ духів з тим, щоб змусити злих духів покинути хворого й тим самимвилікувати його. Духи-помічники та духи-покровителі допомагають йому в цьому. Про деталі свого мандрування та боротьби зі злими духами шаман повідомляє оточуючим, емоційно зображуючи сутички зі злими духами та вимовляючи наспів заклинання, нерідко дуже поетичні.

Шаманство, як травило, спадкове. Вважається, що після смерті шамана його дух переходить до нащадків, причому духи самі обирають людей, в яких вони переходять, - з родичів померлого шаману.

Ще в XIX столітті вчені та мандрівники, які спостерігали шаманів, прийшли до єдиного висновку, що це нервово хворі люди із особливим складом психіки. Така точка зору надалі отримала широке розповсюдження серед дослідників цієї форми релігії. Хоча в останні десятиліття низка вчених, що вивчали феномен шаманізму, стверджують, що так звана шаманська хвороба - це лише своєрідна ініціація, у якій майбутній шаман свідомо виконує необхідні обряди, граючи задану традицією роль.

Зараз, завдяки цілій низці досліджень, можна стверджувати, що спадкова природа шаманізму - результат процесу відбору родовим колективом, на базі багатьох поколінь, людей із певними особливостями психіки й перш за все властивістю викликати регульований стан трансу, який супроводжується глибокими галюцинаціями. Якраз це й привело до наслідування шаманами деяких необхідних особливостей психіки, які дозволяють

здійснювати те, що сородичі розглядають як можливість спілкування з духами в інтересах колективу та окремих його членів.

Хоча шамани іноді користуються засобами народної медицини, вони не є знахарями та цілителями. Останні існували у родових колективах разом із шаманами та незалежно від них.

Основні риси шаманізму:

- ◆ *Поява професійних служителів культу.*
- ◆ *Виділення в ролі головних об'єктів релігійного поклоніння так званих шаманських духів.*
- ◆ *Керівна роль чоловіка в релігії.*
- ◆ *Використання істеричних нападів як засобів виконання релігійних обрядів.*

У всіх сучасних релігіях є залишки *шаманізму*. Це уявлення про те, що служителі культів перебувають в особливих стосунках із "світом духів", і те, що головні представники надприродного світу - чоловічої статі.

Спів про первісність одної з релігій

Питання про первісність якоїсь релігії до сих пір лишається спірним. *Але більшість дослідників схиляється до думки, що найдавнішими видами релігії є тотемізм та магія.* Звичайно, існує й такий погляд, що вихідним видом релігій був анімізм, але все ж таки це мало ймовірно. Справа в тому, що людина не може відразу зрозуміти щось складне, минаючи більш прості та зрозумілі стадії, а уявлення про нематеріальне (або про роздвоєння матеріального) більш складні для розуміння, бо вони передбачають деякий ступінь розвитку абстрактного мислення, тоді як тотемізм в цьому плані найбільш матеріальний й близький для розуміння. Крім того, існує думка, що первісною релігією був фетишизм, але фетишистські погляди неможливо уявити без синтезу із тотемічними, анімістичними та магічними.

Міфологія

Із релігією впродовж усього її існування була тісно пов'язана *міфологія*. Вона зародилася ще у первісному суспільстві, цьому сприяв достатній розвиток релігійних уявлень людини розумної. Поява міфів стала ніби введенням визначеності та порядку в оточуючий світ, для захисту його від хаосу.

|| *Міф* — це образна, своєрідна метафорична модель світу, це спроба пізнання емоційно-образним шляхом самого світу.

Міф - це метафора, поетична інтерпретація або драматизація конфліктних сил природи, життя та людського розуму, це вираз фантазії, цінностей та прагнень архаїчної культури.

За міфами можна прослідкувати трансформацію вірувань, системи цінностей та норм поведінки. Вони є свого роду проявом неординарного сприйняття навколишнього світу, відображенням мислення, що розвивається, однак *основною рисою міфів є відсутність усвідомлення їхньої образності, повне ототожнення образів та реальності.*

Міфи з'явилися в результаті злиття уявлень окремих індивідів, що знаходилися у громаді, в єдине ціле, тобто *міфологічне уявлення за суттю завжди є колективним.* При цьому архаїчні колективи були одночасно, творцями й споживачами міфів. Релігія становила священну модель світу, символічну модель відношення людини до цієї реальності. *Міфологія ж у первісному суспільстві становила форму пізнання дійсності.*

Резюме

Метою релігієзнавства є серйозний аналіз всієї сукупності і проблем походження, сутності та функцій релігії, її місця у суспільстві, історії, культурі, її об'єктивної ролі впродовж тисячоліть та в сучасному світі.

Релігія є однією з форм суспільної свідомості, яка відображає дійсність в образах, символах і міфах, викладає таємні знання у притчах, повчаннях, обрядах, певних формулах молитов та утверджує віру в їхню реальність. Головною ознакою будь-якої релігії є віра у надприродне.

Найголовнішими функціями релігії є компенсаторна, інтегруюча, регулювально-контролююча, екзистенціальна та політична.

В основі теологічних поглядів щодо розуміння духовної культури лежить ідея визначальної ролі релігії в розвитку цивілізації та культури. Як особлива система духовної діяльності людей, релігія має власну специфічну структуру. В ній можна виділити такі основні елементи, як релігійна свідомість, релігійні почуття, релігійний культ, релігійні організації.

В історії самоосмислення та філософствування особливості західного та східного типів мислення зводять до більш загальних особливостей типів цивілізацій. Західні - прогресистські, східні - традиціоналістські.

Ранні релігії виникають приблизно за 40 тис. р. до Р. Х. й складаються з 6 головних форм: магія, фетишизм, землеробські культури, анімізм, тотемізм та шаманізм.

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика стародавніх вірувань

№ з/п	Характеристика	Ранні релігії				
		Магія (1)	Фетишизм (2)	Анімізм (3)	Тотемізм (4)	Шаманізм (5)
1	2	3	4	5	6	7
1.	<i>Головна мета релігії</i>	Вплив на людей та природу	Досягнення успіху, повсякденна допомога	Досягнення успіху, повсякденна допомога	Досягнення успіху, повсякденна допомога	Досягнення успіху, повсякденна допомога
2.	<i>Суть релігії</i>	Віра в існування надприродних засобів впливу на природу, людей та самі дії	Віра в існування у речей надприродних властивостей	Віра у надприродних істот, що містяться у певних тілах або діють самостійно	Віра у спорідненість між групою людей і тотемом - міфічним предком	Віра у надприродні можливості шаманів
3.	<i>Наявність професійних виконавців ритуалів</i>	+	-	+/-	+/-	+
4.	<i>Головні засоби ритуалів</i>	Певні дії або слова	Предмети та дії	Дії, слова, предмети	Дії, слова, предмети	Дії, слова, предмети

5.	<i>Роль чоловіків</i>	Головна	Рівна	Головна	Головна	Головна
6.	<i>Роль жінок</i>	Другорядна	Рівна	Другорядна	Другорядна	Відсутня
7.	<i>Можливість симбіозу з іншими релігіями</i>	2,3,4,5	1,3,4,5	1,2,4,5	1,2,3,5	1,2,3,4
8.	<i>Наявність віри в духів</i>	+	+	+	+	+
9.	<i>Наявність віри в існування душі</i>	+	+	+	+	+
10.	<i>Наявність віри в існування загробного життя</i>	-	+	+	+	+
11.	<i>Наявність культу предків</i>	-	+	+	+	+
12.	<i>Ритуальний об'єкт релігії, об'єкт поклоніння</i>	Духи та божества	Фетиш	Духи та божества	Тотем (об'єкт поклоніння відсутній)	Духи та божества
13.	<i>Наявність віри в Бога чи богів</i>	+(обмежено)	+	+	+	+
14.	<i>Віра в існування добрих та злих сил</i>	+	+	+	+	+
15.	<i>Жертвоприношення</i>	+	+	+	+	+
16.	<i>Молитви</i>	-	+	+	+	+

Тема 2

Стародавні західні та східні релігії

План викладення матеріалу

2.1. Ранні національні релігії.

- 2.1.1. Релігії Стародавнього Єгипту.
- 2.1.2. Релігії народів Дворіччя.
- 2.1.3. Давньогрецька релігія.
- 2.1.4. Релігії Стародавнього Риму.

2.2. Пізні національні релігії.

- 2.2.1. Іудаїзм.
- 2.2.2. Зороастризм.

2.3. Національні релігії Індії, Китаю та Японії як особливе явище.

- 2.3.1. Релігії Стародавньої Індії.
- 2.3.2. Релігії Стародавнього Китаю.
- 2.3.3. Релігія Стародавньої Японії.

Резюме.

2.1. Ранні національні релігії

Особливості ранніх та пізніх національних релігій

Розпад суспільства на класи призвів до зміни релігійної діяльності людей. На зміну старим релігіям прийшли нові. За своїм змістом вони були складніші порівняно з релігіями первісного суспільства, тому їх називають ще *розвинутими релігіями*.

Всі розвинуті релігії можна *поділити на три основні підгрупи*:

- ◆ *ранні національні релігії,*
- ◆ *пізні національні релігії,*
- ◆ *світові релігії.*

Розвиток релігій порівняно з первісними *характеризується новими рисами*. Найважливішими з них є такі:

- В цих релігіях головними об'єктами релігійного поклоніння стали вже *не духи, а боги*.

- *Боги*, в уяві віруючих, - *це своєрідні, «удосконалені духи», що зосередили в своїх руках всю владу як щодо надприродних об'єктів, так і відносно людського суспільства*.

- *З'являється церква* як особливий ідеологічний апарат суспільства.

Церква збирала засоби на задоволення своїх потреб, контролювала дотримання віруючими релігійних обрядів, захищала існуючі порядки, пропагувала й насаджувала релігійні ідеї.

Ранні національні релігії

Ранні національні релігії – це такі релігійні вірування, що охоплювали своїм впливом верхні й середні шари населення у межах однієї національної держави.

До ранніх національних релігій відносять усі релігії, які в літературі позначають за допомогою префіксів «старо-», «давньо-»: староегипетську, староіндійську, старогрецьку, староперсидську, староримську та ін.

Основні риси ранніх національних релігій

→ *Відсторонення від офіційного культу низів суспільства.*

У всіх цих релігіях до культових відправлень не допускалися раби, а в окремих випадках – і частина сільської бідноти.

→ *Порівняно мало живучість.*

Мається на увазі та обставина, що давні національні релігії існували тільки в межах рабовласницького суспільства. Як тільки

рабовласницьке суспільство вичерпувало себе, на зміну їм приходили або пізні національні, або світові релігії.

→ *Суворий політеїзм.*

Усі ранні національні релігії були **політеїстичними** (від грецьк. *poly* - багато, *theos* - бог), *тобто багатобожні*. Серед багатьох богів, як правило, виділялася невелика група головних, а серед них - верховний бог. Останнього шанували як царя богів і людей, установника і охоронника законів. Інші головні боги вважалися його помічниками, які відповідали за окремі ділянки земного і "потойбічного" життя.

→ *Зародження вчення про загробну (посмертну) віддачу.*

Тобто наявність причинного зв'язку між поведінкою людини в земному житті та її долею у загробному житті. Це вчення визнає посмертну винагороду для одних людей (праведників) і посмертну кару для інших (грішників).

→ *Обов'язковість і складність жертвоприношень.*

В жертву богам приносили: пшеницю, виноград, млинці, мед, молоко, вино, пахучу траву, дику птицю, півнів, кіз, овець, свиней, биків, собак, коней.

Чимало національних релігій знали і людські жертвоприношення. За повідомленням *Плутарха* (46 - 125), жителі Карфагена, які були прихильниками давньофінікійської релігії, в жертву богу війни Молоху приносили, наприклад, не тільки військово-полонених, а й власних дітей-первістків.

Є також відомості про людські жертвоприношення у давньо-вавилонській, давньоєгипетській, давньогрецькій, давньомексиканській та низці інших ранніх національних релігій.

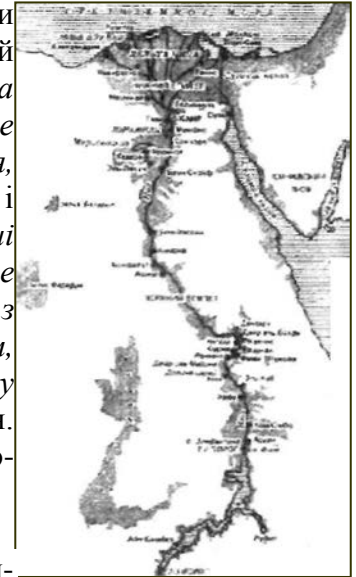
2.1.1. Релігії Стародавнього Єгипту

Генетичні корені народів, що з найдавніших часів мешкали у долині Нілу, ще досі недостатньо з'ясовані. Народний тип Єгипту різко відрізняється від негритянського типу африканського континенту. Існують мовні ознаки, які вказують на спорідненість єгиптян

зі семітами, а також ознаки, що дозволяють їх включити в особливу групу північно африканських народів.

Історично зафіксована історія Єгипту бере свій початок у 3200 - 2400 рр. до Р.Х. Історія Єгипту пройшла всі періоди становлення, розквіту та занепаду. Виникнення ж християнства за часом співпадає із початком втрати традиційної релігійної культури єгиптян.

Єгипетська релігія - явище не тільки хронологічно протяжне але й багатоаспектне. Це фетишизм та тотемізм, політеїзм та монотеїстичне мислення, теогонія та космогонія, культ, надзвичайно різноманітні та і суперечливі міфи, не менш різноманітні й суперечливі уявлення про загробне життя, це проблеми взаємодії релігії з етикою, наукою та мистецтвом, організації кліру його положення у суспільстві, обожнення фараону та ін. Всі ці аспекти з часом, звичайно, змінювалися й інколи суттєво.

Завдяки численним науковим дослідженням можна зробити висновок, що релігійна культура Єгипту впродовж трьох тисячоліть тяжіла не до реформації, а навпаки, до збереження та реставрації поступово згасаючих традицій.

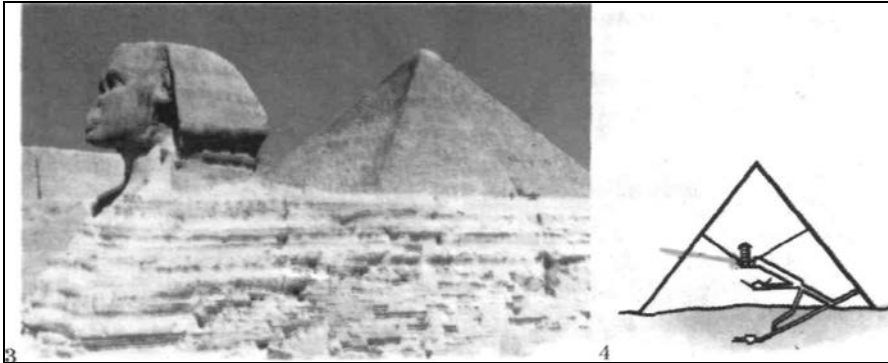
Головними історичними пам'ятками, які відображають міфологічні уявлення єгиптян, є різні ■ релігійні тексти, ■ гімни та ■ молитви до богів, ■ записи погребальних обрядів на стінах гробниць.

Єгипетська міфологія почала формуватися у VI - IV тисячолітті до Р. Х.

Релігійні уявлення Стародавнього Єгипту склалися ще в номах, де в культах номових богів переважали тотемізм і магія. Пережитки тотемізму залишилися й у загальноєгипетській релігії, яка склалася внаслідок державного об'єднання номів.

Відтак кожний регіон (ном) мав свій пантеон та культ богів, які зазвичай групувалися у тріади на чолі з одним із найважливіших богів. Важливо підкреслити, що жіночі божества були обов'язковою складовою таких пантеонів.

Велику роль у єгипетській міфології грали *уявлення про загробне життя*, яке розглядалося як продовження земного життя.

3. Сфінкс і піраміди.

4. Піраміда Хеопса в розрізі. Камера, де міститься гранітна труна фараона, позначена стрілкою.

Звідси й пішов звичай збереження тіла померлого. Крім того, створювалась технологія муміфікації та будівництва величезних гробниць та пірамід.

За уявленнями єгиптян *сутність людини була у нерозривній єдності*: ■ її тіла, ■ кількох душ, ■ імені та ■ тіні.

У підземному світі душа померлого може врятуватися від багатьох небезпек лише за допомогою особливих молитов та заклинань.

Найстародавніші уявлення єгиптян були ближче за все до *монотеїзму*, звичайно, якщо тільки орієнтуватися на слова, що зустрічаються у давніх пам'ятках писемності, про єдиного, нескінченного та вічного бога. З іншого боку, відомо, що єгиптяни обожнювали всі дерева, тварин, людей й навіть будови. Наприклад, храм в Єгипті вважався богинею. Відтак можна сказати, що *фетишизм був невід'ємною складовою цієї релігії*.

Надзвичайно розвинутий у Єгипті *культ поклоніння тваринам* до сих пір у колі єгиптологів немає чіткого пояснення.

Невідомо, чому, наприклад, нільські божества мали вигляд баранів, чому крокодил вважався творцем та захисником людей. Серед археологічних знахідок нараховуються тисячі мумій різних тварин, яким, вірогідно, як фетишу, поклонялися єгиптяни. Крім того, для живих тварин будувалися храми, на честь тварин служителям культу влаштовували свята.

Взагалі, суттєвою особливістю єгипетської релігії був *культ тварин*. Багато божеств зображалися з головами тварин чи птахів на людських тілах, у храмах знаходилися "живі боги": тварини, птахи, змії, що вважалися священними. Таких тварин та птахів після смерті бальзамували та ховали в особливих трунах на спеціальних цвинтарях.

До числа *найбільш авторитетних тварин, що обожнювалися*, відносилися:

- ◆ бик *Апіс*
- ◆ корова *Ісіда*
- ◆ баран *Хнум*
- ◆ крокодил *Себек*
- ◆ кішка *Баст*
- ◆ шакал *Анубіс* → → →
- ◆ соколи *Гор, Ібіс, Тот*.

Важливу роль в житті рядових єгиптян грали місцеві божества.

Якраз такий бог був захисником даної місцевості. Поруч із місцевим богом могли існувати й інші божества.

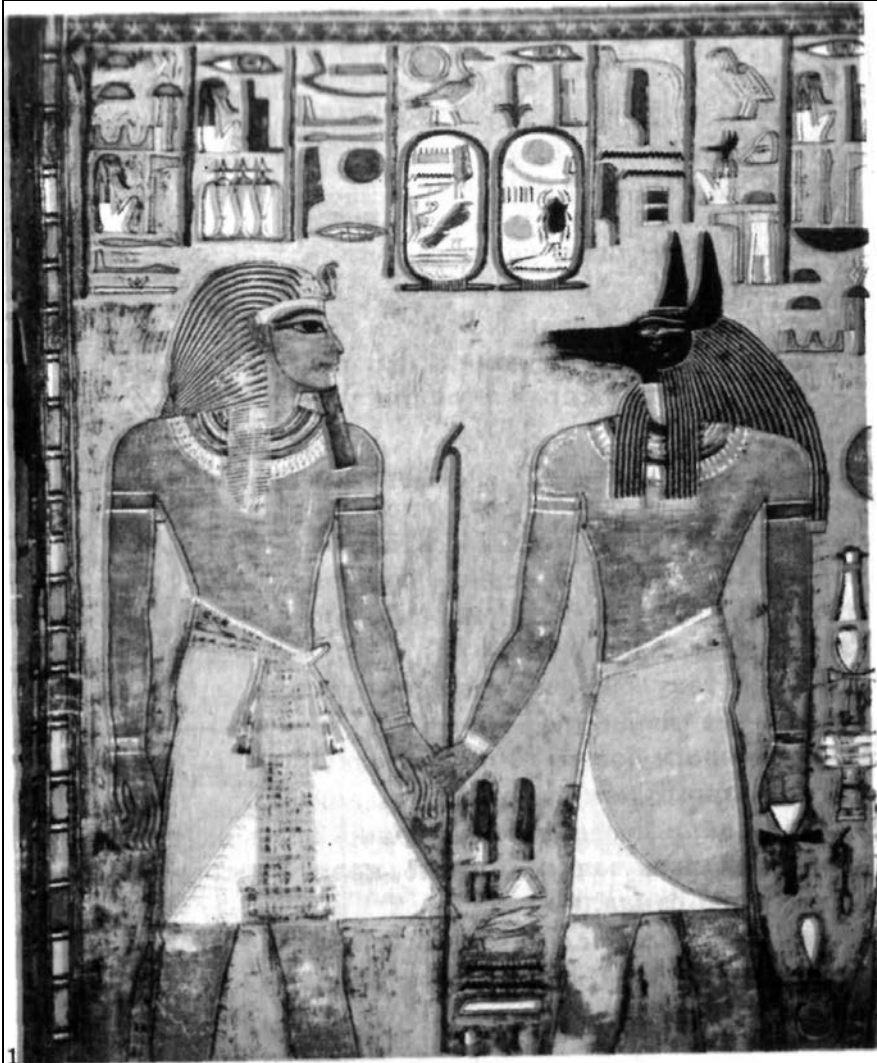
З часом деякі місцеві божества набували все більше розповсюдження й ставали культом всієї країни. Навіть могильний бог (бог погребіння та смерті) мав багато імен в залежності від місцевості.

Піднесення того чи іншого політичного і релігійного центрів, в результаті приходу до влади різних династій фараонів, супроводжувалося *набуттям загальноєгипетського значення місцевих культів*.

Скоріше за все в Єгипті не було єдиної релігії. В кожному номі та місті був власний пантеон богів. Але Великий пантеон богів у різних формах шанували всюди.

Чільне місце у давньоєгипетській релігії належало *культам космічних сил*.

Зображення фараона з богом Анубісом (давньоєгипетський розпис).

Еннеада — *первісна дев'ятка богів, найдавніша з відомих нам космогонічних систем.*

Атум символізував первісну й вічну єдність всього сутнього. Відповідно до геліопольського переказу, Атум, що створив сам себе, виник з первісного хаосу - *Нуна* - разом із первинним пагорбом. Він сам себе запліднив, а потім народив та виплюнув із рота богів-близнюків: повітря *Шу* та вологу *Тефнут*. Рука Атума - богиня *Хатор* (Небо). Подвійна корона на голові позначала владу над Верхнім та Нижнім Єгиптами. У Мемфісі Атума ототожнювали із *Птахом*. Причому Птах, що створив богів, попередньо задумав своє творіння у серці й назвав їхні імена своєю мовою. Птах творив думкою та словом.

Поява дітей в Атума веде до появи подвійності. Тефнут та Шу породили *Геба* - бога Землі та *Нут* - богиню неба, після чого Шу їх розділив. Така інтерпретація *полярності неба та землі* - особливість тільки єгипетської міфології. У всіх інших відомих міфологічних системах Земля має жіночий початок, а Небо - чоловічий. Перед тим, як Шу роз'єднав своїх дітей, в них народилися *Ісіда* та *Нефтида*, *Осіріс* та *Сет*. Кожний бог еннеади тримає у правій руці символ життя - *анх*, а у лівій - символ влади *уас*. Причому чоловічі фігури знаходяться у русі зліва направо.

З космічними культурами тісно пов'язані *солярні релігійні уявлення*.

Сонячні боги - *Ра* і *Амон* ведуть боротьбу зі злом, що ототожнюється з чудовиськами, особливо зі зміями. Вони також відповідають за зміну пір року. Періодично *Тефнут*, дочка *Ра*, вступає в шлюб з *Шу*, що знаменувало собою припинення посухи і народження природою нових багатих плодів. Свято повернення коханої дочки *Ра* відзначалося в Єгипті і в історичний період. В календарях воно звалося "*днем виноградної лози і повноти Нілу*".

Спільними були не тільки боги світла, неба, землі та Нілу, а також боги жнив та народження. Більш за все шановувався бог сонця *Ра*. Але тут обов'язково треба підкреслити, що, звичайно, впродовж 3 тисячоліть відбувалася деяка трансформація богів. Так, у вихідному міфі про двох братів *Осіріса та Сета*, перший був тихим та скромним царем Єгипту, а другий - його вбивцею. Після вбивства Осіріс зусиллями його дружини та сина *Гора* був

відомщений та відроджений. Пізніше в релігії Єгипту Осіріс вже стає *царем мертвих*, яких він збирає у своєму загробному світі. Зображають його зазвичай у вигляді людини, що спеленута як мумія.

Сет же в очах єгиптян стає злим духом. Предметом огидливості стали й тварини, що йому присвячені, в тому числі крокодил, віслюк та бегемот. Сета зображали у вигляді казкової тварини із довгими вухами та подвійним на кінці хвостом або як людину з обличчям звіра.

Єгипетська міфологія з часом поповнювалась та ускладнювалась. Деякі боги зливалися в одне лице, підміняли одне одного. На арену міфологічного життя виходили все нові й нові фігури місцевих богів. Цікаво, що в ході розширення зв'язків зі зовнішнім світом, релігійна культура країни природним чином вводила в пантеон своїх богів й богів, що належали іншим народам, наприклад, семітам. Крім того, вважається, що сама вона помітно не впливала на інші релігії.

Лишається відкритим питання про те, чи впливала релігія Єгипту на стародавні релігійні уявлення іудеїв. Хоча існує думка, що таємну жрецьку практику єгиптян іудеї успадкували.

Важливо відмітити, що *єгиптяни визнавали безсмертя душі*, її вільне пересування з мертвого тіла та можливість завдання шкоди тій душі певними злими силами.

З метою надання допомоги душі померлого під час її подорожі до загробного світу померлому давали текст спеціальної молитви-заклинання. Спочатку єгиптяни вважали місцем перебування душі померлого якусь віддалену місцевість у західній частині нільської долини, пізніше - у небесній країні на північному сході. В той же час вважалося, що душа особливою драбиною могла піднятися до небесних богів.

Вся релігія єгиптян просякнута вірою в силу магії, фетишів та слів, що проголошувалися із регламентованою інтонацією та наголосом (між іншим, це головний принцип методу нейролінгвістичного програмування, що переводить слухача у стан трансу).

Важливим ключем, наприклад для душі, є знання імен ворогів. Знання імен богів, що мають бути присутніми на суді Осіріса, також було для душі покійного сприятливою обставиною, яка допомагала успішно пройти суд. В єгипетській *"Книзі мертвих"* спеціальна глава (125-та) описує процедуру зважування серця померлого на вагах, що врівноважені істиною (зображенням богині Маат чи її символами). Грішників поїдало жахливе чудовисько Амт (лев із головою крокодила), праведників очікувало щастя на полях цієї країни. Виправданим на суді Осіріса міг бути тільки покірний та терплячий у земному житті: хто не крав, не посягав на храмове майно та ін., а також чистий серцем.

Найбільш сильними магічними здібностями, вважалося, володіє Ісіда - *"господарка волхованій"*, яка може вразити хворобою навіть самого бога Ра й сама ж спроможна вилікувати його.

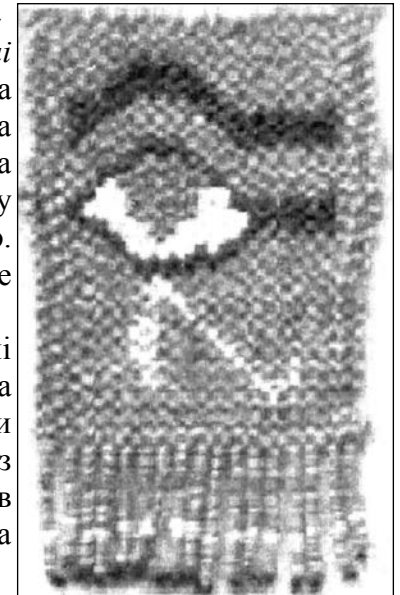
Амулет «око Гора»

У культурі єгиптян магія взагалі відіграла велику роль. Молитва повинна була мати магічну дію. Вона була не покликом серця, а ритуалом, за яким повинна була проголошуватися у суворій послідовності, правильно. Точність фраз мала найголовніше значення.

Таку ж роль відігравали лікувальні заговори, чари, що напускалися на ворогів. Із метою завдання шкоди використовувалися воскові ляльки, з метою захисту від чаклунських нападів - амулети. Побутова поведінка була чітко регламентована днями року.

Існував погляд, що доля людини визначена днем її народження, але в той же час не існувало уявлень про те, що моральний вибір під час життя впливає на загробний шлях.

Милосердя до вдів, сиріт, потерпілих від загибелі корабля, вважалося гідністю людини.

Езотеричні (тобто таємні жрецькі) *традиції* єгипетської релігії лишаються для нас невідомими. Тому на цю тему існує багато спекуляцій.

Дуже важливо підкреслити, що державної релігії, в нашому розумінні, в Єгипті ніколи не було, як й не було єдиної церковної організації.

У зв'язку з тим не існувало обов'язкових для всієї країни релігійних догматів, не спостерігалася уніфікація релігійних поглядів. Єгипетська релігія становила дуже складний феномен: *поєднання нерідко суперечливих, а іноді й взаємовиключних вірувань, що виникли у різні часи й у різних частинах країни.* Було б несправедливим стверджувати, що давні єгиптяни не відчували тих протиріч. Наука має безумовні докази того, що жрецькі колегії великих

релігійних центрів, таких, як Геліопіль, Гермопіль, Мемфіс, Фіви та ін., намагалися якимось впорядкувати хаотичне нагромадження релігійних вірувань та поглядів. Але зробити це їм так і не вдалося. Тому тут треба сказати, що відсутність послідовності, психологічна неможливість відмовитися від давніх релігійних поглядів, навіть якщо вони протирічать новим плодам теологічної творчості, сильне тяжіння до традицій найбільш характерні для релігії взагалі й єгипетської зокрема.

Створення *інституту жрецтва* сприяло виникненню у Стародавньому Єгипті храмової організації.

Як особлива соціальна група, *жрецтво* сконцентрувало у своїх руках велику владу і було досить впливовим:

- ◆ воно брало участь у керівництві державою,
- ◆ входило до почту фараона,
- ◆ приводило до влади одні фараонські династії й скидало інші,
- ◆ жреці внесли помітний вклад у накопичення астрономічних, математичних і медичних знань.

Статуя жерця, що стояла в стародавній гробниці.

За цих часів будувалися величні храми, зводилися статуї богів, розроблялися складні й урочисті релігійні церемонії, пишні ритуали. Один з них - *культ померлих* - демонструє специфічні уявлення єгиптян про потойбічне життя.

Релігійний культ померлих продовжував вікові традиції єгиптян, підтримання яких було повсякденною потребою.

Лише після завоювання Єгипту персами (525 р. до Р. Х.) та *О. Македонським* релігії Стародавнього Єгипту поступилися місцем спочатку елліністичним культурам, а потім - християнству та ісламу. Єгипетська релігія згасла у кінці IV ст. після Різдва Христового.

2.1.2. Релігії народів Дворіччя

Умови історичного розвитку народів Месопотамії були дуже схожі з єгипетськими, і розвиток цей проходив значною мірою паралельно. Тому, хоча прямі історичні зв'язки між Єгиптом та Дворіччям були слабкі, принаймні у ранню епоху, тим не менш форми релігії в обох країнах мали дуже багато спільного.

Джерелами вивчення релігій стародавнього Дворіччя служать численні тексти, головним чином на глиняних табличках, що знайдені при розкопках давніх вавилонських та асирійських поселень та палаців, а також різноманітні речові пам'ятки, в тому числі зображення богів, духів та ін.

Шумер. Вже у шумерську епоху (IV - III тис. до Р. Х.) утворилися шляхом злиття та комбінування місцевих уявлень про богів-покровителів, всенародні божества.

В числі тих богів особливо виділялася **велика трійка**: боги ■ *Ану*, ■ *Еа* та ■ *Енліль*. Походження цих образів невідоме, у будь-якому разі вони складні. *Ану* - з шумерійської "ан" (небо) - спочатку був, вірогідно, просто *усобленням неба*. *Енліль* - скоріше за все походить від шумерського "ліль" (вітер, дихання, тінь, дух). В текстах Енліль отримував епітети "цар повені", "гора вітру", "цар країни" та ін. Можливо, що це божество було пов'язано із вітром, що дув з гір та наганяв дощові хмари, а звідси іноді виникали й повені. Бог *Еа* особливо шанувався приморськими спільнотами й, напевно, був

покровителем рибалок; його зображали у вигляді людини-риби; в той же час Еа вважався культурним героєм й у міфах зображався як захисник людей від інших богів. У епоху політичного об'єднання країни названі три боги шанувалися як великі всенародні божества. За ними закріпилися епітети: Ану - незрозумілий та далекий, Енліль - могутній та владний, Еа - мудрий та святий.

Цікаво, що зображення богів вже в той ранній період головним чином антропоморфні. *На відміну від Єгипту, Месопотамія майже не знала зооморфних богів*; винятком є той же Еа, що зображався як людина-риба. *Майже не знала Месопотамія й культу тварин*. Взагалі сліди тотемізму тут майже не відчуються.

Семітська епоха. В семітську епоху (з середини III тис. до Р. Х.) давньошумерські боги були збережені значною мірою під своїми іменами.

Але з'явилися й нові боги зі семітськими іменами. Іноді ці семітські імена надавалися старим шумерським богам, а деякі з них довгий час зберігали обидва імені. Так, богиню Іннину стали називати Іштар (у асирійців - Істар, у західних семітів - Астарт); бог Ларси Уту, пов'язаний з сонцем, отримав назву просто Шамаш - сонце (в євреїв - Шемеш, в арабів - Шамс, у асирійців - Самас). Бога Нінгірсу перейменували у Нінурту. За своїм походженням ці та інші боги семітського пантеону були все ж покровителями окремих громад.

З появою семітів кількість богів у цьому регіоні значно збільшується. Дослідники нараховують до 3 000 імен богів, серед яких помітна певна ієрархія.

Вавилон. Мардук. З часу піднесення Вавилону (з початку II тис. до Р. Х.) на перше місце серед богів був висунутий покровитель Вавилону бог *Мардук*.

Він став на чолі сонму богів. *Офіційне жрецтво, роль якого не була такою значною, як у Стародавньому Єгипті, займалося виправданням величі Мардука, намагалося показати його законним нащадком попередніх богів.* До того ж Мардук став спадкоємцем Еа не тільки мирним шляхом, а й за правом найсильнішого.

В той же час жреці намагаються створити щось подібне до *монотеїстичного вчення*, в якому верховну сходинку повинен би був зайняти тільки один бог - Мардук. Всі інші боги - це лише різні його

прояви: Нінурта - Мардук сили, Нінгал - Мардук битви, Енліль - Мардук влади та ін. Але спроба введення монотеїзму була невдалою.

Крім *Мардука*, вавилонсько-асирійська релігія дуже багато уваги приділяла:

- ♦ *розробці і поширенню культу вмираючого і воскресаючого бога Таммуза;*

- ♦ *поширенню міфу про першу людину - Адама, втратою ним безсмертя і гріхопадіння,*

- ♦ *певну релігієзнавчу цікавість викликає міф про потоп, від якого врятувався Ут-Напіштім, улюблений жрець бога Еа, що за порадою останнього побудував ковчег.*

Землеробські культу. Поруч із офіційним культом богів-покровителів держави зберігались й інші найдавніші культу.

Це перш за все *землеробський культ богів рослинності та родючості*. Шанувалося жіноче божество, богиня родючості, що була відома під іменем *Іштар*. Як й інші подібні жіночі божества, Іштар мала й риси еротичної богині. Чоловічим доповненням Іштар був бог *Думузі* (більш відомий під іншою назвою - *Таммуз*) - уособлення рослинності. Існував міф про його загибель, сходження у підземний світ та повернення на землю, але міф цей, на жаль, відомий тільки фрагментарно. Існував звичай оплакувати загиблого Думузі; це робили жінки. Крім того, літній місяць (червень - липень) був присвячений Думузі.

Разом із Іштар Думузі був землеробським богом, смерть та воскресіння його - це уособлення землеробського процесу.

Жрецтво та організація культу. Вже у найдавніший період у зв'язку із об'єднанням громад та утворенням перших держав утворюється відокремлена спільнота жреців.

Жреці - професійні культові служителі у храмах, що володіли значними багатствами, становили дуже впливовий суспільний шар.

Слід мати на увазі, що походили вони зазвичай із знатних родин. Звання жреця було спадковим. Одною з найголовніших ритуальних вимог, що пред'являлися до кандидатів у жреці, була вимога, яка зустрічається у багатьох релігіях, - не мати фізичних недоліків.

Окрім жреців існували ще й жриці, а також храмові прислужниці. Багато з них були зв'язані із культом богині любові Іштар, практикували храмову проституцію (іеродули) й виконували оргіастичні культу. З іншого боку, Іштар служили жреці-євнухи, які носили жіночий одяг та виконували жіночі танці.

У великих храмах існував розгалужений штат жреців, писців, астрологів та досвідчених ремісників. Особлива категорія священнослужителів займалася щоденним доглядом статуй богів - їх годували, мили, одягали й розважали. Всім іншим віруючим дозволялося приносити у дар богам їжу або ставити перед алтарем фігурки у виконання обіту; крім того, народ міг приймати участь у святкуваннях та міфологічних іграх, що супроводжували подібні свята.

Взагалі культ був суворо регламентований. Вавилонські храми, зазвичай у формі ступеневих башт (зіккурати), були дуже переконливим видовищем. Жреці, які знаходилися там, не обмежувалися лише культовими функціями. Вони ще й були вченими. Жреці монополізували знання, які були необхідні для ведення організованого іригаційно-землеробського господарства. Щоб слідувати за сезонними розливами рік, необхідно було систематично спостерігати рух небесних світил. Тому у Вавилоні дуже рано розвинулась астрономічна наука, що не поступалася єгипетській. Спостерігання вели жреці з висоти їхніх башт-храмів.

Коли ж стали накопичуватися астрономічні знання, а з розрізнених образів богів склався цілий пантеон, жреці розділили між богами у систематичному порядку окремі зірки та інші небесні явища: відбулася *астралізація богів*. Наприклад, бог Ларси Уту став під іменем Шамаш (сонце) шануватися по всій країні; бог Ура - Син був ототожнений із Місяцем; інші великі боги - з планетами: Набу - Меркурій, Іштар - Венера, Нергал - Марс, Мардук - Юпітер, Нінурта - Сатурн. Між іншим, якраз з Вавилону цей звичай називати зірки та планети іменами богів перейшов до греків, від них - до римлян, і римські (латинські) імена богів збереглися у назвах цих планет до наших днів. Місяці року теж присвячували богам.

Це астральне орієнтування релігії Вавилону вплинуло й на створення календаря, 12-річної системи вимірювання часу, яка пізніше була успадкована європейцями. Вавилонські жреці припи-

сували числовим відношенням відрізків часу й поділу простору священне значення. Із тим пов'язана поява священних чисел - 3, 7, 12, 60 (5 X 12) та ін. Ці священні числа теж були успадковані європейськими та іншими народами.

Демонологія та заклинання. Поруч із уявленнями про небесних богів та культурних героїв у релігії народів Дворіччя велику роль відігравали найдавніші вірування про численних нижчих духів, більшою частиною злих, нищівних.

Це духи землі, повітря, води - Анунакі та Ігігі, уособлення хвороб та всяких нещасть, що уражають людину. Для боротьби із ними жреці склали багато заклинань. Найбільш небезпечними вважалися "сім духів безодні", винуватці усіляких хвороб. У заклинаннях перераховувалися їхні імена та спеціальності: Ашакку уражав голову людини, Намтару - горло, злий Утукку - шию, Алу - груди та ін.

Для захисту від злих духів, крім численних заклиналих формул, широко вживалися *амупети-апотропей* (обереги).

Магія та мантика. В той час практикувалися й досить різноманітні магічні обряди.

Їхній опис разом із текстами заклинань-заговорів дійшли до нас у великій кількості. Серед них відомі обряди лікувальної та застережної, шкідливої, військової магії. Лікувальна магія була перемішана, як це й буває, з народною медициною, й у рецептах нелегко відділити одне від одного, але в деяких з них магія виступає досить чітко.

Сильно розвинута була у Вавилоні система мантики - різноманітних гадань. Серед жреців були особливі *спеціалісти-гадальники* (бару); до них звертались за пророкуваннями не тільки приватні особи, але й царі.

Уявлення про загробне життя були у вавилонській релігії досить невизначені.

За пануючими повір'ями душі померлих ідуть у підземний світ, де ведуть похмуре життя без будь-якої надії. Ідеї загробної віддяки вавилонська релігія не знала. Навіть уявлення про неоднаковість долі душ у країні мертвих були, на відміну від єгипетської релігії, не

розроблені. *Вся релігія народів Месопотамії була орієнтована на земне життя, вона не обіцяла людині нагороди або втіхи у потойбічному світі.*

2.1.3. Давньогрецька релігія

Для релігії Стародавньої Греції характерним був *політеїзм* з широко розвинутою міфологією та олімпійською ієрархією богів.

Вони не були творцями світу, а захопили його у готовому вигляді, під час боротьби з титанами. Стародавня грецька міфологія вважала, що світ сам по собі вічний і не потребує творця.

Міфологія давніх греків була одним з найбільш значних явищ в культурі середземноморських народів. Але ця міфологія та релігія не були однорідними й пройшли складну еволюцію. Дослідники виділяють *три основних періоди розвитку давньогрецької міфології та релігії:*

- ◆ *хтонічний, або доолімпійський,*
- ◆ *класичний олімпійський та*
- ◆ *пізній героїчний.*

Перший період. Термін "*хтонічний*" походить від грецького слова "*хтон*" - "земля". Земля сприймалась давніми греками як жива та всемогутня істота, яка все породжує та всіх годує. Сутність землі була втілена у всьому, що оточувало людину та в ній самій. Це пояснює те поклоніння, яким греки оточили символи божеств: незвичайні камені, дерева та навіть просто дошки. Але звичний первісний *фетишизм змішувався у греків із анімізмом*, що приводило до складної та незвичайної системи вірувань. Крім богів, існували ще й демони. Це невизначені та страхітливі сили, які не мають якогось певного вигляду, але володіють жахливою могутністю. Демони з'являються

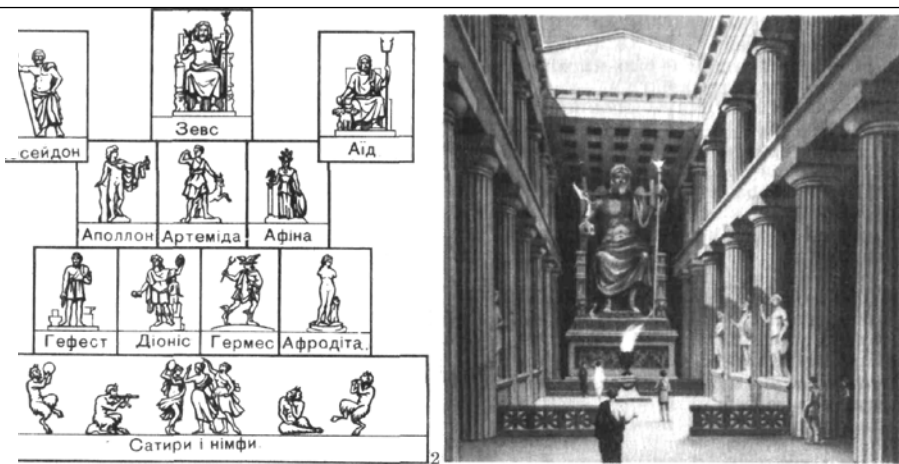
Ніка Самофракійська III ст. до Р. Х.

невідомо звідки, втручаються у життя людей, причому зазвичай самим катастрофічним та жорстоким чином, та зникають.

У подібних уявленнях про богів й в особливому шануванні Землі як Великої Матері можна побачити відлуння ідей різних етапів розвитку грецького суспільства - й зовсім раннього часу, коли людина, яка ще не відокремлювала себе від природи, створювала образи людинотворин, й періоду матріархату, коли панування жінок у суспільстві підкріплялось розповідями про всесилля Землі-Праматері. Але одне об'єднувало всі ці погляди - *уявлення про байдужість богів, про їхню глибоку відчуженість.* Вони сприймалися як істоти могутні, але більш небезпечні, ніж благодущні, від яких треба краще відкупатися, ніж намагатися отримати їхню милість. Таким постає, наприклад, бог *Пан*, який, на відміну від *Тифона* або *гектанохейрів*, у більш пізній міфології не перетворився у кінцевого монстра, а лишився богом, покровителем лісів та ланів. Козлоногий, бородатий та рогатий, він з'являється людям у полудневий час, коли все завмирає від спеки, в час, який вважався не менш небезпечним, ніж північ. Він може бути й добрим, й справедливим, але все ж краще не зустрічатися із богом Паном, що зберіг напівзвіриний вигляд та норів первісних породжень Матері-Землі.

Другий період. Занепад матріархату, перехід до патріархату, виникнення перших держав ахейців - все це дало поштовх до повної зміни всієї системи міфології, до відмови від старих богів та появи нових. Як і в інших народів, богів - уособлень бездушних сил природи замінюють боги-покровителі окремих груп у людському суспільстві.

Не випадково *найдавніші міфи олімпійського циклу починаються зі знищення істот, яким, вірогідно, у попередній період поклонялися як богам.* Бог Аполлон вбиває піфійського дракона та велетнів, люди-напівбоги, сини богів знищують інших чудовиськ: Медузу, Химеру, лернейську Гідру. Й кінцеву перемогу над давніми богами отримує Зевс, цар богів Космосу. Образ Зевса дуже складний й сформувався у міфології греків не відразу. Лише пізніше Зевсу були надані риси абсолютного бога-володаря.

1. **Боги і богині Греції.**
2. **Внутрішній вигляд храму Зевса в Олімпії (реконструкція). Храм збудовано в V столітті до н. е.**

У щасливому та впорядкованому світі Зевса його сини, що народжені від смертних жінок, завершують справу свого батька, винищуючи останніх чудовиськ. Боги допомагають героям (наприклад, Гермес - Персею, а Афіна - Гераклу), й карають тільки непорядних та злодіїв. Уявлення про жахливих демонів теж змінюються - вони тепер виглядають скоріше просто могутніми духами, мешканцями всіх чотирьох стихій.

Третій період. Становлення й розвиток держави, ускладнення структури суспільства та суспільних відношень, збагачення уявлень про навколишній поза Грецією світ *посилювали відчуття трагічності буття, впевненості, що у світі панує зло, жорстокість, нісенітниця та абсурд.* В пізній героїчний період розвитку грецької міфології відроджуються уявлення про силу, якій підпорядковується усе сутнє - і люди, і боги. *Фатум, неминуча доля панує над всім.* Перед нею схиляється навіть сам Зевс, що змушений то силою випитувати в титана Прометея пророцтва власної долі, то примирюватися із випробуваннями та муками, через які повинен пройти його улюблений син Геракл, щоб він зміг вступити у сонм

богів. *До людей доля більш нещадна, ніж до богів, - її жорстокі й нерідко безглузді повеління виконуються із неминучою точністю.*

Навіть й *боги тепер вже не настільки милостиво відносяться до людей.* Покарання тих, хто порушив їхню волю, жахливі й невинувато жорстокі: Тантал вічно мучиться від голоду та спраги, Сізіф зобов'язаний постійно піднімати на пекельну гору тяжкий камінь, Іксіон прикутий до вогняного колеса, що крутиться.

У пізньому грецькому суспільстві релігія поступово приходила у занепад, вироджуючись у просте виконання обрядів, а міфологія ставала просто скарбницею образів та сюжетів для авторів поем та трагедій.

Форми вшанування богів у Стародавній Греції

Культ та обрядовість в греків зберігалися, скоріше, у вигляді традицій від епохи героїв Гомера до значно пізніших періодів грецької історії, до самого римського завоювання й навіть після нього, майже до введення християнства як державної релігії.

В першу чергу, звичайно, слід вказати на *здійснення жертвоприношень.* Воно могло здійснюватися як у храмах, так й поза ними. Храми споруджувалися зазвичай на височині й відокремлювалися від інших будов огорожею. В самому храмі встановлювали зображення певного бога та алтар для безкровних жертв. Існували окремі приміщення для пожертв та священних реліквій. Криваві жертвоприношення відбувалися на особливому майданчику перед храмовим будинком або у межах огорожі.

Навіть у давні часи в окремих грецьких племен *жреці не грали значної ролі у суспільстві,* й жрецькі обов'язки була у змозі виконувати усяка вільна людина. Ця ситуація збереглась й після виникнення окремих держав. Релігія в греків була справою державною, й жреці фактично лишалися у положенні державних службовців, що підкорялися законам, обов'язковим й для інших громадян. Жрецькі обов'язки за необхідністю могли виконувати царі або голови окремих родів. Жреці не навчали релігії, не створювали богословських праць, взагалі ніяк не розвивали релігійну думку.

Спілкування з богами під час богослужінь в греків зумовлювалось сприйняттям їх як могутніх, але зрозумілих та

добродійній істот. Жертви були дарами, в обмін на які боги повинні були виконувати прохання тих, хто молився. Безкровні жертви склалися з овочів, фруктів, а також різних коржів та хлібців, що були присвячені окремим богам.

Аполлон

Криваві жертвоприношення головним чином зводились до вбивства тварин, але іноді, хоча й дуже рідко, у жертву приносились й люди. Традиційними жертвеними тваринами були вівці, свині та бики. Під час великих свят або в особливі моменти державного життя могли вбивати більше 100 тварин. Такі жертвоприношення називалися *гекатомбами*.

Усі *жертвенні тварини* повинні були бути бездоганними, без недоліків. Жреці перед початком священнодійства одягалися у білий одяг й омивали руки у солоній воді. Обряд проходив у повному мовчанні за музичного супроводу флейтистів.

Вдома у греків також зводились жертвенні алтарі й встановлювались статуї богів-покровителів. Священним вважалось й домашнє вогнище, тому що його покровителем була Гестія й, роблячи безкровні жертви біля вогнища, грек безпосередньо звертався до цієї богині.

Аїд

Одним з найважливіших обов'язків жреців було *проорокування майбутнього*. Деякі жреці займались тільки гаданнями, в першу чергу за нутрощами вбитих тварин та польотами птахів. Але жреці-ефори проорокували майбутні події за змінами неба, жреці-піфайсти - за виглядом блискавок. Особливим вшануванням в греків користувалися святилища - оракули, в яких боги через жреців давали прямі відповіді на запитання людей. Відомі оракули Зевсу у Додоні, Гераклу у Бурі, Аполлона у Мілеті. Але найбільшою славою користувався оракул у

Дельфах, який був присвячений спочатку Геї, потім Феміді та Аполлону.

Як особлива форма служіння богам сприймались спортивні змагання. Уявлення греків про богів як про істот, подібних до людей, але більш досконаліх, диктувало прагнення уподібнюватися ним й в досконалості тіл. Вважалось, що боги радіють, коли бачать людей, здорових та сильних. Головним спортивним святом Стародавньої Греції були Олімпійські ігри, що були встановлені, за переказами, самим Гераклом. Ці релігійні урочистості були настільки важливі, що під час ігор укладався всезагальний мир й навіть літочислення у Греції йшло за Олімпіадами (починаючи з 776 р. до Р. Х.). Крім Олімпіад, найбільш відомими були Німейські, Піфійські та Істмійські спортивні ігри.

Давньогрецька релігія не приділяла особливої уваги моральним проблемам, потойбічної винагороди для неї не існувало. Перебування у царстві Аїда було жалюгідним.

Для давньогрецького релігійного культу є характерним полісний культ. Оскільки всі громадські акти супроводжувалися релігійними церемоніями, він був обов'язковим для усіх громадян.

В елліністичну епоху полісна релігія спочатку витісняється різними релігійно-містичними течіями і філософськими вченнями, а з появою християнства релігія стародавніх греків остаточно відкидається.

2.1.4. Релігії Стародавнього Риму

Первісна релігія однієї з найбільших імперій світу склалася на основі релігій родових громад, а згодом запозичила релігійні вірування стародавніх греків.

Певну роль в ній відігравали залишки тотемізму. Римляни вважали, що походять від вовчиці, котра вигодувала засновників Риму - **Ромула і Рема**.

Значне місце в давньоримській релігії відігравало поклоніння домашнім духам: манам, пенатам і ларам.

Досить велику розвинутість здобули землеробські культури. Численний пантеон римської релігії очолював бог неба, грому і блискавки - Юпітер. Разом з ним до тріади богів входили бог війни Марс і бог господарства Квірін. Інші боги контролювали досить вузькі ділянки реального життя:

- ◆ так, зерно, посіяне у землю, опікав Сатурн;
- ◆ колос, що виріс - Церера;
- ◆ колос, який зацвів - Флора;
- ◆ готовий до жнив - Конє;
- ◆ зжатий - Опс.

Кожний чоловік мав свого індивідуального бога-покровителя, так званого генія, а жінки - покровительку Юнону.

Спочатку римський культ був формальний, без всякої містики. Однак на зламі старої і нової ери в імперії набувають поширення марновірства, магія, мантіка, східні культури.

У боротьбі з ними офіційна влада намагалася встановити загальнодержавну монотеїстичну релігію, але успіху це не мало. Цю роль виконало християнство, яке витіснило релігії Стародавнього Риму.

2.2. Пізні національні релігії

Ранні національні релігії не збереглися до наших часів, але багато ідей і обрядів увійшли до сучасних релігій. Пізніше національні релігії виступають такими релігійними віруваннями, які охоплюють своїм впливом всі соціальні шари населення у межах однієї національності.

До цієї релігійної форми належать багато релігій нашого часу - ■ індуїзм, сикхізм, джайнізм (Індія), ■ конфуціанство, даосизм (Китай), ■ синтоїзм (Японія), ■ іудаїзм (релігія євреїв у багатьох країнах світу), ■ зороастризм (Іран) та ін.

Основні риси пізніх національних релігій

→ **Перша риса** - великі масштаби впливу. Тепер можливість взяти участь у відправленні культу мала й найбільш експлуатована частина суспільства. Так, **індуїзм**, який прийшов на зміну

брахманізму, ліквідував поділ індуїв на «одно народжених» та «двічі народжених».

→ **Друга риса** - довга живучість. Більшість пізніх національних релігій, як зазначалося, існують і до цього часу.

→ **Третя риса** - єдність політеїзму і монотеїзму. Більшість релігій цього типу є політеїстичними. Але є серед них і монотеїстичні (від грецьк. *topos* - один, *theos* - бог - єдинобожжя). До останніх належать **іудаїзм і сикхізм**.

→ **Четверта риса** - спрощення жертвоприношень. Жертви - худоба, птиця - значно скорочені або зовсім ліквідовані. Повністю відмовились пізні національні релігії від людських жертвоприношень.

→ **П'ята риса** - розвиненість вчення про загробні відплати. На цьому етапі розвитку релігій вчення про потойбічне життя набуло першорядного значення.

2.2.1. Іудаїзм

Прикладом збереження до наших днів пізньої національної релігії є іудаїзм, який нараховує сьогодні, згідно з даними ООН, близько 14 млн. своїх прихильників.

У загальній історії релігій іудаїзм відіграв надзвичайно важливу роль, увійшовши суттєвою частиною до складу християнства та ісламу - двох найбільших світових релігій.

Суть іудаїзму

Іудаїзм - це не просто релігія єврейського народу, а й зведення законів, що регламентує не тільки релігійне, етичне та ідеологічне, але й практично всі сторони життя прихильників цього вчення.

Характерні риси іудаїзму

- монотеїзм - віра в єдиного бога **Яхве**, творця небес і землі;
- віра в особливе покровительство **Яхве** щодо євреїв;
- віра в кінець світу;

- віра у потойбічну винагороду;
- віра у воскресіння з мертвих;
- віра в прихід божественного спасителя - **Месію** і створення ним тисячолітнього царства в Єрусалимі;
- детально регламентована обрядовість й особливий ритуал.

Власне іудаїзм є Законом з точки зору іудеїв. В іудаїзмі визначені 613 міцвот (248 повелінь та 365 заборон), які описують аспекти життя іудея, тобто: прийом їжі, гігієна, відношення у родині та ін. З них виділяються сім правил, що обов'язкові для виконання всіма людьми (й євреями, й гоями):

- ◆ заборона ідолопоклонства,
- ◆ заборона богохульства,
- ◆ заборона кровопролиття,
- ◆ заборона злодійства,
- ◆ заборона розпусту,
- ◆ заборона жорстокості стосовно тварин,
- ◆ повеління справедливості у суді та рівність людини перед законом.

Частина заборон пов'язана зі статевим життям, інші - з їжею:

→ Забороняється вживати в їжу кров. Це пов'язано із вимогою Яхве: "...душа кожного тіла є кров його, вона душа його, тому я сказав синам Ізраїлевим: не їжте крові з будь-якого тіла, тому що душа тіла є кров його, кожний, хто їсть її - знищиться" [Лев., 17:14].

→ Забороняється євреям вживати м'ясо певних тварин (трефне).

→ Дозволяється їсти м'ясо кошерне, тобто приготовлене відповідно до ритуалу.

→ На восьмий день життя новонароджений хлопчик-єврей підлягає обряду обрізання. Це пов'язано із наказом Яхве: "Обрізайте крайню плоть вашу: і це буде знаменням заповіту між мною і вами. Восьми днів від народження хай буде обрізане у вас в роди ваші кожне дитя чоловічої статі" [Буг., 17:11, 12].

Відповідно до **Тори**, за добро й зло людині віддається в цьому житті. В епоху *Другого храму* (I ст.) вже отримує розповсюдження

віра у віддачу й в майбутньому житті. У той же час з'являється щодо цих правил новий специфічний елемент - "радість міцви" - внутрішнє задоволення від виконання заповідей.

Серед тих правил є, наприклад, вимоги, що стосуються землеробства: забороняється засівати поле різномірним насінням, зривати плоди дерева у перші три роки плодоношення, обробляти землю впродовж більш ніж шести років поспіль; інші вимоги торкаються "відновлення історичної справедливості": раз у 50 років відпускати рабів на волю та повертати землю її першому володарю.

Виникнення іудаїзму

Виникнення іудаїзму було революційним кроком у розвитку культури людства, тому що він був *першою монотеїстичною релігією*.

Передумовою появи іудаїзму була так звана "*Віра патріархів*". Єврейська теологія вважає *Авраама* засновником нової віри.

Відповідно до Біблії, батько Авраама *Терах* проживав зі своєю родиною за рікою Євфрат та поклонявся іншим богам. Бог наказав Аврааму (вперше після вигнання *Адама* Бог звернувся до людини) іти в *Ханаан*, й пообіцяв зробити його нащадків великим народом, якому буде віддана земля від ріки Єгипетської до ріки Євфрат. Через деякий час Бог закріпив дану обіцянку укладенням договору - заповіту. Авраам, Ісак та Іаков (син та онук Авраама) вважаються за єврейською традицією *патріархами*.

Відповідно до Біблії, коли Авраам зі своїм оточенням покинули долину Євфрату, щось змінилось в їхньому духовному житті. Й почалось формування нової системи релігійних уявлень. Ім'я Іакова було змінено на теофорне *Ізраель*, що символізувало початок нового духовного життя.

Змістовний бік релігійних уявлень епохи патріархів може бути відновлений лише у найзагальніших рисах. *Релігія патріархів ґрунтується на тій ідеї, що голова клану має право обирати усяке ім'я, що подобається йому, для бога своїх батьків. З ним він встановлює особливий особистий зв'язок, свого роду союз або завіт. Унікальною в цій вірі була ідея особливої близькості між*

богом та людиною (або групою людей) й вимога виконувати всі заповіді цього бога.

Ісход та релігійна революція Мойсея

Іудейська історіографія пов'язує ісход з Єгипту, де ізраїльтяни були рабами в фараона, ходіння пустелею та перетворення ізраїльських племен у єдину націю із особистістю законодавця та вождя *Мойсея*.

В якості вождя й пророка Мойсей постає перед нами посланцем Бога, що явився йому у полум'ї тернового куща ("неопалимої купини") у *Синайській* пустелі, де Мойсей після втечі з Єгипту пас стадо свого тестя. У текстах переказів про Мойсея Бог іменується вже не Богом предків або Богом Всемогутнім, а новим іменем - *Яхве*. Сорок років водив Мойсей свій народ пустелею, щоб привести його до землі Обітованої, але самому йому так й не судилося прийти до неї.

Біблія розповідає, що після ходіння пустелею ізраїльтяни дійшли до гори *Сінай*, й там був укладений завіт між Богом та народом. (*Вже не богообраний Авраам, а цілий богообраний народ*). Кульмінацією цієї події було отримання *скрижалей* із вибитими **десятьма заповідями** (*декалогом*):

- *Шануй єдиного Бога – Яхве;*
- *Заборона на інших богів, виготовлення й поклоніння ідолам (не створи собі кумира);*
- *Не поминай ім'я Бога без необхідності;*
- *Шануй день Суботи*
- *Шануй батька та мати;*
- *Не вбивай;*
- *Не перелюбствуй;*
- *Не кради;*
- *Не свідчи брехливо на ближнього свого;*
- *Не зажадай майна ближнього свого.*

Сутність заповіту подається у словах: "*А ви будете в мене царством священників та народом святим*". Відповідно до заповіту ізраїльтяни приймали на себе обов'язок виконувати закони, що передані їм Мойсеєм від імені Бога.

Епоха Першого храму

Перший крок у напрямку централізації культу Бога Ізраїлю був зроблений царем *Давидом*, який переніс у царську столицю Єрусалим, *Ковчег заповіту*, й тим самим встановив зв'язок між національно-політичною єдністю, що ще формувалася, та їх релігійною єдністю.

Назву епохи дав Перший храм, що був побудований Соломоном (965 - 928 рр. до Р. Х.). Єрусалимський храм був державним святилищем, яке утримувалося на кошти царської казни, а члени жрецької колегії Храму були державними службовцями, що призначалися царем. Цар не тільки контролював функціонування Храму, але й приймав рішення щодо питань винятково культового характеру. Можливість втручання у сферу богослужіння корінилася в ідеї богообраності царя, що перетворювало його у священну персону. Піднесення Єрусалимського храму та перетворення його у офіційне святилище підірвало престиж місцевих святилищ й сприяло централізації релігійної влади.

П'ятикнижжя (Тора)

У християнстві **Письмова Тора (П'ятикнижжя)** називається *Старим заповітом*, що зайвий раз доводить походження християнства від іудаїзму.

Тора складається з п'яти частин - книг: *Буття, Ісход, Левіт, Числа та Другозаконня*. Створення Тори було дуже довгим процесом. П'ятикнижжя почало створюватися у епоху Першого храму. Цей твір є результатом поєднання трьох паралельних давніх історичних праць, наслідком чого є широке коло висвітлених подій та жанрова неоднорідність тексту Тори: в ній подані елементи міфу, чарівної казки, саги, легенди, новели. П'ятикнижжя було проголошено законом, що регулював все життя іудейського суспільства у 621 р. до Р. Х., хоча окремі його частини датуються XIII ст. до Р. Х.

Заслугують уваги й *книги раннях пророків*, які становлять однократну редакцію об'ємного матеріалу, що містив як фольклорні, так й письмові джерела. Редактор (або редактори) згрупували матеріал у відповідності із трьома періодами історії Ізраїлю: завоювання країни, епоха Судів та епоха монархії. Книги раннях пророків були оформлені між 622 та 650 рр. до Р. Х.

Священні книги іудаїзму

Священною книгою іудаїзму є *Талмуд* (від староевр. "ламейд" - вивчення). Це багатотомний збірник єврейських догматичних, правових, релігійно-філософських, моральних і побутових уявлень, які сформувалися протягом багатьох віків.

Структурними складовими Талмуда є *Мішна та Гемара*. *Мішна* - це об'ємний коментар до Старого Заповіту. Вона поділяється на 63 трактати, що утворюють 6 розділів. *Гемара* - збірник тлумачень до трактатів *Мішни*.

Спочатку зміст *Талмуда* передавався усно з покоління в покоління. Тому на відміну від *Старого Заповіту* - писаного закону - *Талмуд* називався *усним законом*.

Через весь *Талмуд* проходять ідеї залежності людини від Бога, непорушності існуючих порядків, а також проповідь покірності.

Епоха Другого храму

Епоха отримала свою назву на честь відновленого у 516 р. до Р. Х. раніше зруйнованого Першого храму.

Зламним етапом в цей період було прибуття в країну нової групи вавилонських вигнанців (458 р. до Р. Х.). Персидський цар *Артаксеркс* вповноважив *Езру* проголосити закони Тори громадянським законодавством Іудеї й надав йому право призначати суддів, що вершили правосуддя на підставі єврейського релігійного закону. В цей час формується особливий стан "писців" - *софрім*, - що тлумачили закони віри та заснували школи для їхнього вивчення. Діяльність цього стану заклала ґрунт тлумачення біблійних законів, що пізніше отримало назву *Усний Закон*.

Перші серйозні зіткнення іудеїв із римською владою відносяться до часу намісництва *Понтія Пілота* (36 - 26 pp.) й поступово вони переросли в *Іудейську війну* (66 - 73 pp.). В ході цієї війни у 70 р. до Р. Х. - був знову зруйнований Єрусалимський Храм, що позначало кінець епохи Другого Храму.

В цей час окрім канонізованого *Письмового Закону* - *Тори* - розвивався так званий *Усний Закон*, що ґрунтувався на багатовіковій традиції тлумачення Священного Писання.

Поступово трактування Тори від священників перейшло до "*мудреців*", що походили з різних шарів єврейського суспільства, як в самому Ізраїлі, так й в діаспорі.

Важливішим та найбільш своєрідним явищем релігійно-суспільного життя епохи Другого Храму була *синагога* (молитовний будинок), яка не тільки зіграла вирішальну роль в іудаїзмі, але й постала *взірцем організації культу в християнстві та ісламі*. Синагога стала релігійним та суспільним центром життя єврейської громади як в Ізраїлі, так і у країнах розселення. Виникнення синагоги є радикальним переворотом у житті єврейства та унікальним нововведенням у історії релігії: на відміну від Храму, богослужіння в ній не велось священниками та *левітами* й культ жертвоприношення був повністю відсутній. За цією причиною синагога могла існувати у будь-яких умовах та в найбільш незначних за числом віруючих громадах. Вона була одночасно молитовним будинком, місцем вивчення Тори та центром суспільного життя. Місце священників зайняли *законовчителі-равіни*. У межах синагоги були вироблені нові форми богослужіння, які не обтяжувалися складним та дорогим ритуалом.

Заміна жертвоприношення молитвою та виконання численних *міцвот*, що ритуалізує все життя іудея, дозволила іудаїзму пережити зруйнування свого центрального святилища.

До цього періоду відноситься зародження християнства - відгалуження іудейської релігії, яке носило інтернаціональний характер.

У сучасному Ізраїлі *іудаїзм* проголошений державною релігією. З *іудаїзмом* тісно пов'язаний *сіонізм* - політична течія єврейської буржуазії, що сформувалася наприкінці XIX ст. Він містить у собі різноманітні організації на чолі з "єврейським агентством".

Сіонізм запозичив і пропагує одну з провідних ідей іудаїзму - ідею "богообраності" євреїв як вищої раси.

В Україні єврейська громада, яка становить 0,2% населення країни, сповідує *іудаїзм*. Служителі іудаїстського культу стоять на лояльних позиціях, підтримують політику й шанують закони держави. На 1999 р. в Україні діяли 100 офіційно зареєстрованих іудейських релігійних громад, в яких нараховується більше 50 священнослужителів, активно працюють 32 недільні школи.

2.2.2. Зороастризм

Дуалістичною релігією, в основі якої лежить уявлення про протиборство добра та зла, є **зороастризм** (226 тис. віруючих) - давньоіранська релігія, яка склалася у X - VII ст. до Р. Х. й поширилася у Середній Азії.

Ця релігія має декілька офіційних назв:

◆ **зороастризм** - за іменем її легендарного засновника - пророка *Заратустри*, або *Зороастра*;

◆ **маздаїзм** (найдавніша назва) - від імені *Ахура-Мазди* - головного божества, що уособлює світ, добро, істину, життя, й бореться із *Ангра-Майнью* - богом п'їтьми, зла, брехні й смерті;

◆ **релігія Авести** або **авестизм** - від назви збірника священних книг;

◆ **вогнепоклонство** - у зв'язку з особливим культовим шануванням вогню;

◆ **митраїзм** - від бога-спасителя *Митри*;

◆ **парсизм** - від *парси* - назви її сучасних послідовників у Бомбеї (Індія).

У світі зараз лишилось небагато послідовників зороастризму: в Індії біля 100 тис., трохи в ісламському Ірані (15-50 тис), декілька тисяч в інших азійських, європейських країнах, в Америці. Релігія ця майже не збереглась у первісному вигляді, але в житті людства вона зіграла значну роль.

Зороастризм важко віднести до світових релігій, тому що він не має такої значної зони розповсюдження, як християнство або іслам. В той же час зороастризм не завжди відповідає властивостям національної релігії, тому що у давнині та ранішньому середньовіччі він був розповсюджений у Середній Азії, Ірані, Афганістані, Азербайджані та низці країн Близького та Середнього Сходу. Але сучасні дослідники все ж таки відносять його до пізніх національних релігій через переважання в ньому характерних рис останніх.

Священні книги зороастризму

Найбільш раннім та основним джерелом релігії давніх персів є *Авеста* (знання).

Це величезний складний комплекс священних текстів, який спочатку передавався в усній формі, а в середині I тис. до Р. Х. був записаний. До європейців списки Авести потрапили у XVIII ст. (один з таких списків зберігається в Оксфорді), але прочитати його вдалось не відразу. Лише після того, як француз *Дюперон* побував в Індії у послідовників цієї релігії й завдяки багаторічній роботі відкрив ключ до текстів Авести, її вдалось прочитати. З тих пір її тексти відомі європейцям.

Авеста складається з наступних розділів:

- **Гата** (Книга пісень).
- **Ясна** (Книга ритуалу) - вміщує опис релігійних церемоній.
- **Яшта** (Книга гімнів) - зібрано гімни, присвячені давньоіранським божествам — *Митрі*, *Ардвісурі-Анахіті*, *Тімтрії* та ін.; роз'яснюються способи захисту від злих духів, подано формули проклять.
- **Вендідад** (Кодекс проти девів) - розповідає про створення світу; в поетичній формі змальовуються 16 країн, населених шанувальниками бога *Ахура-Мазди*; про історію людства і засновника цивілізації - *Іама*. Значне місце у *Вендідаді* посідає тлумачення про охорону ритуальної чистоти. Кілька розділів присвячено собаці як священній тварині. Вказуються розміри покарання за вбивство собаки або неправильного поводження з нею.
- **Вісперад** (Книга про всіх вищих істот) - зібрано літургійні молитви, звернення до богів.
- **Нїйайушн** (Молитви).
- **Гак** (Молитви).
- **Хорд** (Щоденні молитви).
- **Хадохт Наск** (Книга писань).
- **Аокмаєга** (Ми приймаємо).
- **Нїрангістан** (Правила культу).

Текст Авести написаний мертвою авестійською мовою, що відноситься до іранської групи індоєвропейської сім'ї мов. Ця мова використовується для богослужінь.

Як й більшість священних писань Авеста має енциклопедичний характер й подає повний комплекс уявлень стародавніх персів про світ. Найдавніша її частина - **Ясна** становить гімни та молитви численним

богам - гати. Мовою та змістом вони дуже нагадують тексти давньоарійських Вед. У складі *Авести*, за переказами, 21 книга, але до нас дійшли лише фрагменти.

Боги авестійської релігії

Боги авестійської релігії численні. Вся царина богів чітко поділяється на дві протидіючі групи - добро, боги-творці та зло, боги-руйнівники. Боги, що уособлюють добрий, світлий початок, мають назву *агури* (ахури), темний та злий - *деви*.

На чолі добрих богів стоїть Ахура-Мазда (Ормазд у пехле-війському, пізнішому варіанті та Ормузд у давньогрецькому). Буквальне значення імені бога - "Господь наймудріший". Зазвичай у давній міфології верховним богом був громовержець, воїн (Зевс, Індра, Перун), але давньоперська була в цьому винятком. Тут весь час підкреслюється, що Ахура-Мазда - жрець, молитовник, духовний початок.

Разом із цим богом за гармонію, порядок та красу у Всесвіті борються ахури (агури) - небесне оточення Ахура-Мазди. Вважається, що агурів 7 (*Амеша Спента* - небесні святі). Цікаво, що вони уособлюють зовсім абстрактні початки - думку, справедливість, волю, покору, здоров'я, досконалість та безсмертя, чим суттєво відрізняються від інших релігій.

Якщо від Ахура-Мазди та його "воїнства" походить все благородне та корисне, то від його протилежності - *Ангра-Майні* — все темне та нечисте: гріхи, чародійство, смерть, хвороби, старість, зима, плазуни, хижаки, пустелі та ін. *Ангра-Майнью* - уособлення зла, брехні, нечистоти. Він діє через своє воїнство - *девів*. Це він розколов єдиний світ на два початки - добре та зло. Жили, як вважали перси, злі сили десь на півночі (звідки приходить холод та морок) або у "безодні", у пеклі. Ангра-Майнью насилав на людей 9999 хвороб, а лікування цих хвороб розглядалося як вигнання злих сил. Ангра-Майнью (Аріман), крім того, насилав на людей й смерть. Взагалі смерть, згідно зі зороастризмом, - це перемога злих сил, й чим праведнішим був померлий, тим більша перемога!

Дияволи (деви) нерідко приходять до людей в "оманному вигляді" - видають зло за добро. Особливо підступні демони-жінки. За Ангра-Майнью іде цілий сонм чаклунів, фокусників, фей, відьом,

їхня кількість зростає, тому що кожний, хто грішив за життя та не встиг очиститися, після смерті примножує кількість нечистої сили.

Таке чітке розділення богів й всього, що вони створили, на дві частини - добро та зло, без проміжних станів дає можливість *назвати зороастризм дуалістичною релігією*. Сили зла та добра знаходяться у стані постійної боротьби. У кінцевому рахунку Ахура-Мазда, за вірою давніх персів, повинен перемогти Ангра-Майнью й на землі запанує добро.

Етика зороастризму

Зі всіх цих значних моментів у вченні зороастризму витікає своєрідна *етика зороастризму*.

Люди приймають участь у боротьбі двох божественних початків, але вони можуть обирати, на чий бік стати. Людська душа - це поле битви добра та зла. Щоб зберегти вірність Ахура-Мазді, людина повинна уникати всього нечистого (смерті, мертвого тіла, крові, бруду, сміття та всього, що з тим стикалося). За зороастризмом треба було *говорити правду, не порушувати договорів, бути справедливим*. Морально - орати землю, садити рослини, бути працелюбним ("коли ранішній півень закликає людей до праці, довгорукий демон *Бушиаста* умовляє їх лишитися у ліжку", - говорили давні перси). Порушуючи такі настанови, людина грішить. Деякі з гріхів можна змити, спокутувати, вибити з людини ударами палок, *але є такі, які не будуть прощені ніколи* — ані у земному, ані у загробному житті. Це головним чином три гріхи:

- ◆ *спалення трупів,*
- ◆ *поїдання падли та*
- ◆ *статеві розбещення.*

Етика давніх персів мала формальний, грубий характер, вона не передбачала жодних проміжних станів між добром та злом. Навіть релігійні почуття були раціональні, практичні. Релігія та закон для давнього перса були синонімами.

Вчення про посмертну долю людини. Митра

Дуже важлива риса вчення зороастризму - положення про те, що земля та посмертна долі людини залежать від її особистої віри в Ахура-Мазду.

Це теж нетипово для давніх релігій, в яких віросповідання людини ніколи не визначає її долю. *В цьому, на думку деяких релігієзнавців, зороастризм наближається до сучасних світових релігій.*

У пізній Авесті серед добрих богів з'являється **Митра** (буквально вірність, клятва). Цей бог зустрічався ще у давніх аріїв. Митра має тисячу вух та очей і уважно слідкує за тим, щоб усі вчиняли по правді та справедливості. Митра - гарант моральності, уособлення світла та сонця. Митра - воїн, герой, який переміг жахливого міфічного бика. У парі з ним в епосі фігурує **Анахіта** - богиня води та родючості. На думку багатьох дослідників, культ Анахіти був запозичений персами у семітських племен.

Культ Митри був широко розповсюджений у Стародавньому світі. З часів царя Артаксеркса II (перша половина IV ст. до Р. Х.) він був узаконений й потім підхоплений римлянами-завойовниками. Митра вважався богом-спасителем, його день святкувався 25 грудня (поворот сонця на літо), й це було свято Різдва Митри.

Устрій світу та його походження

Устрій світу та його походження в Авесті описані досить невизначено.

Творцем всього суцього зазвичай називають Ахура-Мазду, але відповідно до логіки зороастризму його слід вважати творцем тільки тих речей, які належать до царства добра. Люди, що мають свободу вибору між добром та злом, у своїй основі створені Ахура-Маздою. Цей бог могутній, але не безмежно, він змушений ділити свою владу над світом із Ангра-Майнью. Кінцева перемога над дияволом буде досягнута за участю людей та інших "чистих сил", які повинні з'явитися у майбутньому. За деякими пізніми авестійськими переказами, коли настане кінець світу, відбудеться Страшний суд. З'явиться **Саошиант** (букв. *спаситель*) - можливо

це буде нове втілення або син Заратустри й він народиться від діви. Саошиант допоможе Ахура-Мазді перемогти Ангра-Майнью, а на землі запанує вічна царина добра. Люди воскреснуть у повній тілесності. Такі вчення про кінець світу, Страшний суд та наступне за ним вічне блаженство називаються **есхатологічними**. Вони особливо характерні для християнства, іудаїзму, ісламу.

Вчення про потойбічний світ, рай та пекло

В зороастризмі розроблено не тільки вчення про кінець світу, але й про потойбічний світ, рай та пекло.

Смерть давні перси не уявляли як знищення. Скоріше вона була випробуванням, найважливішою подією для людини. Перси більше боялись зла, ніж смерті, а тому момент смерті вважався дуже небезпечним з точки зору можливості потрапити в руки дияволів. Перси вірили, що душа померлого відділяється від тіла й злітає у легкий повітряний ефір, де знаходиться сяючий "міст вітрів". Потім на вершині високої гори бог Митра із іншими богами судить цю душу. На вагах найточнішим чином зважуються його добрі та злі вчинки. В цей момент померлому можуть допомогти родичі та друзі, які додають вагу своїх добрих вчинків до тої чашки вагів, на якій знаходяться добрі вчинки померлого. Потім душа буде переходити через вузький міст, й якщо людина не заслужила рай, вона впаде у безодню пекла, а якщо заслужила, то опиниться в раю. Гарна дівчина введе душу в рай, й душа залишиться тут до Страшного суду та Воскресіння з мертвих (після приходу Месії-Спасителя). Грішники ж будуть повністю знищені у кінці світу разом із Ангра-Майнью.

Пророк зороастризму - Заратустра

Дослідники дискутують, чи був цей пророк реальною історичною особою. **Заратустра** (*Зороастр*) жив, скоріш за все, у східному Ірані у VI ст. до Р. Х. Час його появи приблизно відповідає появі буддизму в Індії, найважливіших релігійно-філософських вчень у Стародавньому Китаї. *Період VII - VI ст. до Р. Х. взагалі став суттєвим переворотом у релігійному житті людей, що зробили крок від міфологічної свідомості до релігій, що*

базувалися на етичних вченнях, в центрі яких знаходиться людська особистість, тобто до релігій сучасного типу.

Як вже було сказано, Заратустрі приписується авторство Авести, але скоріше за все він написав тільки її пізні частини, де детально накладене вчення зороастризму.

Про життя пророка свідчень дуже мало. Він проповідував своє вчення, але був вигнаний зі своєї батьківщини місцевим правителем-магом та чаклуном. Його проповіді не приймали до тих пір, поки він не отримав підтримки від царя Віштаспа.

Заратустра вчив, що людина має свободу волі й може вибирати між добром та злом. Вона повинна активно битися на боці добра, яке перемає у вирішальній битві. Диявол в особі Ангра-Майнью намагався спокусити Заратустру обіцянками багатства та влади, але той вистояв. В кінці кінців Заратустру вбив один з його ворогів, що переслідував пророка впродовж всього життя.

Культ зороастризму

Культ не займає в зороастризмі головного місця, але в той же час він цікавий та абсолютно неповторний в історії релігій.

Керували культом жреці-маги, які не складали, як в Індії, замкненої касти. Але якщо людина не була жрецем й здійснювала священні дії, вона могла бути покарана.

*Стрижнем культу зороастризму є поклоніння **вогню*** (звідси й одна з назв цієї релігії - *вогнепоклонство*). Храмів у зороастризмі спочатку не було, вони виникли у пізній період. Священний вогонь горів у спеціальному жертovníку, який знаходився в абсолютно темному приміщенні. Ніхто не мав права торкатися священного вогню, тому жреці носили рукавиці та пов'язку на роті (щоб не торкатися вогню своїм диханням).

Окрім розпалювання вогню, *практикувались омовення, жертвенне зрізання гілок з дерев та ритуальне пиття напоєм з соку хаоми (соми), що був змішаний з молоком.*

Зороастрійці *старанно дотримувалися культу чистоти*. Брудним вважалось все, що було пов'язано зі смертю. Через те, що душа, згідно з уявленнями персів, після смерті покидала тіло, а смерть тлумачилась як перемога злих сил Ангра-Майнью, тіло повинно було бути віддалене

від чистих стихій - вогню, води та землі. Якраз тим й пояснюється неповторний *обряд погребіння* у зороастризмі.

Після того як людина помирала, до трупа могли торкатися тільки особливо підготовлені та носії. Щоб вигнати злі сили, у кімнату, де лежав труп, вводили собаку, а потім очищували приміщення за допомогою вогню. Вогонь не міг розташовуватись ближче трьох кроків від мерця. Носії на спеціальних носилках зі заліза переносили труп до місця погребіння. Це робилося вночі й тільки у суху погоду (щоб не осквернити воду). У віддаленні від житла стояли *дакми* - *високі бапти циліндричної форми, на вершині яких знаходились три жолоба: для чоловічих трупів, жіночих та дитячих*. У дакмі концентричними колами піднімались сходи. Носії піднімали труп на вершину, знімали з нього весь одяг та залишали. Решітки після певного періоду часу звалювали у колодязь, а сама дакма повинна була бути з часом зруйнована. Відтак, від покійника не лишалося й сліду. За цей час жодні *"чисті"* стихії не торкалися мертвого тіла.

Релігія Авести була майже повністю знищена й збереглась лише у вигляді маленьких *"острівців"*. У VII ст. землі давніх персів були завойовані мусульманами-арабами, які почали насильницьку ісламізацію населення.

Важливо підкреслити, що зороастризм мав великий вплив на духовне життя багатьох народів, і в першу чергу європейських. Елементи зороастризму можна прослідкувати в іудеїв, християн. На ґрунті зороастризму вирости деякі впливові в християнстві секти: маніхейці, павликани, альбігойці, катари, вальденси, що мали помітний вплив на релігійне життя Європи.

2.3. Національні релігії Індії, Китаю та Японії як особливе явище

2.3.1. Релігії Стародавньої Індії

80% населення Індії - індуїсти, мусульмани складають найзначнішу релігійну меншину - 11 %, 2,2% - сикхи, буддисти - всього 0,7%, більша частина яких перейшла у буддизм зовсім недавно. Індія - світська держава, й усяка дискримінація за релігійною ознакою переслідується законом.

Ведичний період

Веди

Релігійні уявлення стародавніх індійців дістали назву **ведичних** - від книг Вед (*санскр.* - "знання"). Стародавні ведичні вірування, **брахманізм** та **індуїзм**, що виникли пізніше, вважають **Веди** "священими" книгами. Початок їх створення сягає періоду після вторгнення до країни арійських племен. Протягом наступних десяти століть усна ведична традиція видозмінюється й поповнюється.

Книги, що носять назву „**Веди**“, є найдавнішими письмовими джерелами. Вони відображають релігійні уявлення населення Стародавньої Індії.

Зміст Вед вражає широтою охоплення матеріалу. В чотирьох книгах давніх індійців - ■ **Ригведа**, ■ **Атхарваведа**, ■ **Самаведа** та ■ **Яджурведа**, - містяться гімни, пісні, заклинання, жертівні пісні та жертівні вислови.

Вважають, що запису тих текстів передувало 2-3 тисячолітній період, коли ними користувались, зберігаючи як усні перекази. Відтак чином їхній вік складає близько 7 тисяч років. До ведичних книг також в давні часи приєдналися *брахмани* - ритуальні пісні та *аран'яки* - лісова книга, що розповідає про жертвоприношення.

Об'ємна *ведична література* поділяється на чотири групи:

- ◆ *Самхити.*
- ◆ *Брахмани.*
- ◆ *Аран'яки.*
- ◆ *Упанішади.*

Такий поділ відображає історичну послідовність розвитку всієї цієї літератури.

Кожна група ведичної літератури не є єдиним цілим.

Самхити - це чотири збірки:

- *Ригведа.*
- *Самаведа.*
- *Яджурведа.*
- *Атхарваведа.*

Найдавнішою за часом створення і найбільшою за обсягом (1018 гімнів і 1005 віршів) вважають *Ригведу*.

Атхарваведа та магія

Магія існувала справдана. Вона була й лишається одною з найбільш суттєвих частин індуїзму, що пов'язана з повсякденними потребами його прихильників. Найдавнішою книгою магії є *Атхарваведа*. Її відношення до офіційного культу було подвійним: деякі магичні обряди були включені до культу й канонізовані, в той час як інші відкинуті. Головною сферою дії *Атхарваведи* є домашні обряди, що сконцентровані навколо домашнього вогнища. Тут зібрані заговори на довге життя та здоров'я, лікувальні, проти хвороб й одержимості демонами, заговори на процвітання, спокутувальні, жіночі та ін. Крім заговорів, у *Атхарваведі* містяться гімни, які виконувались із магичними цілями. Зібраний в *Атхарваведі* текстовий матеріал допомагає зрозуміти будову й особливості давньоіндійських заговорів, реконструювати давні магичні процедури, побачити дію "закону символічної еквівалентності", що властивий магичному

відношенню до світу. Відтак, давньоіндійська магія може бути зрозуміла як особлива стратегія поведінки у світі та суспільстві.

Яджурведа та ведичний ритуал

У житті Стародавньої Індії ритуали займали стрижневе положення. Їм була відведена значна частина часу річного циклу. Вони об'єднували собою увесь колектив й вирішували життєво важливі задачі. Найголовніше місце відводилось ритуалу жертвоприношення (*яджня*). *Яджурведа* була керівництвом для жреців-адхвар'ю, що здійснювали обрядові дії й супроводжували їх читанням жертвних формул-яджусів.

Ритуальна діяльність стала головною формою поведінки, яка визначила специфічний тип культури. Її головним напрямком стала схильність розглядати людину та її життя в категоріях світу жертвоприношень.

В *Яджурведі* жертвоприношення - центр всіх прагнень й думок. Якщо воно виконане правильно, то тим самим возвеличує жреців до положення божества й дає їм магичну владу.

Брахмани та аран'яки

З часом ритуально-практичні настанови брахманів склали збірки своєрідних ритуальних "інструкцій" та роз'яснень. Вони регламентували широку сферу поведінки. Як й самі жреці, тексти називались *брахманами*. *Брахмани*, зважаючи до вед, утворили особливий клас текстів, що були зайняті, скоріше, релігійністю, ніж релігією.

Брахманічна картина світу мала головні риси усякої ритуалізованої картини буття. З функцією жреців-брахманів було пов'язане посилення символічної сторони ритуалу. В пантеоні на перший план висунувся бог-творець Праджапаті, він став персоніфікованою творчою силою та першоосновою всього суцього, який породжує світ та зберігає його. Подальший розвиток ця ідея отримала у *концепції індуїстської тріади (тримурті)*.

За змістом до брахманів близькі аран'яки - "*лісові книги*". Це в основному правила для пустельників, старців, які намагаються сам на сам пізнати істину і її природу. Вони містять не стільки опис та

тлумачення ритуальних деталей, скільки теософські міркування про сутність обрядовості.

Отже, використовуючи міфи та ритуали вед, брахмани підготували наступну сходинку у розвитку релігійної традиції у Стародавньої Індії. Вони ж стали самовиразом перехідного періоду від вед до індуїзму.

Упанішади

Упанішади - філософське таємне вчення (санскр. - сидіти біля вчителя з метою пізнання істини) - як особливий клас текстів завершують ведичний період. Вони створювались упродовж довгого періоду й серйозно визначили характер класичних філософських систем у Стародавній Індії.

Спосіб викладення в Упанішадах може здаватися нібито безсистемним та непослідовним, але вони мають, скоріше, інтуїтивну, ніж логічну послідовність, а те, що ми сприймаємо як непорядкованість, скоріше, відноситься до особливостей мови.

Тексти Упанішад служили своєрідним "учбовим посібником", що допомагав адептам традиції іти шляхом, який веде до істинного знання. Діалоги моделювали перебудову свідомості тих, кому вони призначались. Як й інші давньоіндійські тексти, Упанішади анонімні, хоча окремі фрагменти та цілі тексти освячені ім'ям того чи іншого авторитету.

Світоглядом Упанішад є розгляд відношення божества до світу через їхню вседність. Божество може поставати у різних персоніфікаціях, але з точки зору кінцевої істини воно - вища об'єктивна реальність й позаособистісний Абсолют – *Брахман*. Його неможливо виразити та описати у знайомих термінах, воно немає загальноприйнятих ознак та його неможливо пізнати у межах якоїсь певної логіки. Точніше за все воно визначається ірраціонально.

Відношення божества до людини можливе тільки через їхню єдиносутність. Ця позиція людини пов'язана із її світлим духовним початком (*Атман*), що знаходиться у полоні стихійних світових початків. Вищою метою людського життя є звільнення від ланцюгів мирського буття задля відновлення цієї єдиносутності,

що піддана забуттю через невідання. Досягнути цю мету можна шляхом отримання істинного знання. Правильне пізнання та шанування *Брахмана* й *Атмана*, які тотожні - вища заслуга, що приносить блаженство. Якраз до цього пізнання підводять настанови Упанішад.

В Упанішадах розвиваються також важливі для індуїзму та індійської культури в цілому поняття *прани*, *пуруші*, *карми*, *сансари* та ін. В них викладено символічне вчення *про п'ять вогнів*, *про долю людини після смерті* та ін.

Етичні погляди

Людське існування мислиться в Упанішадах органічною складовою космосу (немає різкого розрізнення між макро- та мікрокосмічними рівнями) й тому етичні погляди знаходяться у тісному зв'язку із космологічними вченнями. Програма необхідної поведінки підпорядкована головному ідеалу Упанішад - пізнанню *Брахмана*, досягненню єдності із вищою реальністю та отриманням блаженства. В цьому зв'язку розглядається **поняття дхарми** - незмінного справедливого закону.

В Упанішадах подано давнє вчення *про стани відсутності сну та самого сну*. Сон розкриває незалежність людини від тиранії зовнішнього світу та показує безмежні можливості її творчої свідомості. Сон допомагає зазирнути у глибини психічного життя індивіда.

В Упанішадах містяться також погляди на особливості фізіології людини, її життєдіяльні початки, засоби сприйняття та ін. Всі вони співвідносяться із головною ідеєю Упанішад - **тотожністю Атмана і Брахмана**.

Всі ці книги й зараз вважаються священними.

Політеїзм релігій стародавньої Індії

Для світогляду населення Стародавньої Індії був характерним політеїзм. Містичне пояснення було дано практично всім речам та явищам.

У ведичному описанні *божества показані істотами двох типів*:

- *сяючі* (небесні) та
- *азури* (живі духи).

Загальна кількість духів нараховується тисячами, при цьому вони не мають чітко вираженої індивідуальності. Всі вони тісно пов'язані з природою, а *особистість бога та його функції нерідко ототожнюються*, наприклад Агні (вогонь) - це бог та дія.

Дуже насичений пантеон нижчих істот - духів та демонів, від яких людина повинна шукати захист або домовлятися з ними. Практично дуже важко розмежувати шанованих світлих богів та демонів.

Виникнення світу та життя

З давніших часів індусів цікавила космогонія, **виникнення світу та життя**. У Ведах виникнення світу трактується наступним чином: *"Неосяжний, несповідимий, споконвічний" створив воду й поклав туди зародок - Пурушу. З часом зародок перетворився у золоте яйце, що сяяло як сонце. З цього яйця отець всіх світів народився в образі Брахми. Цілий рік він знаходився в цьому яйці, а потім своєю думкою розділив його на дві частини. З тих двох половин він утворив небо й землю, а між ними помістив повітряний простір, вісім країн світу та постійне вмістилище для води.*

Брахма, Пуруша, золоте яйце (Хіран'ягарба) - це самостійні божества, які виановуються як творці світу. Окрім двох шкаралуп, з яких складається всесвіт, у піснях згадується певна підпорка (скамба), на якій тримається світ. Це чисто духовний початок - *світова душа, що проникає у все живе.*

Місцем знаходження душ померлих є місяць, який виконує роль чистилища. Це місце, в якому душа проходить перевірку та випробування. Найгіршою долею для неї є падіння вниз разом із дощем.

Вчення про переселення душі

Жодного розробленого вчення *про переселення душі* у давніх індусів не існувало. Існувало тільки уявлення, що людина після смерті безпосередньо переходить у природу та її окремі частини зливаються з елементами.

Пізніше вже опрацьовується система відплати за гріхи у вигляді другого народження, якість якого визначається попереднім життям. Наприклад, за словесні гріхи людина народжується у вигляді птаха або тварини, за тілесні гріхи - у вигляді неживого предмету, елемента мертвої природи, за гріхи у думках - членом нижчої касті. Покаранням за жажливу чуттєву насолоду є перетворення на демонів.

Вчення про переселення душі – **сансара** - дозволило індусам зняти всі питання, що стосуються життєвого буття.

Боги Стародавньої Індії

Індійці вірили у багатьох богів: в одному місці Вед вказується, що їх є 3399.

Терміном для позначення бога за санскритом є **Дева**, що відповідає дієслову "сяяти" та іменнику "небо". Вони не мають чітких індивідуальних властивостей й уособлюють сили природи. Наприклад, **Індра**, що посилає сонячне світло та блискавки, **Агні** - вогняна стихія у всіх її проявах, **Сур 'я**, що тотожний сонцю та інші.

Азури

Найдавнішими божествами в Індії визнаються **Діаус Пітар** - Отець-небо та **Прітіві** - земля, а також **Адїті** - джерело благодатності та сторожа, захисник. Крім того, захисником є **Мітра**, в нього просять здоров'я та умноження багатства. Його супутником найчастіше буває **Варуна**, який мешкає у воді й діє вночі. Він - головний режисер природи та засновник морального порядку людського життя. Як суддя він може спокушати винного новими гріхами. Молитва до нього має цікаву особливість - вона не

компенсується жертвами, тобто не купляється, а повинна бути щирим каяттям.

Азури в цілому є світлими, милостивими богами. Деви ж більш діяльні та енергійні, спілкування із ними вимагає здійснення жертвоприношень. Найяскравіший бог - **Індра**. Він є грозою всіх демонів (**ракиасів**) - шкідливих нічних духів та **іятів** - таємничих чарівних істот. Але найбільш злим ворогом є **Вртра** - повітряне чудовисько, що стереже небесні води. Воно є винуватцем посух та нічним ворогом Індри. Крім того, служниками **Індри** є **Марути** - неприборкані боги вітрів. Страхітливий та мстивий бог **Рудр** насилає хвороби на худобу, бурі та хвороби на людей.

У Ведах представлений й бог **Вішну**. В сучасному індуїзмі це значна фігура, але в уявленнях давніх індусів він був лише карликом Індри, маленьким чаклуном, що допомагав могутньому Індри. Богом, що виникає з води, вважається **Агні** - вогонь.

Агні тісно пов'язаний зі **Сомой** - напоєм, який отримується з соку рослини *Aslepias*. Його зображували, з'єднували із молоком й вживали під час священнодій. Це був улюблений напій богів. Вважалося, що боги злітаються ледве почують стук каменів, які використовувалися при вижиманні соку. Варто згадати, що той же напій вживали при священнодіях й прихильники зороастризму.

Покаяння

В індусів із найдавніших часів, завдяки моральному підґрунтю, що викладене у Ведах, сформувалося уявлення про гідність людини, яка живе за нормами правдолюбства. Релігійна практика таким чином передбачала визнання перед алтарем у поганих вчинках, а молитви включали слова покаяння навіть за гріхи, що зроблені уві сні. Засобом спокутування гріхів було жертвоприношення.

Смерть розглядалася як велике нещастя. Душа померлого не вважалася смертною: до неї зверталися, із нею спілкувалися, для неї приносили їжу, яку складали у заглиблення в землі. Спочатку вважалося, що царство мертвих знаходиться під землею. Пізніше, із появою світлих богів це царство перемістилося наверх, у сферу світла. Царем мертвих вважається бог **Яма**. Вважається, що предки допомагають своїм нащадкам.

Кастовий поділ. Брахманізм

До часу виникнення Вед вже існував груповий поділ індійського суспільства. Спочатку поділ визначала належність до якоїсь певної **варни**. Першопочатково - це був расовий поділ: *три перші варни - жреців, воїнів та ремісників, містили у собі представників завойовників (арійців), четверта варна містила у собі темношкірих аборигенів Індії*. Кожна з варн мала своє ім'я: *брахмани, кшатрії, вайсії та шудри*. Життя представників цих варн було жорстко регламентовано за наступними принципами:

- ◆ за характером шлюбних відносин;
- ◆ за характером харчування;
- ◆ за інтелектуальною підготовкою.

Шлюбні обмеження стосувалися права вибору шлюбного партнера тільки зі своєї варни, у крайньому випадку - з найближчої нижньої варни могла бути узята дівчина.

Зрозуміло, брахмани мали найбільш широкий доступ до знань, що пояснювали релігійну обрядність та релігійні перекази. Якраз члени цієї варни згодом були авторами філософської системи Упанішад.

Навчання жреців становило дуже довгий процес. Воно починалося зі 7 років й мало 4 ступені. *Перший ступінь – асрама* - був присвячений заучуванню всіх Вед. Наприкінці навчання учню голили голову й лишали на потилиці лише косичку. *Другий ступінь - гастра* - учень брав шлюб й починав практику як жертвопринощик. *Третій ступінь - ванапраста* (ступінь лісового мешканця) - цей ступінь майбутній брамін проходив тільки після завершення виховання своїх дітей. *Четвертий ступінь – сінніязин* – це час філософських

Шива і Парваті

роздумів про життя, час самоти.

Брахманізм був наступною сходинкою у розвитку релігійного мислення Стародавньої Індії. Брахмани намагались пристосувати давню ведичну спадщину до нових умов життя, переконливо тлумачити та виправдовувати її існування у своїх межах. Всі зміни відбувались на старому ґрунті ведичних вірувань. Центральним моментом змін було послідовне зведення різноманітності явищ природи та феноменального світу до якоїсь єдиної сутності. Впорядковувались також космогонія, теологія, пантеон.

Вішну як Нрісімха-дев (людина-лев).

Махалакшмі

Головним божеством на той час стає **Брахма**. Поруч з ним існують верховні боги - **Вішну** з дружиною **Лакшмі** і **Шива** з богинею **Парваті**.

Характерним для брахманізму в цей час було створення вчення про *перевтілення душі*, за яким характер переселення душі після смерті матеріального тіла залежить від того, як померлий виконував закони касты.

Ведична релігія і брахманізм дають змогу простежити, як поступово увага стародавнього індійця переносилася з явищ зовнішнього світу на людину, її психіку, мислення. Вони справили великий вплив на розвиток ■ індуїзму, ■ джайнізму і ■ буддизму.

Приблизно за 500 років до Р. Х. почався період естетичного осмислення та переробки ведичної релігії. Його називають *класичним періодом*. Носієм нових ідей тут виступили матеріалісти, агностики та фаталісти. Навіть з'явилися напрямки, які взагалі заперечували авторитет Вед - буддисти та джайністи; вони не визнавали кастового головування жреців. В середині самого брахманізму виникло 6 даршан - способів трактування істини.

Індуїзм

Як давньоіндійська релігія *індуїзм* склався на базі давнього брахманізму.

Ця доктрина була схожа з *буддизмом*, але вирішальною перемогою її, що забезпечила кінцевий успіх, була орієнтація на конкретні умови кастової Індії з її численними культурними традиціями, що склалися на межі нашої ери.

Індуїзм - найдавніша національна релігія Індії. Її джерела зазвичай відносять до часів існування Протоіндійської цивілізації, тобто до II - III тис. до Р. Х. Відповідно, до межі нової ери він вже нараховував не одне тисячоліття свого існування. *Прикладу такого довгого та повнокровного існування релігії навряд чи можна знайти в історії цивілізації*. До того ж, індуїзм дотепер зберігає встановлені з давніх часів закони та основи життя.

За числом прихильників (більше 700 млн.) індуїзм — одна з найбільш розповсюджених релігій світу. Його адепти складають біля 80 % населення Індії. Послідовники індуїзму живуть також в

інших країнах Південної та Південно-Східної Азії: в Непалі, Пакистані, Бангладеші, Шрі-Ланці, Індонезії, ПАР та інших місцях. Наприкінці ХХ ст. індуїзм переступив національні кордони й став популярним у деяких країнах Європи та Америки. *Тим самим він претендує на визнання його в якості одної з світових релігій*.

Як релігійний феномен індуїзм відрізняється складністю та суперечністю. Серйозну історико-культурну проблему складає вже саме визначення терміну "індуїзм". *До сих пір немає задовільного визначення й навіть пояснення, що ж власне відноситься до індуїзму, який зміст та межі цього поняття*.

За декілька тисячоліть своєї історії індуїзм склався як синтез соціальної організації, релігійно-філософської доктрини та теологічних поглядів. Він пронизує всі сфери життя своїх прихильників: світоглядну, соціальну, юридичну та ін.

Для європейського й, взагалі, західного розуміння та почуттів, індуїзм лишається чужим й незвичним багатьма рисами й особливостями: він не відповідає нашим звичним стереотипам, що вироблені іудео-християнськими релігіями.

Перш за все, *він не є конфесійною, логічно організованою системою*, специфічні риси якої можна легко перерахувати й тим самим виявити його своєрідність. *Індуїзм - конгломерат найбільш різноманітних ідей, течій, сект, напрямків, які співіснують у межах певного цілісного утворення й радикально не заперечують його базовим поняттям*. В індуїзмі немає й не може бути єретичних форм, що протистоять істинній ортодоксальній вірі.

Індуїзм не знав й дотепер не знає єдиної організації (порівняно із християнською церквою) *ані в місцевому, ані в загальноіндійському масштабі*. Храми, які почали будувати в Індії приблизно в кінці періоду стародавності, були автономними утвореннями й не підпорядковувались якійсь вищій духовній особі. *За всю історію існування індуїзму ніколи не скликались всеіндійські собори, які б встановлювали загальні норми, принципи й правила поведінки або кодифікували тексти*. *Стати індуїстом не можна, їм можна тільки народитися*.

Основи *індуїзму* походять від *Вед* і пов'язаних з ними легенд та текстів.

Традиції смріті та шруті

Традиція смріті (перекази) протистоїть традиції **шруті** (одкровення) перш за все семантично. Вона подана збіркою текстів-ведант, що складають допоміжну частину вед, та присвячені ритуалу, фонетиці, метриці, граматиці, етимології та астрології. Згодом з них розвинулись самостійні науки.

Найбільший авторитет й розповсюдження серед текстів *смріті дхармашастр* (наука про *дхарму*) отримав "Закон Ману" (*Манавадхармашастра* або *Манусмріті*), що відноситься до II ст. до Р. Х. - II ст. н.е. Тут поданий індуїстський стандарт поведінки, що співвідноситься із чотирма стадіями життя індуїста: учня (*брахмачарін*), домогосподаря (*гріхастха*), лісового самітника (*ванастха*) та аскета (*санніясін*).

Пурани - великий розділ традиції *смріті*, що нараховує кілька десятків пам'яток. До числа найбільш авторитетних відносяться 18 "великих пуран", що утворюють єдиний комплекс. Як і епос, пурани є за суттю, енциклопедичним описом різних боків життя, що показані крізь призму індуїстських принципів. Їхній тематичний зміст об'ємний - від космології та теогонії до родословних царів та фактів реального життя.

Пурани свідчать, що *індуїзм перетворився у перші століття після Різдва Христового в широку релігійну течію й став приблизно з III ст., пануючою державною релігією, отримав на той час значну перемогу над буддизмом*. Змінилася вся система культових відносин; центр ваги став переходити із зовнішньої обрядовості на емоційний бік.

Вплив пураничних традицій виявився настільки сильним, що вони пронизали собою увесь наступний індуїзм.

Давньоіндійські ритуали

Увесь стиль життя індуїста був відмічений ритуалізованим характером. Важливість ритуалів обґрунтовуються індуїстськими уявленнями про природу людини; вона складається не тільки з матеріального, а й тонкого тіла - вмістилища *атмана*. Правильне зростання й формування людини - не тільки й не стільки фізіологічний, скільки містичний, духовний процес й, як такий, вимагає освячення. Воно й досягається через систему *санскар* - ритуальних дій, що очищують.

Крім обов'язкових й бажаних храмових та домашніх ритуалів, кожний індуїст проходить через обряди життєвого циклу. Їх основний набір - 12 - 18. Вони відзначають увесь земний шлях людини від зачаття до погребального вогнища й не закінчуються з її фізіологічною смертю.

Тримурті індуїзму

Найважливішими з численних богів індуїзму вважають трьох (Тримурті) - → Брахму, → Шиву й → Вішну. Як правило, зазначають, що ці троє в системі *індуїзму* поділили між собою основні, властиві верховному богові функції: *творчу, руйнівну й охоронну*, хоча нерідко вони збігаються. Кожен з цієї трійці має власні обличчя, характер, сферу дій.

• Першим з трійці вважають **Брахму**, основна функція якого - *творець*.

Він створив світ у багатоманітті живого і минушого, тобто протилежне тому, чого прагнули індійські релігії (досягнення мокші, нірвани, розчинення у Вічному і Єдиному). *Брахма* як обов'язковий і перший член *Тримурті* був необхідний - без нього нічого б не було, але заслуги його перед світом живого, перед людиною, перед індієм вважалися не дуже значними, а інших функцій у цього Бога не було. *Брахмі* присвячувалися поодинокі храми, а у повсякденних обрядах і ритуалах про нього, як правило, не згадують.

Більшість індуїстів розділилися на шиваїтів і вішнуїтів, які віддавали перевагу відповідно Шиві або Вішну.

• **Шива** - дуже суперечливий Бог. Головною його функцією вважають *руйнівну* (бог смерті, розорення, зміни), що частково пов'язане з тим, що *Шива* - *покровитель аскетів*, які прагнуть такого розорення й змін, що веде до злиття з Вічністю й Абсолютом.

• **Вішну** - *м'який, несуперечливий, його основна функція - збереження*. Він простий, максимально близький людям, особливо схильним до емоційного сприйняття божества - саме такі переважають серед вішнуїтів. На численних зображеннях чотирирукий *Вішну* звичайно сидить на тисячоголовому драконі, що пливе, або на троні у вигляді білого лотоса.

Шиваїзм

Шива як один з центральних богів індуїзму виріс з протоіндійського міфологічного персонажу (рогатий бог на троні). Тоді ж в його образі були закладені дві контрастні характеристики (еротична та аскетична), які лишилися існувати на тисячоліття як його основні риси.

Ведичним предком *Шиви* був *Рудра* - зловісне стихійне божество. В пуранічний період міфологія *Шиви* досягла розквіту й відображає більш складні релігійні концепції, ніж міфології інших божеств. Характер його культу, його міфологічний образ та міфоритуальний комплекс демонструє подальший розвиток тих рис, які відомі з ведичних пам'яток. Первісні атрибути *Шиви* відносились до стихії ґрунтів (на відміну від сонячної у *Вішну*).

Суттєва частина культу *Шиви* - зв'язок із музикою та екстатичними танцями шаманського толку. *Найбільш популярний іконографічний вигляд - танцюючий Шива, Натараджа*, цар танців, що руйнує і створює своєю силою світи.

Вішнуїзм

Найдавнішим прообразом індуїстського **Вішну** був другорядний сонячний бог вед, соратник *Індри*, що прославився своїми трьома кроками, які охопили усю світобудову. Перехід до іншої стадії у розвитку міфологічного образу *Вішну* найбільш повно відображений у Махабхараті. У ній показані різні шари формування складного та багатопланового образу *Вішну*.

В результаті цього синтезу *Вішну* перетворився у божество загальноіндійського масштабу. Одною з моделей асиміляції місцевих вірувань була **концепція аватари** - *прихід божества у земний людський світ*. Детальний перелік 10 канонічних аватар та їхніх міфологічних характеристик відноситься до пуранічного періоду:

◆ у перших чотирьох він виступає у вигляді тварин (*риби, черепахи, вепра, людини-лева*);

◆ п'яте - *карлика-велетня*;

◆ решта п'ять відомих аватар

◆ **Вішну** - *Пара-шурма*, ◆ *Рама*, ◆ *Крішна*, ◆ *Будда* і ◆

Крішна(вгорі) і Рама

Месія-Калка, на прихід якого ще чекають, найулюбленіші в Індії аватари *Вішну* – **Рама** і **Крішна**.

Рама - герой давньоіндійського епосу *Рамаяна*, найулюбленішої поеми індійців. У селах *брахмани* речитативом переказують її. Другою відомою й шанованою аватарою *Вішну* вважають **Крішну**.

Важливу роль у міфології *Вішну* відіграє *доктрина в'юх* - еманация божества й в той же час суттєва частина його природи (еволюційний аспект відношень між цілим та його частинами). *Доктрина в'юх* була не тільки іншою у порівнянні з аватарами моделлю асиміляції місцевих культур, а й спробою гармонізувати теологію із міфологією та елементами філософії.

Культ богинь-матерів. Тантризм

Шанування богинь-матерів відноситься до найдавнішого періоду (протоіндійська цивілізація). Корені його неарійські й відносяться до глибокої архаїки.

Для ведичної релігії та міфології ідея активного жіночого начала була невластива. Жіночі персонажі вед, за незначним винятком, схематичні та невиразні. В індуїстський пантеон богиня **Деві** увійшла як *дружина Шиви* в період оформлення індуїзму як пуранічної релігії. **Махадеві** (Велика богиня) пуран ніби увібрала у свій образ багато богинь-матерів, від персонажів високої жрецької релігії до народних сільських культів. З того часу її значення зростало. Вона відома й в доброзичливому, й в гнівному, застрашливому вигляді.

В ранньому середньовіччі стає популярним уявлення про богиню як про *шакті* - творчу енергію бога та дійсне підґрунтя його могутності.

Дотепер богині зберігають великий діапазон своїх проявів - від активного творчого принципу до нижніх сільських культів.

Бхакті

Бхакті (причетність, відданість богу) - одне з центральних понять в індуїзмі. Воно означає *особливий шлях шанування бога, що складається з безмежної відданості божеству, постійної пам'яті про нього та внутрішнього спостереження його (бхакті-марга, разом зі шляхом знання джньяна-маргой й шляхом безкорисної дії карма-маргой)*. Термін у цьому значенні вперше був вжитий у *Бхагаватгіті*.

У ранньому середньовіччі індуїстські теологи наблизили *бхакті* до поняття любові. Тоді ж на дравідському півдні бхакті зародилася як міцна та впливова течія, яка у XVI ст. охопила всю країну, забарвила собою все середньовіччя й збереглась до нового часу, що визначило образ життя великої частини народу.

Бхакті було широким демократичним рухом, що визнавав рівність людей перед богом, із байдужим, а іноді й негативним відношенням до брахманського ритуалу.

Реформація індуїзму

Терміном реформації (ренесанс індуїзму, неоіндуїзм) позначається комплекс процесів перебудови, що відбувались в індуїзмі у XIX - першій половині XX ст.

Реформатори *I етапу* переглядали зміст релігії й тим самим намагались очистити стародавнє віровчення предків від пізніших нашарувань та переосмислити його. Одночасно індуїзм все більше стверджувався як підґрунтя національної традиції в умовах колоніальної залежності.

II етап реформації полягав у зміні ролі та функції релігії у суспільстві, точніше в її політизації. *Вивекананда, А. Гхош, Ганді* і а ін. якраз в індуїзмі знаходили релігійне виправдання й освячення національної боротьби та розцінювали її як релігійний борг.

Джайнізм (4,3 млн. віруючих)

Це релігія, яка виникла в Індії у VI ст. до Р. Х. одночасно з буддизмом як опозиція брахманізму що освячував кастовий лад.

Послідовники джайнізму поклоняються 24 пророкам, останнім з яких був легендарний засновник джайнізму **Махавіра Вардхамана** (VI ст. до Р. Х.), на прізвисько **Джина** (з санскр. - переможець); звідси назва **джайнізму**. Особиста доля Джини та його становлення як духовного керівника проходили приблизно так, як й в Будди. Він діяв у якості пророка впродовж 30 років й помер у віці 72 років. Особливістю його поглядів було визнання незалежності душ як особливої реальності, що пронизує усю матерію. Заради прагнення проявити себе, вони зв'язуються з живими тілами. Продуктом їхньої діяльності виступає карма. А повне знищення карми - це шлях до спасіння душі, її звільнення, відокремлення від тіла, позбавлення від необхідності трансформуватися знову і знову.

Три головні умови для звільнення від карми

- Віра в те, що Джина знайшов шлях спасіння, що його вчення істинне.
- Знання того, що таке світ й як його перемогти за вченням джайнізму.
- Практично справедлива поведінка, що знищує причини карми.

Джайнізм зберіг низку елементів брахманізму:

- ◆ віру в перевтілення душі,
- ◆ вчення про карму,
- ◆ про періодичну появу пророків.

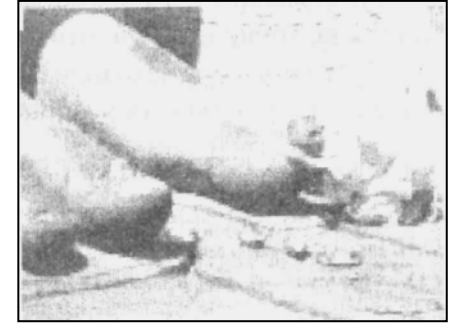
Джайнізм і буддизм заперечують:

- ◆ кастовий устрій,
- ◆ вчення про індивідуальне позбавлення від страждань,
- ◆ святість Вед, брахманістські обряди.

Обряди джайнізму передбачають:

- ◆ поклоніння Джині як божеству, а також його учням,
- ◆ читання священних текстів,
- ◆ прилюдні сповіді.

Джайнізм в деяких проявах зовнішньо виражався нудизмом - повною відмовою від ношення одягу й тим, що його прихильники, які готуються до смерті, мають право прискорити її прихід за допомогою повної відмови від їжі. Голод забирає останні залишки карми.

Джайнізм сприяв й значній трансформації культових традицій. Його прихильники мають свої монастирі, храми, свята, свої видавництва. Вони демократичні, близькі до людей. Оскільки їм оборонена сільськогосподарська діяльність через порушення прав живих істот, вони займаються торгівлею, ремісництвом, науками.

Згідно з **джайнізмом**, **Джина** проповідував п'ять істин:

- ◆ не убий,
- ◆ не говори неправди,
- ◆ не кради,
- ◆ не прив'язуйся до земних речей,
- ◆ будь непорочним (для монахів).

У наші дні робляться спроби модернізувати **джайнізм**, що виявляється в русі **ануварт** (моральне відродження суспільства), яке ставить за мету звільнити людину від вад виховання. Ануварти проповідують реформаторські ідеї класового суспільства: виступають проти накопичення багатства і насильної експлуатації.

Сикхізм (18 млн. віруючих)

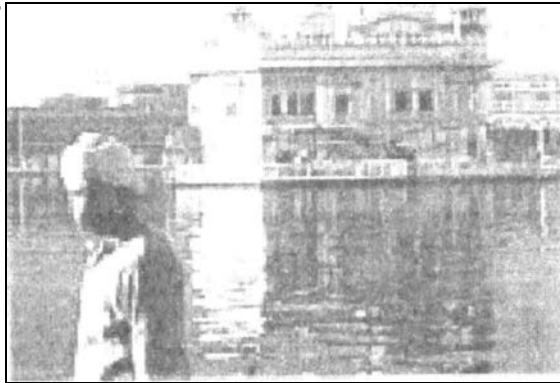

Заснований **Нанак** (1469 - 1539), сином дрібного торговця з касты кшатріїв. Він народився у селі Тальванді в Пенджабі, що входив тоді до імперії Великих Моголів.

Нанак розробив усі основні положення **сикхізму** і на тривалий час визначив характер громади. Релігійно-філософська система **сикхізму** протягом п'яти з половиною століть свого існування неодноразово змінювалася, але її догмати залишалися

майже незмінними, так само як і в першій половині XVI ст., коли Нанак почав проповідувати своє вчення.

Засновник сикхізму багато зробив для пропаганди своєї релігії: якщо повідомлення сикхістських авторів про його мандрівки до Мекки, Медини, Багдаду не здаються достовірними, то, безсумнівно, він багато ходив по Пенджабу, де знайшов послідовників серед індусів і мусульман.

Золотий храм сикхів в Амрит-сарі

Нанак був першим гуру секти: його наступники носили цей титул до кінця XVII ст., коли десятий ватажок сикхів Говінд радикально змінив характер громади й усунув посаду гуру.

Вісім гуру, які йшли за Нанак, розвивали його ідеї і не внесли до сикхізму кардинальних змін: тільки наступному судилося наповнити ідеологію громади новим змістом і надати їй нового характеру, хоча основні догмати релігії Нанак залишилися непохитними.

У гімнах, поемах, молитвах Нанак, які увійшли до «Грантх Сахіб» - "біблії" сикхів, його погляди викладено й систематизовано. Центральне місце в філософії сикхізму посідає поняття Бога. Для доказу існування Бога ані Нанак, ані інші гуру не вдавалися до витонченої системи аргументації, як це робили ідеологи християнства у Європі або філософи індійських шкіл. Бог для віровчителів сикхізму був самоочевидною реальністю, тому ані їхня епоха, ані їхня аудиторія не вимагали доказів його існування. Нанак не було потреби доводити існування того, що його слухачі вважали безсумнівним: коли йшлося про теологічні питання, він найчастіше приділяв увагу проповіді єдності Бога, що давало привід багатьом дослідникам вважати однією з важливих відмінних особливостей сикхізму його монотеїзм.

"Суди про одного Бога, звідки бути іншому?" — постійно повторює гуру.

Джерела сикхського єдинобожжя насамперед слід шукати в монотеїстичних традиціях самого індуїзму: релігія Нанак, яка вийшла з лона індуїзму, зобов'язана йому багатьма своїми доктринами.

2.3.2. Релігії Стародавнього Китаю

"П'ятикнижжя" ("У-цзін")

Духовним каноном життя Стародавнього Китаю є так зване "П'ятикнижжя" ("У-цзін").

У "П'ятикнижжі" в образно-міфологічній формі подано найфундаментальніші складники давньокитайського світобачення.

"П'ятикнижжя". Складові:

- **Книга пісень** (Ші цзін - XI - VI ст. до Р. Х.) є збіркою найдавнішої народної поезії; містить також культові пісні й, відповідно до поглядів деяких коментаторів "Книги перемін", містичне пояснення походження племен, ремісництва та речей. Вона стала взірцем для китайської поезії в її подальшому розвитку.

- **Книга перемін** (І цзін - XII - VI ст. до Р. Х.), з точки зору дослідників, є найважливішою. В ній містяться перші уявлення про світ та людину в китайській філософії. В її текстах, що написані в різні часи, прослідковується початок переходу від міфологічного зображення світу до його філософського осмислення. В "Книзі..." знайшли відображення найдавніші рішення онтологічних питань, розроблений понятійний апарат, який використовувався наступною китайською філософією. Світ, однак, в ній не розуміється як світ раціональних маніпуляцій.

- **[Книга] Весни та осені** (Чунь цю) разом із коментарем Цзо (Цзо чжуань - IV ст. до Р. Х.) є хронікою держави Лу (VII - V ст. до Р. Х.), далі служила в якості взірця й міри для вирішення етичних та формально-літературних питань.

- **Книга історії** (Шу цзін - початок I тисячоліття до Р. Х.) - відома також як Шан шу (Шанські документи) - є зібранням офіційних документів, описів історичних подій. Мала великий вплив на формування пізньої офіційної письменності.

- **Лі-шу (Книга ритуалів).**

Навколо "Книги перемін" виникали й до сих пір виникають багато історико-філософських та філософських дискусій, які охоплюють всю історію китайського мислення та китайської філософії. В "Книзі перемін" закладені основи й принципи розвитку філософського та релігійного мислення в Китаї.

Як вже відомо, тексти "Книги перемін" склалися в різні часи. Так званий вихідний текст виник між XII - VIII ст. до Р. Х.; тексти коментарів, що є, однак, органічною частиною книги, з'явилися в VIII - VI ст. до Р. Х. Вихідний текст, крім свого походження від гадання на панцирах черепах, кістках тварин та рослинах *ши*, є й відголоском міфів про елементи *інь* та *ян*, які мають тут понятійну форму.

"Книга перемін" "закриває явне й відкриває темне. Дає назви різним речам". Принципи *інь* та *ян* задіяні у відношеннях між небом і землею (якими обмежений світ), у справах цього обмеженого світу та в русі світу. *Ян* визначається як *дещо активне, всюдипроникне, що освітлює шлях пізнання речей*; для *інь* призначена *пасивна роль очікування, темного початку*. Мова, хоча, не іде тут про дуалістичне пояснення, бо *інь* та *ян* не можуть проявити свою дію один без одного. "*Інь* та *ян* з'єднують свої сили, а цілі та перервані лінії отримують форму, яка представляє відношення між небом та землею". Ці принципи змінюють свій вплив та "взаємно проникають", а те, "що в дії *інь* та *ян* лишається прихованим, є недосяжним". Рух *інь* та *ян* - *діалектичний рух змін в єдиному*. "Переміна, а рівно співдружність речей складається у змінах". Зміна, як наслідок руху, має свій шлях. "Чередування *інь* та *ян* називається *шляхом (дао)*", і цей "шлях проживають всі речі". Із взаємного "співдружнього" проникнення *інь* та *ян* виникає шість основних категорій, що відображають взаємодію *інь* та *ян*.

Автори "Книги перемін" використовують натуралістичні найменування природних явищ: "Для приведення у рух всіх речей немає нічого більш швидкого, ніж грім. Для введення всіх речей у неспокій немає нічого кращого, ніж вітер. Для висушення всіх речей немає нічого сухішого, ніж вогонь. Для заспокоєння всіх речей немає нічого найбільш спокійного, ніж озеро. Для зволоження всіх речей немає нічого більш вологого, ніж вода. Для

виникнення й кінця всіх речей немає нічого найбільш повнішого, ніж повернення. Бо це є наповнення всіх речей". "Книга перемін" прослідковує *дао* - шлях речей і шлях світу у русі. Особливо в ній виділяються "три даності", які рухаються своїми шляхами, але завжди разом: небо, земля, людина.

Все пізнання людини спрямоване на розрізнення, позначення та розуміння всього сутнього. "Освічений муж вчиться, щоб вміти все з'єднувати. Освічений муж питає, щоб вміти все розрізнати. Лишає все, як є, щоб бути в змозі у всьому перебувати". Людина повинна думати про своє місце у світі природи, повинна "з'єднувати свою силу (де) із небом та землею, своє сяння з сонцем та місяцем, і чотирма порами року свою діяльність". Повинен "знати як становлення, так й занепад" й "не втрачати правду всього цього".

Крім того, найцікавішими з філософської точки зору у "Книзі перемін" висунуті й наступні ідеї. Все у світі є результатом взаємодії двох протилежних начал буття - *Інь* і *Ян*. *Інь* уособлює *місяць, землю, ніч, темний, вологий, пасивний, жіночий початок буття*, а *Ян* - *сонце, небо, світлий, сухий, активний, чоловічий*.

Внаслідок взаємодії *Інь* та *Ян* утворюють 5 світових стихій:

- ◆ *Вогонь*.
- ◆ *Воду*.
- ◆ *Землю*.
- ◆ *Дерево*.
- ◆ *Метал*.

Давньокитайський світогляд порівняно із давньоіндійським виглядає стрункішим, деталізованішим (навіть до нумерології та побудови вичерпних систем комбінаторики подвійних символічних елементів світобудови) та більш зануреним в глибину суперечливого, парадоксального мислення.

Конфуціанство (580 млн. віруючих)

Виникнення **конфуціанства** завжди пов'язується зі стародавнім Китаєм, з його специфікою релігійної структури і психологічних особливостей мислення, всієї духовної орієнтації.

Тверезо мислячий китаєць *багато не задумувався над таємницями буття і проблемами життя і смерті*, зате він завжди бачив перед собою еталон доброчесності і вважав за свій священний обов'язок йому наслідувати. **Китаєць понад усе цінує матеріальну оболонку**, себто своє матеріальне життя.

Величезними і загально визнаними пророками тут вважалися насамперед ті, хто вчив жити гідно й у відповідності з прийнятою нормою - жити заради життя, а не в ім'я благополуччя на тім світі або рятунку від страждань.

Усі ці специфічні особливості системи цінностей, що склалися у Китаї за тисячоліття, передували епосі *Конфуція*, підготували країну до сприйняття тих принципів і норм життя, які назавжди увійшли до історії під назвою "*конфуціанство*".

Суть їх задовго до Конфуція зводилася до:

◆ *відособлення ірраціональних основ релігії і звеличення раціональних основ етики,*

◆ *підпорядкування релігійно-етичних норм вимогам соціальної політики й адміністрації.*

Конфуцій (**Кун Фу цзи**, 551 - 479 рр. до Р. Х.) народився й жив у епоху великих соціальних і політичних потрясінь, коли Китай перебував у стані тяжкої внутрішньої кризи.

Думки Конфуція збереглися у формі його бесід з учнями. Записи висловів Конфуція та його учнів у книзі "Бесіди та судження" (Лунь юй) є найбільш надійним джерелом для дослідження його поглядів. Конфуцій, стурбований розкладанням суспільства, зосереджує увагу на *вихованні людини в дусі поваги та шанобливості по відношенню до оточуючих, до суспільства*. В його соціальній етиці особистість є особистістю не "для себе", але для суспільства. Етика Конфуція розуміє людину в зв'язку із її соціальною функцією, а виховання - це підведення людини до

потрібного виконання цієї функції. Такий підхід мав велике значення для соціально економічного впорядкування життя в аграрному Китаї; хоча він підводив до редукції індивідуального життя, до певного соціального положення та діяльності. Індивід був функцією в соціальному організмі суспільства.

Виступивши з критикою своєї епохи і високо оцінюючи минуле, *Конфуцій* на основі цього протиставлення *створив власний ідеал удосконаленої людини - Цзюн-цзи*.

Високоморальний *Цзюн-цзи*, сконструйований *Конфуцієм* як еталон для наслідування, *володіє двома важливими, за його уявленнями, гідностями:*

- *гуманністю і*
- *почуттям обов'язку.*

Початкове значення поняття **порядок (лі)** як норми конкретних

відношень, дій, прав та обов'язків в епоху династії Західних Чжоу Конфуцій піднімає до рівня зразкової ідеї. Порядок в нього встановлюється завдяки ідеальній *всепільності*, відношенню людини до природи й, зокрема, відношенням між людьми. Порядок виступає як етична категорія, яка включає також правила зовнішньої поведінки - етикет. Дійсне дотримання порядку веде до необхідного виконання обов'язків. "Якщо благородна людина (цзюнь цзи) точна та не витрачає часу, якщо вона ввічлива до інших й не порушує порядку, то люди між чотирма морями є його братами". Порядок наповнюється **доброчесністю (де)**: "Про Цзи-чане казав вчитель, що він має чотири із чеснот, які належать благородній людині. В приватній поведінці він ввічливий, на службі - точний, людський й справедливий до людей".

Таке виконання функцій на підставі порядку з необхідністю приводить до прояву **людяності (жень)**. Людність - основна зі всіх вимог, що вимагаються від людини. Людське існування є

Кун Фу цзи

настільки соціальним, що воно не може обійтися без наступних регуляторів:

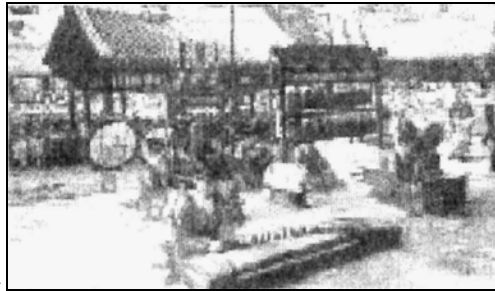
→ *допомагай іншим досягнути того, чого б ти сам хотів досягнути;*

→ *чого не бажаєш собі, того не роби іншим.*

Люди розрізняються в залежності від сімейного, а потім вже соціального положення.

Поняття "людяність" (*жень*) включало багато якостей:

- ◆ *скромність,*
- ◆ *справедливість,*
- ◆ *стриманість,*
- ◆ *гідність,*
- ◆ *безкорисливість,*
- ◆ *любов до людей* тощо.

Конфуціанський освітній центр

Обов'язок - це моральне зобов'язання, яке гуманна людина завдяки своїм чеснотам

накладає на себе сама. Почуття обов'язку, як правило, зумовлене знанням і вищими принципами, але не розрахунками.

Конфуцій щиро прагнув створити ідеал лицаря доброчесності, який бореться за утвердження високої моралі, проти існуючої навколо несправедливості.

Конфуцій, відштовхуючись від сконструйованого ним соціального ідеалу, *сформулював основи такого соціального порядку, який хотів би бачити в Піднебесній.*

Упорядковане таким чином суспільство повинне складатися з двох категорій:

→ *верхів* - тих, хто думає, управляє, і

→ *низів* - тих, хто трудиться і підкоряється.

Критерієм поділу на верхи та низи мусили служити не знатність і походження й тим більше не багатство, а лише знання та чесноти, а точніше, ступінь близькості людини до ідеалу *Цзюн-цзи*.

Однією з найважливіших основ соціального порядку, за Конфуцієм, було суворе підкорення старшим.

Будь-хто зі старших (чи то батько, чи чиновник, чи імператор) є безперечним авторитетом для молодшого, підкореного, підданого.

Сліпе підкорення його волі, слову, бажанню - це елементарна норма для молодших і підкорених не лише у державі в цілому, а й у клані, корпорації або сім'ї.

Невипадково Конфуцій полюбляв говорити, що "державка - це велика сім'я, а сім'я - це мала державка".

Зі сімейних патріархальних відношень *Конфуцій* виводив **принцип синові та братської доброчесності (сяо ті)**. Соціальні відношення є паралеллю відношень сімейних. Відношення підданого та правителя, підлеглого та начальника такі ж, як відношення сина до батька та молодшого брата до старшого.

Бути чемним сином зобов'язаний кожен, а особливо - людина письменна, освічена, гуманна, яка прагне до ідеалу *Цзюн-цзи*. Суть **Сяо ті** - *служити батькам за правилами обов'язку Лі, поховати їх за правилами Лі і приносити їм жертви за правилами Лі.*

Для дотримання субординації та порядку Конфуцій виробляє **принцип справедливості та справності (і)**. Справедливість та справність не пов'язані із онтологічним розумінням істини, чим Конфуцій спеціально не займався. Людина повинна поводитися так, як вимагає порядок та її положення. Справна поведінка - це поведінка із дотриманням порядку та людяності, бо "благородна людина розбирається в тому, що є справним, рівно як малі люди розбираються в тому, що вигідно". Такий шлях (*дао*) освічених, які володіють **моральною силою (де)** і яким повинно бути, ввірено керування суспільством.

Конфуціанський культ предків і норми **Сяо ті** сприяли *розквіту культу сім'ї клану*. Сім'ю вважали *серцевиною суспільства*, *інтереси сім'ї переважали над інтересами окремої особи*, яка розглядалася лише крізь призму її (сім'ї) вічних - від далеких предків до віддалених нащадків - інтересів.

Процес перетворення *конфуціанства* в офіційну доктрину централізованої китайської імперії зайняв чимало часу. Спочатку необхідно було розробити детально вчення, домогтися його поширення в країні. Що й було з успіхом зроблене послідовниками *Конфуція*.

Успіхам конфуціанства великою мірою сприяло й те, що вчення ґрунтувалося на незначно змінених давніх традиціях, на звичних нормах етики і культу.

Історичне значення конфуціанства

■ Перетворення конфуціанства в офіційну ідеологію стало поворотним пунктом в історії як самого вчення, так й Китаю. Якщо раннє *конфуціанство*, закликаючи навчатися у стародавніх, передбачало за кожним право самому розмірковувати, то тепер набирала сили доктрина абсолютної святості й непорушності давніх канонів.

■ *Конфуціанство* зуміло зайняти головні позиції в китайському суспільстві, ідеологічно закріпити свій крайній консерватизм, який знайшов найвищий вияв у культурі незмінної форми.

■ Починаючи з епохи Хань, конфуціанці не тільки тримали в своїх руках управління державою і суспільством, а й піклувалися про те, щоб конфуціанські норми й цінності стали загальноновизнаними, перетворилися на символ "істинно китайського".

■ У країні виник нечуваний культ письменності, ієрогліфа, культ конфуціанських освічених моралістів-начотчиків, вчених-чиновників, які вмійуть читати, розуміти і тлумачити мудрість священних книг, шар письменних інтелектуалів, які зосередили в своїх руках монополію на знання, освіту й керівництво, зайнявши в Китаї місце, яке в інших суспільствах посідало дворянство, духовенство, бюрократія, разом узяті.

■ Вся система освіти в середньовічному Китаї була зорієнтована на підготовку знавців конфуціанства. Досконале знання стародавніх текстів, уміння вільно оперувати висловлюваннями мудреців і, як вірець, уміння писати твори, в яких вільно викладалась і коментувалась мудрість стародавніх - такою була програма навчання в китайській школі - державній і приватній. Протягом тисячоліть саме це вважалося у Китаї наукою.

■ Не будучи релігією у повному розумінні слова, конфуціанство стало більшим, ніж просто релігія.

■ Конфуціанство - це також і політика, і адміністративна система, і верховний регулятор економічних і соціальних процесів - тобто основа

всього китайського способу життя, принцип організації китайського суспільства, квінтесенція китайської цивілізації.

■ Понад дві тисячі років конфуціанство формувало уми й почуття китайців, впливало на їхні переконання, психологію, поведінку, мислення, сприймання, на їхній побут і спосіб життя. У цьому розумінні конфуціанство не поступається жодній з великих релігій світу. Протягом цієї історії верхи китайського суспільства жили за конфуціанськими нормами, виконуючи обряди і ритуали на честь предків, неба і землі згідно з вимогами Лі-цзи.

Даосизм (31,2 млн. прихильників)

Виник у Джоуському Китаї одночасно з вченням *Конфуція* як самостійна філософська доктрина. Засновником філософії *даосів* вважається давньокитайський філософ **Лао-цзи**, попередник *Конфуція*. Жодних достовірних відомостей історичного або біографічного характеру відносно нього в джерелах немає.

Легенди розповідають про його дивне народження: *мати носила його кілька десятків років і народила старим - звідки й походить його ім'я "Стара дитина", хоч той же знак Цзи означав одночасно і поняття "філософ". Отже, ім'я його можна перекласти як "старий філософ".*

Існує легенда, що, залишаючи Китай, йдучи на Захід, Лао-цзи люб'язно погодився віддати служителю прикордонної застави свій твір "**Дао де цзин**" (IV - III ст. до Р. Х.). У трактаті викладені основи *даосизму*, філософії *Лао-цзи*. Книга складається з двох частин (в першій йдеться про шляхи *дао*, в другій - про силу *де*) й становить вихідні принципи даоської онтології.

В центрі доктрини - вчення про великого *Дао*, загальний Закон і Абсолют.

■ *Дао* - це поняття, за допомогою якого можна дати універсальну, всеохоплюючу відповідь на питання про походження та спосіб існування всього суцього.

Дао

- ◆ панує всюди й в усьому необмежене;
- ◆ його ніхто не створив, але все походить від нього;
- ◆ невидиме і нечуване;
- ◆ недосяжне для органів чуттів;
- ◆ постійне й невичерпне;
- ◆ безіменне і безформне;
- ◆ воно дає початок, ім'я і форму всьому на світі.

Воно в принципі безіменне, всюди проявляється, бо є "джерелом" речей, але не є самостійною субстанцією або сутністю. Саме дао не має джерел, початку, є коренем всього без власної енергетичної діяльності. "Дао, яке можна виразити словами, не є постійне дао; ім'я, яке можна назвати, не є постійне ім'я... Однаковість - ось глибина загадковості". В ньому ж, однак, все відбувається (дається), воно - всепропонуєчий шлях. "Існує дещо - безтілесне, безформне, але готове та завершене. Яке воно беззвучне! Позбавлене форми! Стоїть само й не змінюється. Проникає всюди, й ніщо не загрожує йому. Можна розуміти його матір'ю всього сущого. Його імені не знаю. Позначається як "дао". Змушений надати йому ім'я, називаю його досконалим. Досконале - тобто вислизаюче. Вислизаюче - тобто те, що віддаляється. Те, що віддаляється, тобто те, що повертається". Дао, однак, не визначає телеологічний сенс у речах.

Все у світі знаходиться в дорозі, в русі та змінах, все є непостійним й кінечним. Це можливе завдяки вже відомим принципам інь та ян, які знаходяться в діалектичній єдності у кожному явищі та процесі і є причиною їхніх змін та руху. Під їхнім впливом відбувається розвиток речей, бо "все несе в собі інь та охоплює ян". Положення про інь та ян, що міститься в "Дао де цзин" спираються на більш ранні вчення ("Книга перемін") та розвивалися іншими школами (Цзоу Янь). Дао (шляху) внутрішньо властива власна творча сила *де*, через яку дао проявляється в речах під впливом інь та ян. Розуміння *де* як індивідуальної конкретизації речей, для яких людина шукає імена, радикально відрізняється від антропологічно

Дао, «шлях людини»

скерованого конфуціанського розуміння *де* як моральної сили людини.

Дотримання "міри речей" є для людини головним життєвим завданням. Не-діяння або, скоріше, діяльність без порушення цієї міри (у *вей*) є не заохоченням до деструктивної пасивності, але поясненням спільності людини та світу на єдиній основі, якою є дао. Чуттєве пізнання спирається тільки на частковості і "заводить людину на бездоріжжя".

Містичний ухил у цьому трактаті, який виявлявся, зокрема, в нагадуваннях про фантастичне довголіття (800-1200 років) і навіть безсмертя, яких можуть досягти праведні відлюдники, що приєдналися до Дао, відіграв значну роль у трансформації філософського даосизму в даосизм релігійний.

Проповідь довголіття і безсмертя забезпечила даоським проповідникам популярність у народі й прихильність імператорів. Офіційна підтримка допомогла даосизму вижити й зміцніти в умовах панування конфуціанства, але, вистоявши, даосизм дуже змінився.

Облишивши метафізичні погляди на тему *дао* і *де*, відмовившись від відлюдності з ідеєю *у-вей* (не-діяння), даоські проповідники і маги активізували свою діяльність серед народу:

- *вміло синтезували філософські ідеї "Дао де цзин" з примітивними віруваннями насамперед селянських мас, а також потурбувалися, щоб ці ідеї у вигляді міфів і легенд почали широко популяризуватися;*

- *так, даосистами було створено міф про богиню безсмертя Сиванму, в саду якої квітнуть раз у 3000 років персики безсмертя;*

- *створили вони і міф про першолюдину Пань-гу.*

Історія останнього міфу особливо цікава. В "Дао де цзин" є твердження: "Дао родить одне, одне родить двоє, двоє родять три, а троє — всі речі". Такий глибокий філософський зміст був явно недоступний розумінню простих людей, і даоси яскраво інтерпретували його у вигляді міфу про *Пань-гу* (Дао родить одне).

2.3.3. Релігія Стародавньої Японії

Синтоїзм (31 млн. віруючих)

У перекладі з японської мови "синто" означає "шлях богів". Це релігія, що виникла у ранньофеодальній Японії не у результаті трансформації філософської системи, а з численних родоплемінних культів, на базі анімістичних, тотемістських уявлень, магії, шаманізму, культу предків.

Японія у багатьох відношеннях є країною унікальною. **Всі поширені в ній релігійні течії мають відбиток взаємозапозичення і взаємовпливу.**

Процес формування релігійних уявлень японського народу розпочався ще з сивої давнини, ставши складовою частиною загального процесу культурного взаємовпливу населення Японських островів й азіатського материка.

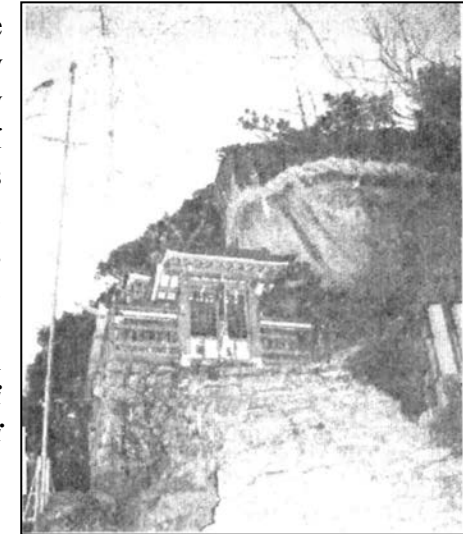
Основа **синто** як релігії становлять міфи, вміщені у творах "Кодзікі" і "Ніхон сьокі". Їхня поява знаменувала собою пік стародавньої офіційної релігії.

В міфах розповідається про створення світу.

Першим божеством, яке виділилося зі загального хаосу, був **Аміно Міканусі**. Однак ім'я цього божества згадується один раз у "Кодзікі" і зовсім не згадується у "Ніхон сьокі".

По суті, створення світу за міфами розпочинається з появою подружньої пари **Ідзанагі** та **Ідзанамі**, які породили Японські острови і багато божеств.

Після смерті **Ідзанамі**, що загинула при народженні божественного вогню, засмучений **Ідзанагі** рушив за дружиною до країни

Синто, "шлях богів"

→ Минуло 18 тисяч років, почав створюватися Всесвіт:

- ◆ все легке і чисте, *ян-ци*, піднялося догори, утворивши небо;
- ◆ все каламутне і важке, *інь-ци*, опустилося і утворило Землю

(одне родить два).

→ *Пань-гу* лишився між небом і землею й почав швидко рости (з двох народжується троє).

→ Коли він виріс:

- ◆ його очі стали сонцем і місяцем,
- ◆ тіло - ґрунтом,
- ◆ кістки - горами,
- ◆ волосся - травами,
- ◆ дихання - вітром,
- ◆ з бороди злетіли в небо зірки, а
- ◆ з паразитів на його тілі пішли люди (троє породили усіх).

Так за допомогою таких міфів, апеляцій до містики **даосизм**

зумів не тільки завоювати довір'я і симпатії селянських мас, а й дати їм релігійні гасла, ставши їхнім прапором у політичній боротьбі (селянське повстання "жовтих пов'язок").

Подібно до того, як *Всесвіт функціонує при взаємодії сил інь і ян*, має зірки, планети тощо, *організм людини* є також скупченням духів і божественних сил, *результатом взаємодії чоловічого і жіночого начал*.

Проте **даосизм** був *все-таки китайським ученням*, навіть якщо він і зазнав певного впливу ззовні. Це наочно виявляється у тому, якого великого значення *даоська теорія безсмертя* надавала моральним факторам, причому моралі саме в китайському розумінні - в плані добродесних вчинків, демонстрації високих моральних якостей.

Громади даосів є й в Україні, зокрема в Києві.

мертвих, але втік звідти, злякавшись скверни. Щоб позбавитися її, він здійснив обряд очищення, в ході якого народив велику кількість богів.

Коли він робив омивання обличчя,

- з його лівого ока народилася богиня сонця **Аматерасу**,
- з правого - бог місяця **Цукийомі**,
- з носа - бог вітру і бурі **Сусаное**.

Першим правителем країни, згідно з міфом, був **Дзімму**, котрий перед тим, як вступити на престол, породичався з нащадками **Сусаное**. В міфі **Дзімму** є персонажем, необхідним для того, щоб зв'язати епоху богів з епохою земних правителів і обґрунтувати і божественне походження останніх.

На міфах, зібраних у "**Кодзікі**" і "**Ніхон сьокі**", ґрунтувався релігійний престиж правителів країни, які постійно посилялися на своє походження від верховного божества **Аматерасу**. Імператор вважався продовженням **Аматерасу** в часі, "**сином небес**", "**богом в людському обличчі**".

Пантеон синтоїзму складається з великої кількості богів та духів. Центральне місце посідає концепція божественного походження імператорів. **Камі**, що нібито населяють й одухотворяють усю природу, можуть втілюватися в усякий предмет. Це стало в подальшому об'єктом поклоніння, що називалося **сінтай** (сінтай з японської означає "тіло бога"). Відповідно синтоїзму, людина веде своє походження від одного з численних духів. Душа померлого за певних обставин може стати **камі**.

Під час становлення японського суспільства та держави розвивалася ідея верховного бога та творчого акту, в результаті якого, згідно з уявленнями синтоїстів, з'явилася богиня сонця **Аматерасу** - головне божество та прамати всіх японських імператорів.

Синто не має церковних канонічних книг. В кожному храмі є свої міфи та обрядові настанови, які можуть бути невідомі в інших храмах. Міфи, загальні для синто, зібрані у книзі "**Кодзікі**" ("**Нотатки про давні справи**"), яка створена на ґрунті усних переказів на початку VIII ст. В книзі містяться головні ідеї націоналізму, які були

поставлені у статус державної релігії: про вищість японської нації, про божественне походження імператорської династії від заснування японської держави. Другою священною книгою є "**Ніхон сьокі**" (що в перекладі означає "**Аннали Японії**").

Синтоїзм глибоко націоналістичний. Боги породили тільки японців. Люди іншої національності не можуть сповідувати цю релігію. Дуже своєрідний й сам культ синтоїзму. Метою життя в синтоїзмі є реалізація ідеалів предків: "спасіння" досягається в земному, а не потойбічному світі, шляхом духовного злиття із божеством за допомогою молитов та обрядів, що відбуваються у храмі або біля домашнього вогнища. Для синтоїзму характерні пишні свята зі священними танцями та процесіями.

Чотири елементи Синтоїстської служби

- очищення (**хараї**),
- жертвоприношення (**сінсей**),
- стислої молитви (**норіто**),
- возлиання (**наораї**).

Окрім звичайних служб у храмах, різноманітних обрядових церемоній широко відзначаються місцеві синтоїстські свята та буддистські. Найбільш важливі обряди почав здійснювати імператор ще з VII ст., коли він став верховним жрецем синтоїзму. Тільки найзначніших місцевих свят налічується біля 170 (новий рік, поминання померлих, день хлопчиків, день дівчат та ін.). Всі ці свята супроводжуються релігійними обрядами у храмах. Владні кола усіляко заохочують їх проведення й тим самим намагаються зробити ці свята засобом пропаганди винятковості японської нації.

У V ст. до Японії проник **буддизм**. Обидві релігії, співіснуючи, взаємодоповнювалися. Місцеві культу відображали інтереси общин, клану і водночас були байдужі до духовних запитів особи.

Буддизм заповнив цей вакуум, причому важливу роль тут відіграла ідея карми - особистої розплати за здійснені вчинки. Більш того, **буддизм** вніс відсутню в уявленнях давніх японців концепцію відродження у потойбічному світі, порятунку в раю **Будди**.

Саме **буддизм** з часом здобув найбільшу популярність, вніс у японське суспільство етичні поняття, відсутні в місцевих культурах. Слід

мати на увазі, що, незважаючи на активний процес синто-буддійського об'єднання, буддизм ще не став релігією всього японського народу. Його вплив поширювався головним чином на імператорський двір та його оточення.

Загроза монгольської навали викликала піднесення національної свідомості японців і змусила їх звернутися до місцевих богів як до заступників.

Короткий час реставрації імператорської влади супроводжувався посиленням інтересу до *синтоїської міфології*

Так робилися перші спроби створити догматику *синто*, зокрема культу ісе-дзингу. Каноном ісе-дзингу вважають "*П'ятикнижжя синто*", "*Синто-гобусе*". Священнослужителі твердили, що воно було складене у VIII ст., приписуючи авторство окремих його частин відомим буддистським проповідникам того часу.

Одним з найважливіших документів, у яких втілене "*все синто*", є "*Нотатки про закони спадковості божественних марновірств*", написані *К. Тика-фуса* (1293 - 1354).

У XIII - XVI ст. *релігія синто* все ще перебувала у залежності від *буддизму*. Синтоїські святилища значно поступалися буддійським храмам не лише своєю економічною могутністю, а й політичним впливом.

Синто - буддійський синтез залишався найхарактернішою рисою релігійного життя. *Проте у межах синтезу цих двох релігій склалась власна догматика - синто.*

В XVII - XVIII ст. була розгорнута діяльність так званої "історичної школи" на чолі з її засновниками *М. Камо* та *Н. Матоорі*, які поставили за мету зміцнити синтоїзм, відродити культ і а повноту влади імператора.

Після 1867 - 1868 рр., тобто після незавершеної буржуазної революції, що зберегла монархістський режим, політика уряду в галузі релігії підпорядковувалася завданню зміцнення свого панування.

Ніколи ще в історії Японії релігійна ідеологія не була так тісно пов'язана з політикою держави. *По суті, було утворено нову релігію - державне синто.*

Процес перетворення *синто* у державну релігію супроводжувався всілякими утисками. Головний удар уряду був

спрямований на буддизм, аби підірвати його вплив і піднести престиж святилищ.

Сигналом початку гоніння проти буддизму і буддійського духовенства стало опублікування 28 березня 1868 р. указу про поділ *синто* і *буддизму*. Указ передбачав припинення діяльності буддистських священиків, які відправляли обряди в святилищах, вилучення у них зображень будд і бодхисатв, а також буддистських культових предметів.

Синтоїзм став офіційною державною ідеологією, а отже, і нормою моралі та кодексом честі. Для зміцнення впливу офіційної релігії на населення був створений бюрократичний орган - Департамент зі справ синто (пізніше перетворений у міністерство). Поступово змінювався зміст релігії. Замість культу декількох духів-охоронців на перший план був висунутий культ імператора. Змінювалася й структура релігійної системи. Синто став поділятися на *храмовий, домашній та простонародний*. Священнослужителі починають проповідувати не тільки у храмах, а й через поза-церковні канали - школу та пресу.

На синтоїстські принципи спиралися імператори, які відродили і значно підсилили культ богині *Аматерасу*: не тільки в головних храмах, а й у кожному домашньому вівтарі японця (камідан) віднині повинно було знаходитися зображення богині, що перетворилася у символ японського націоналізму.

Синтоїські норми лягли в основу патріотизму і відданості імператору (не вітчизні, а особі) японських самураїв, з рядів яких під час Другої світової війни черпались кадри самовбивць - камікадзе.

Офіційно японська пропаганда в своїх націоналістичних претензіях спиралася на стародавні синтоїстські міфи про створення світу, про те, що велика Японія покликана створити "*Велику Азію*" і реалізувати принцип "вісім кутів під однією покрівлею", тобто об'єднання світу під владою Японії і японського імператора, нащадка богині *Аматерасу*.

Розгром Японії у Другій світовій війні привів до занепаду синтоїзму як державної ідеології, котра виховала мілітаризм і націоналізм, культ імператора і "великої Японії".

1 січня 1946 р. японський імператор офіційно відмовився від свого божественного походження, тому конституцією 1947р. синтоїзм був прирівняний до всіх інших культів Японії й, відтак, перестав бути державною релігією.

Імператора Хірохіто
вшановували як
нащадка
богині сонця

Проте синтоїзм не зник, а дуже змінився. Культ богині Аматерасу став приватною справою японського імператора й осіб, що його оточували, а відтак державний сенс поступово зник. Різко впало і значення культу аристократичних порядків, генеалогічних ліній, патріотичних традицій самурайства.

За нових умов повоєнної Японії *релігія синто* фактично *втратила своє значення*: позбавлена державної опіки, вона пережила глибоку кризу.

Перед синтоїстським духовенством гостро постало питання щодо подальшої долі *синто*. Синтоїстські священнослужителі повинні були змиритися з думкою стосовно того, що віднині синто може існувати лише як одна з релігійних організацій поряд з пішими релігіями.

3 лютого 1946 р. вищі представники синтоїстського духовенства утворили Асоціацію синтоїстських святилищ (Дзіндзя хонте), до якої увійшли і кілька громадських організацій синтоїстського гатунку.

У грудні 1966 р. рішенням уряду був відновлений в якості національного свята "*день заснування імперії*" - кігенсецу (11 лютого) - день, коли за синтоїстськими міфами Дзімісу у 660 р. до Р.Х. вступив на престол.

В останні роки певні сили ведуть боротьбу за відновлення синтоїзму в якості державної релігії Японії, але на сьогодні ці спроби не були вдалими.

Резюме

Всі розвинуті релігії можна поділити на три основні підгрупи: ранні національні релігії, пізні національні релігії та світові релігії.

Ранні національні релігії — це такі релігійні вірування, що охоплювали своїй впливом верхні й середні шари населення у межах однієї національної держави. До ранніх національних релігій підносять усі релігії, які в літературі позначають за допомогою префіксів "старо-", "давньо-": староегипетську, староіндійську, і старогрецьку, староперсидську, староримську та інші.

Пізні національні релігії - це такі релігійні вірування, що охоплювали своїм впливом всі шари населення у межах однієї національної держави. До цієї релігійної форми належать багато релігій нашого часу - індуїзм, сикхізм, джайнізм (Індія), конфуціанство, даосизм (Китай), синтоїзм (Японія), іудаїзм (релігія євреїв у багатьох країнах світу), зороастризм (Іран) та ін.

Релігійні уявлення стародавніх індійців дістали назву ведичних - від книг Вед (санскр. - "знання"). Стародавні ведичні вірування, брахманізм та індуїзм, що виникли пізніше, вважають Веди "священими" книгами.

Брахманізм та індуїзм стали нащадками ведичної релігії. Індуїзм не знав, й дотепер не знає єдиної організації (порівняно із християнською церквою) ані в місцевому, ані в загальноіндійському масштабі. Індуїзм виник як альтернатива брахманізму та буддизму.

Конфуціанство та даосизм як релігії виникли з стародавніх філософських шкіл. Вони є атеїстичними й основний наголос в них ставиться на етичних поглядах (конфуціанство) та на суті всесвіту (даосизм).

Тема 3

Світові релігії

План викладення матеріалу

3.1. Буддизм як світова релігія.

3.1.1. Виникнення та суть буддизму.

3.1.2. Основні напрямки буддизму.

3.1.3. Основні різновиди буддизму.

3.2. Іслам як світова релігія.

3.2.1. Основи ісламу

3.2.2. Головні течії ісламу.

3.2.3. Коран

3.2.4. Світогляд ісламу.

3.3. Християнство як світова релігія.

3.3.1. Виникнення та розвиток раннього християнства.

3.3.2. Розділення християнства на різні віросповідання.

3.3.3. Протестантизм та інші різновиди (секти) християнства (380 млн. віруючих).

3.3.4. Біблія у християнстві.

Резюме.

Складним і своєрідним явищем в історії релігії було виникнення наднаціональних, або світових релігій.

До них належать:

♦ **буддизм** (виник у VI ст. до Р. Х. нараховує біля 400 млн. віруючих),

♦ **християнство** (виникло у I ст., нараховує близько 1,8 млрд. віруючих),

♦ **іслам** (виник у VII ст., нараховує біля 1 млрд. віруючих).

3.1. Буддизм як світова релігія

Буддизм є найдавнішою з трьох світових релігій. Він "старіший" за християнство на п'ять віків, а іслам "молодший" за нього на цілих дванадцять століть. У суспільному житті, культурі, мистецтві багатьох азійських країн буддизм зіграв роль не меншу, ніж християнство у країнах Європи та Америки.

3.1.1. Виникнення та суть буддизму

Буддизм ніколи не знав жодної церковної організації (навіть в межах однієї держави), жодних централізуючих соціальних інститутів. Єдиним загальним для всіх буддистів правилом є правило зберігати **три Коштовності (три-ратна)**: ■ Будду, ■ Дхарму та ■ санху.

Це просте правило передавалося з покоління в покоління, від вчителів учням й розійшлося практично по всіх країнах Південної, Східної і Центральної Азії, а в XX ст. - Північної Америки, Європи, Росії, України. Відповідно до цього правила:

→ **Є Будда** - ідеально просвітлена, всезнаюча істота, яка досягла духовних вершин природним чином через розвиток розуму та серця у довгій послідовності перероджень (*сансара*). Найголовнішими із цих вершин є **Просвітлення (бодхи)** та **Заспокоєння (нірвана)**, які знаменують **кінцеве звільнення (мокша)** та досягнення вищої мети духовних спрямувань в індійській та інших східних культурах, що недосяжно ані для богів, ані для святих інших релігій.

→ **Є Дхарма** - Закон, що відкритий Просвітленим, який є змістовним ядром Всесвіту. У відповідності із ним відбуваються всі процеси ззовні та всередині людської долі, за допомогою його можна зрозуміти закони життя та суспільства, взаємозчепленість та взаємозалежність всього. Цей Закон Будда осягнув та повідомив

Правило 3-х Коштовностей

- **Є Будда.** Ідеально просвітлена істота.
- **Є Дхарма.** Закон, відкритий Просвітленим.
- **Є санха.** Угруповання носіїв Закону.

учням у вигляді Слова, тексту *сутр* (проповідей, бесід). Тексти Закону Будди декілька століть передавалися усно. В 80 р. до Р. Х. вони були вперше записані **на палі**, спеціально створеною буддійськими монахами мовою (близькою санскриту). Ці писання склали **канон школи тхеравадинів** (старійшин) й називалися **Три кошики** (*Трипітака*, мовою палі - Тіпітака).

- *Кошик статуту*, правил поведінки (Віная-пітака),
- *Кошик бесід*, проповідей (Сутра-пітака, мовою палі - Сутта-пітака) і
- *Кошик вчень Закону* (Абхідхарма-пітака, мовою палі - Абхідхамма-пітака).

Якраз у кошиках, плетених коробах зберігалися пальмові листя записів текстів, розподілених по відділах.

→ **Є сангха** - *громада рівних*, яка не мала жодної власності та жебрачила (бхікху, мовою палі: бхіккху), *угруповання носіїв Закону*, хранителі знань й майстерності, які з покоління в покоління йдуть шляхом Будди.

Буддизм починався як рух жебраків і знедолених в умовах розпаду родоплемінних відносин. Людям, які не знайшли собі місця у соціальних структурах, що тільки формувалися, Будда запропонував свій **Закон (Дхарма)** і шлях спасіння від страждань в братстві. Це братство перебувало поза громадським життям та державними інститутами, але воно й не поривало з ними. *Отже, життя на узбіччі суспільства, на межі між: цивілізацією й природою в громаді (сангхі), монастирі становилося найкращим місцем для вдосконалення розуму і психіки людини.*

3 історії виникнення буддизму

За легендою, після численних перероджень **Будда** (що означає на санскриті "освітлений вищими знаннями") *прийшов на землю, щоб виконати свою місію порятунку, вказати людству шлях до виходу зі страждань.*

Для свого останнього переродження, а він пройшов їх 550, під час яких побував 85 разів царем, 83 рази пустельником, 5 разів рабом, тричі і парієм, а також великою кількістю різноманітних тварин, **Будда** обрав царевича *Сіддхартху* (563-483 рр. до Р. Х.),

який належав до знатного роду (родове ім'я - *Гаутама*). Рід належав до племені шак'їв, що мешкало 600-500 рр. до Р. Х. в долині р. Ганг, в середній її течії. Мати *Сіддхартхи* - дружина правителя *Майя* (або Махама йя) - одного разу побачила уві сні, що їй у бік увійшов білий слон, а через деякий час вона народила дитину, яка з'явилася на світ незвичайним способом (вийшла з боку матері).

Сон Майї

Малюк зробив кілька кроків і вигукнув заклик, котрий почули усі боги Всесвіту. Пологи застали *Майю* в містечку Лумбіні, що знаходиться тепер на території Непалу, у 10 км на північ від індійського кордону. Через сім днів після пологів вона померла. Боги подарували новонародженому подарунки.

Дізнавшись про народження царського сина, палац повелителя шак'їв відвідав старий мудрець *Асита*. Побачивши на тілі новонародженого "*риси величі*", *Асита* засміявся й заплакав. "*Я сміюсь, - казав він, — від радості, що рятівник явився на землю, і плачу тому, що мені не випадає щастя жити довго, щоб побачити звершення ним свого подвигу*". Новонародженого назвали **Сіддхартхою**, що означає "*той, хто виконує своє призначення*".

Однак повелитель землі *зовсім не хотів втратити сина*, що обов'язково сталося б, якби син вирішив присвятити себе релігії. *Тому він оточив дитину піклуванням і багатством, старанно маскуючи від нього похмурі сторони життя.*

Ще хлопчиком *Сіддхартха* вражав усіх своїми непересічними здібностями, силою, спритністю та розумом. Досягнувши повноліття, він одружився. Дружина подарувала йому сина. Життя сім'ї сповнилося радості і щастя.

Одного разу, проїжджаючи під час прогулянки містом в оточенні танцюючих та співаючих дівчат на колісниці, *Сіддхартха* побачив

вкритого гнійними виразками хворого, згорбленого роками слабого старця, поховальну процесію та аскета, що поринув у думи. Ці "чотири зустрічі" все в ньому перевернули. Він дізнався про страждання, які випадають на долю людини.

Тієї ночі він крадькома залишив свій дім, щоб на самоті знайти шлях, який звільнив би людей від страждань. Шлях до порятунку відкрився на березі річки Напранджани в містечку Урувіл'я (нині Бух Бодх-гая), коли під час відпочинку під деревом *Сіддхартху* осяяла істина, і він став *Буддою*.

Перша проповідь Будди

Вважають, що *суть відкриття*, зробленого *Гаутамою* у день великого прозріння (що й є суттю власне буддизму), *викладене Буддою у першій же його проповіді*. Сім днів (згідно з іншими твердженнями - чотири тижні) розмірковував *Будда* і все-таки переборов нерішучість. Неподалік Бенареса (нині Сарнат) *Будда проголосив тред п'ятьма майбутніми учнями свою першу проповідь*. В ній він *стисло сформулював основні положення нової релігії*, або, як кажуть буддисти, "*привів у рух колесо дхарми*". В ній коротко розкривається *вчення про чотири "святі істини"*:

◆ *перша* з них говорить, що *існування, яке складається з народження, старіння, хвороб, смерті, не досягнення бажаного та ін., є стражданням (дуккха)*;

◆ *друга* істина проголошує *причиною страждання потрійну жагу: чуттєвих насолод, існування і гибельного переродження*;

◆ *третья* постулює, що *страждання може бути припинено тільки знищенням причини, жаги*. (Страждання і звільнення від страждань - певні суб'єктивні стани й одночасно деяка космічна реальність. Страждання - стан стурбованості, напруженості, що еквівалентно бажанню, й одночасно пульсація дхарм);

◆ *четверта* пропонує для цього *Восьмирічний шлях (він же Серединний)*, *кожна сходинка якого повинна бути по-буддистськи правильною, а саме: спостереження Закону, роздуми про нього, мова, поведінка, спосіб підтримки життя, прикладання сил, пам'ять та зосередження*.

Демон зла, бог смерті *Мара* пробував залякати "*Просвітленого*" страшними бурями. Щоб спокусити його радіщами життя і змусити відмовитись від вказування людям шляху порятунку, він послав до Нього своїх гарних дочок. Але йому нічого не вдалося.

Протягом 40 років, оточений учнями, ходив він горами й долинами поблизу Гангу, творячи дива і проповідуючи своє вчення. Спочатку воно називалося *дхармою*. Потім нова релігія стала носити ім'я свого засновника - *буддизм*.

Помер *Будда*, згідно з легендами, у 80-літньому віці в Кушинагарі (що, як твердять, відповідає сучасній Каспі). Смерть *Будди* буддисти називають досягненням великої *нірвани*. Згідно з каноном, *Будда* помер у день травневого повного місяця. Цю дату шанують, як дату народження та прозріння, тому її називають "*тричі святим днем*".

Буття страждання

Хоча страждання викликаються насамперед факторами біологічними (смерть, хвороба, народження) і психологічними (смуток, відчай), однак буддизм не залишає без уваги фактори другого порядку.

Буддизм зводить у абсолют твердження, за яким головна риса чуттєвого буття в усіх його формах робить страждання суттю буття. Власне життя, існування у будь-якій формі завжди є обов'язково стражданням та злом. Цим буддизм відрізняється від інших релігій, які були до та виникли після нього.

Зробивши відправним пунктом свого вчення тотожність будь-якого існування зі стражданням, буддизм вже не зміг припустити *можливість якогось іншого буття, крім повного страждання*.

Смерть, що є водночас стражданням, *також не позбавляє від мук*. Після неї *розпочинається нове, знову наповнене стражданнями існування: вчення брахманізму щодо переродження залишилося у буддизмі незмінним*.

Інші релігії про страждання

Справді, в усіх релігіях, як правило, "світ земний", "світ чуттєвий" принижується, а протиставлений йому "світ небесний" звеличується, утверджується як "істинне буття". Звідси - *логічний*

висновок, що перебування у земному світі повинно бути використане для підготовки до "життя" у "світі небесному".

Зрозуміло, що "вічне життя" дається як **винагорода за перетерпені страждання під час перебування на землі.**

Сторінки "Лотосової сутри"

Однак буддизм вказує шлях до порятунку, до подолання страждань. Шлях до порятунку сформульовано у "четвертій святій істині":

Допомогти у здійсненні цього шляху можуть 8 добродійностей:

- ◆ правильні погляди,
- ◆ правильна рішучість,
- ◆ правильна мова,
- ◆ правильна поведінка,
- ◆ правильний спосіб життя,
- ◆ правильні зусилля,
- ◆ правильний напрям думки і
- ◆ правильне зосередження.

Чуттєвий світ у буддизмі позначається терміном "**сансара**", запозиченим буддистами з брахманізму.

Основні догмати буддизму

- Буддизм відкидає потойбічність звільнення.
- В буддизмі немає душі як незмінної субстанції - людське "Я" ототожнюється зі сукупним функціонуванням певного набору дхарм.

- Немає протиставлення суб'єкта та об'єкта, духа та матерії.

- Немає Бога як творця і, відповідно, вищої істоти.

Буддійська релігійна література нараховує багато тисяч творів. Як вже було позначено вище, канонічною вважається **Трипітака**, що включає до себе 3 частини.

Різноманітні школи і течії буддизму вносили зміни до **Трипітаки**. Тому у 1871 р. в Мандалаї (Бірма) було скликано спеціальний

собор, на якому 2400 делегатів шляхом зіставлення різних списків та перекладів **Трипітаки** створили її уніфікований текст.

Пізніше його вирізьбили на 729 мармурових плитах, кожна з яких зберігалася у невеличкому окремому храмі. Так було створено своєрідну бібліотеку, яка зберігала канон і стала місцем, шанованим буддистами всього світу.

Крім канонічної літератури, буддисти вважають корисною і неканонічну.

Моральні заповіді буддизму (панчашила) мають характер заборон:

- не вбивати жодну живу істоту;
- не брати чужої власності;
- не торкатися чужої дружини;
- не говорити неправди;
- не пити вина;
- не відповідати злом на зло;
- захищати інших від насильства;
- не мститися за несправедливість.

Саме тому буддист спокійно, терпляче ставиться до зла, лише ухиляючись від співучасті в ньому.

3.1.2. Основні напрямки буддизму

Численні конфесійні форми сучасного буддизму можна поділити на три основні напрямки, які відрізняються переліком канонічної літератури, культовими, соціальними та іншими особливостями.

Хінаяна (Мала колесниця)

Буддизм країн Південної Азії представляє школа *тхеравада* (вчення старійшин), що була в давнині одною з 18 шкіл **Малої колесниці (хінаяни)**, окремі канонічні та постканонічні тексти, які збереглися

санскритом, а також в китайському та тибетському перекладах. **Трипітака тхеравади** - це історично найавторитетніший запис Закону Будди Шак'ямуні. Вже в Першій проповіді Просвітленого (Дхарма-чакра-правартана-сутра) визначена роль Закону: він призначений для тих, хто бажає іти до вищих духовних цілей, до звільнення від кола перероджень *Серединним шляхом* (мадхьяма-пратіпат), який пролягає між *двох крайностей релігійного життя*:

♦ **одна** складається зі задовільнення *мирських бажань віруючих*, для чого *священнослужителі здійснюють ритуали, жертвоприношення та ін.*,

♦ **друга** - у відмові від *бажань, в умертвінні плоті, аскезі, самобичуванні заради свободи власного Я (атман) та ототожненні Я із Абсолютом (Брахманом або Богом)*.

Будда радив уникати тих крайнощів, не прив'язуватися ані до задовільнення бажань, ані до відмови від них, прагнути до рівноваги, або незворушності (упекша), у вчинках, словах, думках, до любові (майтрі) та співчуття (каруна) до всіх істот, а також до радості (мудіта) від чистоти намірів. Важливою умовою такого образу життя, яке сприяло "істинному пізнанню, заспокоюванню, Просвітленню, не відродженню у світі "скорботи", є неприв'язаність, відкидання власного Я (анатман) і, відповідно, Мого.

Одна з форм викладення Закону у тхераваді та Малій колесниці – **це вчення про чотири благородні істини.**

Ці чотири істини та різні їхні аспекти (зазвичай називають 16) є об'єктами заглиблених роздумів та медитацій (практичного з'єднання адептом уваги, зосередженості та інтуїтивної мудрості), яким в буддизмі відводиться головна роль у пізнанні і духовному вдосконаленні. *Стан же абсолютного спокою, нирвани є кінцевою метою релігійного шляху.* Попередньою умовою вступу на цей шлях було, за прикладом Будди, залишення всіх мирських турбот, обов'язків та постриг у ченці. У Малій колесниці **тільки ченці вважалися членами сангхи, громади.**

Будда вчив, що в світі ніде немає вічних сутностей, безсмертних богів, нетлінних душ. У всесвіті і в істотах взагалі відсутня якась

У Малій колесниці тільки ченці вважалися членами сангхи, громади.

певна сталість, а є лише закономірне, неспинне чередування виникнення та розвитку, руйнування та загибелі, перебування у не проявленому стані і нового проявлення. Цей оборотний процес *сансари* немає початку. За кожною із істот тягнеться тяжкий ланцюг *карми* як результат її вчинків у незліченних переродженнях, в яких вона вже побувала й богом, й царем, й твариною, й тварюкою пекла. Але найбільш краща задля вдосконалювання й *досягнення нирвани* доля людини.

В карму здавна вірили прибічники й інших релігій Індії. Буддистське трактування ідеї невідворотності відплати відрізнялося відкиданням ідеї вічного носія карми, тобто душі, атмана. Крім того, відповідно до шкіл Малої колесниці, лише самостійні моральні та духовні зусилля можуть благотворно відбиватися на долі, бо над законом карми індивідуума не владні ані інші люди, ані боги, ані надприродні сили.

Серед найвидатніших представників *хінаяни*, які внесли великий вклад у розвиток ранньої доктрини й праці яких збереглися в оригіналі, варто назвати перш за все двох мислителів V ст.: і тхеравадина *Буддхагхошу* та сарваствивадина *Васубандху*.

Махаяна (Велика колесниця)

Найбільш ранні тексти *махаяни* - це *сутри Вдосконалення мудрості (Праджня-параміти)*, які датуються I ст. до Р. Х. - I ст. і які почали перекладатися китайською мовою вже з другої половини II ст. За легендою вважається, що їх теж проголосив *Будда*, але зміст їх не був зрозумілим для людей й тому ці сутри 500 років зберігали нагі (змії-дракони) та боги, поки не прийшов *Нагарджуна* (історики датують його життя II - III ст.), якого махаяністи йменують *Другим Буддою*, й не проголосив їх знову та дав докладні роз'яснення та коментарі. Те ж саме приблизно сталося й з сутрами другого покоління, які були пояснені людям *Майтрейєю* (або Майтреянатхою) та *Асангою* в IV - V ст.

→ В доктрині **Великої колесниці** основний наголос ставиться на вчення про небесні та земні бодхисаттви.

Велика колесниця вважається мирським буддизмом

→ **Бодхисаттви** - це просвітлені істоти. Вони отримали **Просвітлення (бодхи)**, але дали обітницю лишитися в колі перероджень, щоб допомагати іншим істотам досягнути цього стану та нирвани.

→ **Земні бодхисаттви** - це ченці та миряни махаяни, що намагаються досягнути Просвітлення зі співчування до мук ближнього. Робити це треба із любов'ю, але без прив'язаності, чому можна навчитися за допомогою 10 видів вдосконалення: *даянія, моральності, терплячості, рішучості, зосередженого споглядання (медитації), проникливої мудрості, способу, молитви, сили та знання*. Досконалість, що отримується, характеризується багатьма якостями, в тому числі надприродними здібностями адепта: *яснобаченням, яснослуханням, читанням чужих думок, пам'яттю про минулі переродження, дивною силою*. Бодхисаттва постійно в дорозі, накопичує добродетель та знання, осягає таємничість Порожнечі (шуньята).

Ця **велика Порожнеча (шуньята)**, яку можна бачити, й є *єдиною дійсною реальністю*. В ній перебуває Будда - абсолютна єдність сущого, що не відрізняється від Порожнечі й неосяжна думкою (ачингтя). *Все решта уявне, починаючи з сансари та нирвани, є Ілюзією (майя), оманю, грою свідомості*. Відповідно, Ілюзія - це спосіб подавання Будди, а позбавлення її - це досягнення стану буддизма, яке є завжди, всюди й у всьому, в тому числі в нас.

Головними школами махаяни стали *школа серединників (мадх'яміка) й школа йоги свідомості (йогачара, віджнянавада)*, що мали кілька підшкіл в Індії, а тепер існуючі серед тибетців, китайців, японців та ін. буддистів махаяни у вигляді відповідних національних шкіл, які вийшли з тих двох індійських. Розбіжності між останніми зводились в основному до способів доведення, викладення доктрини.

Ваджраяна (Діамантова колесниця, буддистський тантризм)

Найперші тексти (тантри) **Діамантової колесниці** вчені підносять до V - VI ст. Тантри вчать тільки посвячених незліченним способам йогічної практики, яка включає в себе й елементи

численних таємничих материнських культів. Доктринально майже ідентична *маханні* (доповненої положеннями про можливість отримати Просвітлення якраз в цьому житті, про головування в Шляху практичних засобів і т. д.), **ваджраяна** розвивала *багато-рівневу систему йоги*. Існують *три зовнішні системи тантризму*:

- ◆ **Крійя-тантра**, або *тантра дії, ритуалізму тіла й мови*;
- ◆ **Чар'я-тантра**, або *тантра простої йоги розуму*;
- ◆ **Йога-тантра**, або *тантра складної йоги розуму*, та *три внутрішні системи тантризму*:

- **Маха-йога**, або *велика батьківська йога по спостереженню Ілюзорного тіла*;

- **Ану-йога**, або *материнська йога по спостереженню Порожнечі*;

- **Аті-йога**, або *йога Великої повноти (дзогчен) як стан досконалості від вічного Будди*.

Більш ранні зовнішні системи тантризму були розповсюджені в Китаї та Японії. Обидві системи тантризму практикувалися тільки в Індії, Гімалаях, Тибеті та серед монгольських народів, тепер же цей тантризм (особливо дзогчен) популярний на Заході, в Україні та Росії.

3.1.3. Основні різновиди буддизму

Ламаїзм (20,6 млн. віруючих)

Протягом VII-XIV ст. у Тибеті виникла і набула поширення така форма буддизму, як **ламаїзм** (*лама - чернець*). Його засновником є тибетський лама **Цзонкаба** (кін. XIV - поч. XV ст.).

|| **Ламаїзм, поряд з істинами буддизму, пропагує містичні уявлення про світ, про надприродні сили.**

Головними канонічними текстами ламаїзму вважається **Ганд-жур** - збірка „одкровень" Будди (108 томів енциклопедичного формату), а також **Данд-жур** - переклад буддистських вчень (225 томів).

Ламаїзм надає Будді атрибути вищого божества - творця, „істинної сутності світу". **Пантеон ламаїзму** включає до себе *будд, ідамів* (божества-охоронці), *джармапалів* (захисники віри) та інші фантастичні образи.

Ламаїзм вчить, що без вчення Будди неможливе спасіння, але викласти це вчення може лише лама, чия допомога є необхідною умовою досягнення блаженства і позбавлення гріхів. *Шанування лами розглядається як шанування самого Будди.*

Вищий лама (далай-лама) шанується як земне втілення Бодхисатви-Авалоки-Швари. Тибетський верховний лама (панчен-лама) вважається живим буддою Амітабхи.

Дзен-буддизм

Дзен-буддизм - один з різновидів *буддизму*. Засновником цього напрямку, який став за останні 30 років предметом значного зацікавлення в США та Західній Європі, вважається індійський монах *Бодхідхарма* (?-528), який прибув у 520 р. до Китаю й заснував там особливу "езотеричну", тобто призначену лише для вузького кола "посвячених", школу буддизму.

Ця школа отримала назву *чань-буддизму*. „*Чань*” (японське - „дзен”) є модифікацією терміну, що передається в японській та китайській мовах поширеним у буддизмі санскритським словом „*дх'яна*” - споглядання.

На сучасному етапі розвитку людства важливу суспільно-політичну й культурну роль буддизм відіграє у країнах Індокитайського півострова. За винятком В'єтнаму, в усіх інших країнах Індокитаю поширений *хинаянистський буддизм*.

У Бірмі, Камбоджі, Таїланді, Японії *буддизм* виступає як державна релігія. В Таїланді король вважається головою буддистської Церкви, всі чоловіки обов'язково перебувають певний час у монастирі. У Бірмі *буддизм* є пануючою релігією, але частина населення сповідує інші релігії.

На ґрунті широких демократичних рухів в країнах намітилася і тенденція до зближення буддистських церков і окремих сект. На буддистському з'їзді в Коломбо (Шрі-Ланка) у 1950 р. було утворено "Всесвітнє братство буддистів". Резиденцію "Виконавчого комітету" пізніше було перенесено до Бірми, а потім до Таїланду. Комітет, незважаючи на основну ідею буддистського віровчення, бере активну участь у міжнародній політиці, відображає настрої народних мас, особливо у їхній боротьбі за мир.

Буддизм в Україні репрезентують більш як 30 громад, котрі нараховують близько 500 членів і 10 тис. симпатиків. Як правило, *буддизм* поширюється в Україні переважно в модернізованих формах (дзен-буддизм, нітерен, різні школи тибетського буддизму).

3.2. Іслам як світова релігія.

Іслам - це наймолодша світова релігія. За даними Всесвітньої ісламської ліги, в 1990 р. в різних країнах нараховувалося понад 900 млн. послідовників ісламу. Мусульмани живуть більш як у 120 країнах світу. В 35 країнах вони становлять 95-99 % населення, в 13 державах – впливову меншість, у 28 країнах іслам є державною релігією (Іран, Пакистан, Мавританія та ін.).

3.2.1. Основи ісламу

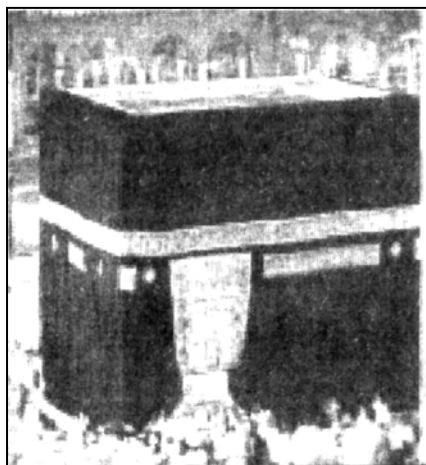
Поняття ісламу

Термін "*іслам*" у перекладі з арабської означає "покірність", а того, хто прийняв цю релігію, називають *відданим* (з араб.: *мусульманин*). Звідси - друга назва цієї релігії: *мусульманство*.

Назва релігії - "*іслам*" тлумачилась у низці аятів як політична вимога громади мухаджирів та ансарів, що встановили свою владу в Медині. Звідси в Корані про "посланця Аллаха" говориться: "*Покірно шанованийий* " (81:21) - тобто так, як звертались до вождя арабського племені у доісламський період. Тому ж в Корані слово "*іслам*" не завжди ототожнюється з вірою. Наприклад, читаємо: "*Араби пустелі кажуть: "Ми віруємо!" Скажи: ви не увірували; а кажіть: "Ми прийняли іслам* "; *віра це не увійшла в серця ваші*" (49:14).

Виник *іслам* в Азії на Аравійському півострові в його західній частині - області Хіджаз, на початку VII ст. В цей час тут у стародавніх містах Мекка та Йасріб (з епохи ісламу - Медина, що означає з арабської "*місто* ", мадіна) мешкали араби та порівняно невеликі групи інших народів, що сповідували давні аравійські політеїстичні культури та частково християнство, іудаїзм і зороастризм.

Значне місце в релігії ісламу займає **Кааба**. Це стародавній храм, що знаходився в Мекке - найзначнішому торговому та культурному центрі Хіджазу - Кааба, названий так через свій зовнішній вигляд. Кааба нагадує спорудження кубічної форми (з арабської "ка'аба" - гральна кість, куб). Цей храм став одним з найважливіших релігійних центрів Західної Аравії. Ще задовго до виникнення ісламу до цього храму відбувалося релігійне паломництво арабів.

Першоджерела Аллаха

В культурі мекканської Кааби (як і культурах інших релігійних центрів Аравії кінця VI і перших десятиліть VII ст.) на перше місце висунувся бог **Аллах**, ім'я якого утворено від арабського слова "ілах" -(божество та певного члена "аль" (аль-ілах) або від арамейського "алаха". Це був стародавній бог племені курейшитів, що займав панівне положення серед богів залежних від них арабських родів та, можливо, найбільший ідол Хубал, що знаходився в доісламській мекканській Каабі і мусульманський **Аллах** - одне й те ж.

Пророки ісламу та Мухаммед

В Мецці **останнім пророком Аллаха був курейшит Мухаммед** (570-632 рр.), що походив із стародавнього, але збіднілого роду хашим, в руках якого знаходилися ключі від храму Кааби. Змалку сирота, він наймався пастухом, пізніше був накажчиком, що супроводжував торгові каравани. Потім він одружився зі заможною вдовою Хадідже та почав вести торгову справу. Мухаммед із дитинства був вихований в традиціях мекканського культу Кааби, а потім більш-менш почав розділяти погляди ханіфів. Початок його проповідницької діяльності зазвичай відносять за мусульманською традицією до 610 року. Мухаммеду на цей час було вже біля 40 років. В цей час рух ханіфів став відомим в Аравії. Про Мухаммеда іудеї

казали, що *"це - шахраї, тому що пророки не приходять із мечем та в колісниці"*.

Пророки в ісламі поділяються на **набі** та **расулів**. Різниця ж між ними, відповідно до мусульманського вчення, в тому, що **набі** (з арабської "наба" - звістка, набувват - пророцтво) - вісники Аллаха, що пророчать, а **расуль** - посланці, тобто ті ж самі пророки, але ще й ті, що отримали особливі "одкровення" Бога. Ці одкровення були записані й склали священні книги. Так, відповідно до Корану, пророкам та посланцям **Мусі** (Мойсею Біблії) даний "Закон" (Таурат, тобто П'ятикнижжя, Старий завіт), **Дауду** (Давиду) - Забур (Псалтир), **Ісі ібн Мар'ям** (Ісусу Христу, сину Марії) - Інджіль (Євангеліє). Однак люди, котрим ці пророки були послані, з часом викривили послані їм істини, що викладені в названих священних книгах. Тому заради встановлення істини **Аллах**, без волі й бажання якого, відповідно до Корану, нічого в світі не відбувається, повинен був посилати все нові й нові "одкровення" із новими набі та расулями, які з'являлися в різних народів різних країн.

Згідно з мусульманською традицією, що посилається на слова пророка Мухаммеда, **всього було послано Аллахом 124 тисячі набі** й із них всього **300 расулів**. В числі останніх головними прийнято вважати 6:

- **Адама**.

Найголовніші пророки ісламу:

1. Нух (Ной).
2. Ібрахім (Авраам).
3. Лут (Лот).
4. Ісхак (Ісак).
5. Ісмаїл (Ізмаїл).
6. Йакуб (Іаков).
7. Йусуф, Юсуф (Йосиф Прекрасний).
8. Муса (Мойсей).
9. Харун (Аарон).
10. Айюб (Іов).
11. Дауд (Давид).
12. Сулейман (Соломон).
13. Ілійас (Ілія).
14. Іса ібн Мар'ям (Ісус Христос, Ісус син Марії) та без імені: Ібн Мар'ям – син Марії.
15. Ідріс.
16. Зу-ль-Кіфль.
17. Худ (Гуд).
18. Саліх.
19. Шухайб (Шохайб).

- *Ібрахіма (Авраам - Старий завіт).*
- *Нуха (Ной - Старий завіт) та вже названих*
- *Мусу.*
- *Ісу ібн Марйам.*
- *Мухаммеда.*

Пророк і расуль **Мухаммед** названий в Корані як "*печать пророків*" - *хатяма набійїна*, тобто останнім, завершальним, що замикає весь їхній ряд. В Корані містилися розповіді про посланців або пророків Аллаха, імена яких більшою або меншою мірою відповідають іменам біблійних пророків, патріархів та інших персонажів. В їхньому числі: *Нух* (Ной), *Ібрахім* (Авраам), *Лут* (Лот), *Ісхак* (Ісак), *Ісмаїл* (Ізмаїл), *Йакуб* (Іаков), *Йусуф*, *Юсуф* (Йосиф Прекрасний), *Муса* (Мойсей), *Харун* (Аарон), *Айюб* (Іов), *Дауд* (Давид), *Сулейман* (Соломон), *Ілійас* (Ілія), *Іса ібн Марйам* (Ісус Христос, Ісус, син Марії) *та без імені: Ібн Марйам - син Марії.* До них значною мірою штучно притягують й таких пророків, як *Ідріс*, *Зу-ль-Кіфль*, *Худ* (Гуд), *Саліх*, *Шухайб* (Шохайб).

Насправді більшість пророків та посланців Аллаха мають в Корані та в його мусульманських коментаторів "життеписи", що *значно відрізняються* від відповідних "життеписів" у Старому або Новому завітах. До того ж різниця між цими персонажами складається далеко не з одних тільки "життеписів". Прикладом може служити Іса, Іса ібн Марйам Корану, в якому дуже часто бачать Ісуса Христа.

Тут у відношенні Іси - Ісуса варто нагадати, що Коран відкидає християнське вчення про його "єдиносутність" із Богом, як й взагалі уявлення про "*триїцю*" (4:169).

3 історії ісламу

Переселення до Медини Мухаммеда

Погодившись на роль своєрідного "третейського судді", а зовсім не віровчителя, Мухаммед став переселяти своїх прибічників з Мекки до Медини. Слідом за ними він й сам здійснив хіджру - переселення в це місто. З моменту його переселення ведеться мусульманський місячний календар хіджри.

В Медині Мухаммед оприлюднив "одкровення", що пізніше ввійшло в Коран, про рівність сповідуваних: "*В релігії немає поневолення*" - "*Ля ікраха фі-д-діні*" (2:257).

Мухаммеда та його прихильників, що переселилися в Медину, стали звати *мухаджирами* (переселенці з арабської - мухаджирун).

Перші мечеті

Мечеті в Аравії в VII - VIII ст. будувалися без дахів: вони становили місце, з чотирьох боків обнесене стіною. Не було в той час й певного напрямку поклоніння тих, що молилися - киблі (кібли). В Корані говориться, що пророк, коли він молився, звертав своє обличчя в різні сторони неба (2:139). Лише пізніше, коли іслам з'явився й на півночі, стали будувати мечеті, як правило, криті й навіть такі, що опалюються.

Цей приклад може служити наочною ілюстрацією того, що в ранньому ісламі багато чого було іншим, ніж зараз.

Об'єднання із центром у Медині оформилося як арабська теократична держава ранньо-феодалного типу - *Халіфат*. На чолі його стали колишні соратники посланця Аллаха, його спадкоємці, або, інакше, заступники, халіфи. В мусульман більш розповсюдженого сунітського напрямку ісламу особливо шануються перші чотири халіфи – *Абу Бекр* (632-634), *Омар* (Умар, 634 - 644), *Осман* (Усман, 644 -656) та *Алі* (656 -661).

Ідеологією Халіфату став іслам, віровчення та культ якого з кожним

Лихварство в ісламі

В Корані знаходимо аят, що засуджують лихварів, лихву (риба). Але в цілому позиція Корана в цьому питанні половинчата. Коран виступає проти надмірно високих відсотків, коли за монету, що позичається, брали дві, а то й чотири.

В XX ст. в Саудівській Аравії, на території якої знаходяться Мекка і Медина, отримала розвиток й банківська справа. Як відмічається довіднику "Саудівська Аравія", "під впливом заборони, що накладена Кораном на лихварство... Саудівські банки не виплачують та не знімають процентів. Однак вони отримують "комісійні" за обслуговування, які складають від 7 до 8,5% в залежності від типу позики та її цільового призначення. На строкові вклади та ощадні рахунки нараховують "комісійні" в межах 3,5-5%". Є в цій державі "Ісламський банк розвитку". Банки також існують тепер і в таких мусульманських країнах, як Пакистан та Іран.

роком розроблялись все більш детально. Халіфи становили як вищу духовну владу - імамат, так й світську, в тому числі політичну та військову - емірат. За їхнім правлінням в Медині було почато збирання та складання Корану.

Новою владою були прийняті суворі заходи для усування перешкод для свого повного панування в Аравії. Зокрема, вона потопила у крові рух пророцтва в Йімамі, на чолі якого стояв Мусейліма. Повстання арабів після смерті Мухаммеда ніде не мало за мету повернення до язичницького культу; керівники повстання намагалися бути такими ж пророками, яким іменував себе Мухаммед. Мусейліма, стояв ближче до християнства та первісного ісламу, ніж сам Мухаммед в кінці свого життя, після примирення із курейшитами.

Халіфат в 30-х рр. VII ст. заволодів Сирією, Палестиною, Єгиптом та іншими східними провінціями Візантійської імперії. Впродовж одного століття він завоював величезну територію, що простягнулася від Атлантичного океану та кордонів Південної Франції на заході до Індії та Західного Китаю - на сході.

Усюди іслам, як правило, вводився силою. Про це свідчить й сам Коран. *"Воюйте... із тими, хто отримав писання і хто не приймає істинного віроукладання, до тих пір, доки вони не будуть давати викупи за своє життя, принижені та знесилені"* (9:29). *"Людьми писання"* (ахль аль-кітаб), або зімміями, рахувалися іудеї та християни, що шанували Біблію. До людей інших вір застосовувались інші положення, що вимагали прийняття ісламу під загрозою смерті.

В Корані зустрічається такий заклик до тих, хто увірував: *"А коли ви зустрічаєте тих, які не увірували, то - удар мечем по шиї; а коли зробите велике побиття їх, то зміцнюйте узи"*. Тут же, але трошки вище, дана обіцянка тим, хто увірував, про певне всепрощення від їхнього господа, Аллаха: *"Він загладить дурні діяння й впорядкує їхній стан"* (47:4, 2).

3.2.2. Головні течії ісламу

Як і всі релігії, іслам має кілька течій, найпоширенішими з яких є **сунітська** та **шиїтська**, що відрізняються одна від одної деякими догматами і обрядами. Наприклад, **шиїзм** визнає 115-ту суру *"Два світила"*, на відміну від сунітів, що визнають тільки 114 сур.

■ **Суніти.** Сунізм - це основний напрямок ісламу. Суніти вважають перших трьох халіфів - *Абу-Бекра, Омара та Османа* - законними спадкоємцями Мухаммеда й визнають численні перекази (сунни) про Мухаммеда.

Суніти поділяються на чотири види, що ґрунтуються на різних юридичних школах шаріату:

- ◆ *Малікітській,*
- ◆ *Ханбалітській,*
- ◆ *Ханіфітській,*
- ◆ *Шафіїтській.*

Крім того, окремо виділяються **сенсуїсти**.

Чисельність сунітів на кінець XX ст. - 800 млн. віруючих.

■ **Шіїти.** Шіїзм – це другий за значущістю напрямок в ісламі після сунізму. Спочатку він, сформувався у вигляді політичної партії, що визнавала четвертого халіфа, Алі, зятя Мухаммеда, в якості його законного спадкоємця, й, відкидала династію Омайядів. Потім перетворилася на релігійний напрямок, що протистояв сунітам.

До 114 сур османівського Корану шіїти додали ще одну - *"Два світила"*, у якій одним з світил визнавався Мухаммед, а другим - Алі.

З накопиченням хадісів стала очевидною спрямованість Священного переказу у бік сунізму. На противагу цьому шіїти декларували своє вороже ставлення до Сунни та почали формувати власний Священний переказ - *Акбару*.

Головні течії ісламу:

- Сунізм
- Шіїзм
- Суфізм
- Ваххабізм

Мечеть скелі

Шіїти не визнають султана духовним наставником й тлумачать іслам у містичному та пантеїстичному сенсі.

До шіїтів належить приблизно 1/10 частина усіх мусульман. Шіїти живуть в Ірані та частково у Закавказзі. Чисельність шіїтів на кінець XX ст. - 96 млн. віруючих.

■ **Суфіти.** Суфізм - це містичний напрямок в ісламі. Виник він у VIII - IX ст., а кінцево сформувався у X - XII ст. На формування суфізму мали вплив піфагорійські ідеї та персидський зороастризм.

Суфізм є течією пошуку бога й може приймати різноманітні форми. У суфізмі використовуються різні езотеричні, таємні обряди, ритуали, посвячення, хоча чіткі правила проведення цих культових обрядів відсутні.

З погляду суфіїв, Мухаммед нібито отримав одночасно із Кораном езотеричні одкровення, про які повідомив тільки деяким з своїх соратників. Ці одкровення можуть передаватися тільки обраним, й тільки після особливого посвячення.

Для культу суфізму характерне сполучання метафізичних уявлень із аскетичною практикою. Підґрунтям суфізму є вчення про поступове наближення до пізнання Бога та злиття із ним через містичну любов у інтуїтивних екстатичних осяяннях. Виконання законів Корану є лише першим кроком до Бога, який не дозволяє пізнати природу світу.

Суфізм проголошується як вчення, що проповідує суворі мусульманські канони, однак прихильники традиційного ісламу не визнають його як ісламську течію або відносяться до нього з великою недовірою. Ісламська опозиція ще більше підсилює таємний характер суфізму.

Суфізм позбавлений єдності. Кожен суфійський вчитель збирає собі учнів, яким проповідує вчення у своєму розумінні, при цьому ніхто не контролює відповідність цього вчення положенням традиційного ісламу.

Суфізм мав значний вплив на арабську й особливо на персидську літературу та поезію, зокрема, казки "Тисячі й одної ночі". Під впливом суфізму виникли нові течії у шіїтському ісламі - ісмаїлізм та релігія друзів. Різні суфійські течії називаються таріка (товариства чи ордени).

■ **Ваххабіти.** Ваххабізм - це релігійно-політична течія у сунітському ісламі. З'явився він у кінці XVIII ст. Назву ваххабізм отримав від імені Мухаммеда ібн Абд-аль-Ваххаба, що виступав із пуританською проповіддю серед бедуїнських племен у Неджді.

На початку XIX ст. ваххабіти під керівництвом Саудидів утворили у Неджді самостійну державу, вплив якої розповсюдився на більшу частину Аравійського півострова.

У 1818 р., після походів єгипетських військ, держава ваххабітів була ліквідована. Впродовж довгого часу ваххабіти були під владою Рашидидів, васалів Туреччини. У 1902 р. емір Абд-аль-Азіз ібн Сауд захопив Ер-Ріяд. У 1924 - 1925 рр. ваххабіти завоювали Хіджаз й у 1927 р. утворили ваххабітську державу (сучасна Саудівська Аравія).

Ваххабіти проповідують відновлення чистоти початкового ісламу та єдинобожжя. Ваххабіти заперечують культ пророків, святих, паломництво до святих місць, заперечують забобони, вимагають від мусульман ведення аскетичного образу життя.

Ваххабіти переважно розповсюджені у Саудівській Аравії, інших країнах Аравійського півострова, значно меншою мірою - в Індії, Індонезії, Середній Азії, Кавказі, Північній Африці.

3.2.3. Коран

Основні визначення ісламу викладено у "святій" книзі мусульман - **Корані** (у скороченому перекладі з арабського означає "читання"). Написаний він у VII ст., але протягом тривалого часу до нього вносилися доповнення й зміни.

Другим після Корану джерелом віри мусульман-сунітів є **Сунна** (араб.: поведінка, приклад).

У Корані й Сунні поряд з релігійними догматами і переказами про всесилля Аллаха містяться різні моральні повчання, викладено принципи взаємостосунків з іншими народами, ставлення до жінки, до власності тощо.

Положення Корану і Сунни покладено в основу феодального мусульманського права - *шаріату*, в якому чітко виявлено суть ісламу.

Структура Корану

Коран (арабською "аль-Кур'ан") - це зазвичай великий фоліант, що включає до себе більше 500 сторінок тексту арабською мовою.

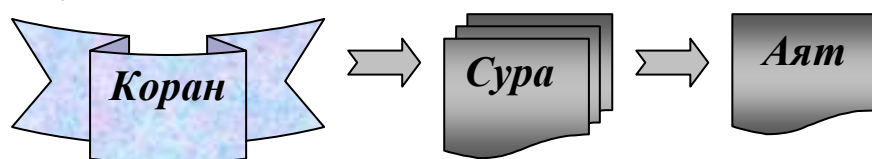
Майже такий об'єм його перекладу східними та західними мовами. В ньому 114 розділів, або глав, різної довжини, кожна з яких називається **сура**, що арабською означає шеренга або ряд (наприклад, ряд цеглин у муруванні будинку). Крім того, в Корані ще існує таке поняття, як **аят** (з арабської - знамення, диво), що визначає частину сури - вірш. Цим, як й багатьом іншим, упродовж століть підкреслюється унікальність Корана та його побудови, його *неперевреність* - іджаз аль-Кур'ан.

Назва «Коран» походить

Від арабського дієслова "кара'а", що означає "читати вголос речитативом, декламувати". Оригінал Корану, згідно ісламу, написаний арабською мовою на аркушах - сухуф й свитки з ним зберігаються на сьомому небі, звідси й одна з його назв - Свитки (74:52; 80:13; 98:2). Коран - "Мати книг" **Умм аль-кітаб**, знаходиться під престолом Аллаха. Тільки один Аллах в цій небесній книзі "знищує, що забажєє, або затверджує, що, вважає за потрібне".

В кожну збірку переказів (сунна) входили іноді багато сотень й навіть тисяч повідомлень - хаїсів (у шиїтів - хабарів). Перша частина будь-якого повідомлення мала в собі існад - ланцюг імен передатчиків, причому слідкували перш за все за тим, хто й кому передав повідомлення, залишаючи в тіні головне - суть повідомлення, його зміст (матн).

Сури Корану різного розміру: в 2-й, найбільшій з них - 286 аятів, а в найменших - 103, 108 та 110-й - всього по три аяти.

Довжина сур зменшується, якщо не враховувати невеликих відхилень, до кінця книги. Перша сура - "аль-Фатіха" - "Що відкриває книгу" має всього 7 аятів; вживається як молитва, свого роду мусульманський "Отче наш".

Тлумачення духовних звань.

Ахунд (букв. - "вчитель", "наставник") - духовне звання, що надається богословам та муллам, які виконували також духовно-адміністративні обов'язки; **імам** (букв. "той, що стоїть попереду") - передстоятель на сумісній молитві; **мударис** - старший викладач в духовній школі, медресе.

Коран став відомим як "одкровення" (21:46; 53:4), що було надано Аллахом своєму останньому посланцю та пророку Мухаммеду (або Магомету, Мухаммаду, Мохаммеду, Магомеду) за посередництвом ангела, що названий "Святим Духом", "духом вірним" (16:104; 26:193, 194), на ім'я **Джибриль** (Джабраїль, Джебраїль; 2:91).

Історія, як відомо, дає людям багато неочікуваних уроків. В їх числі й той, що книга, від початку створення якої пройшло майже 14 століть, й в наші дні в мусульманських країнах зберігає значення не тільки як історична та релігійна пам'ятка, а й як витвір широкого соціального значення. В країнах ісламу з положень Корану виходять багато правових норм, законодавство - шаріат, на Корані присягають та дають клятви, порушення яких визнається найтяжчим гріхом.

3.2.4. Світогляд ісламу

Основи віри ісламу

Ідеологічні основи релігії Аллаха

- **Віра в Аллаха** - Бога-Творця всього суцього. Включає до себе низку положень, головним з яких є *єдинобожжє* (Тавхид).
- **Віра в Ангелів**. Ангели - це істоти, що створені Аллахом зі світла та не мають свободи волі. Вони - лише виконавці волі Бога.
- **Віра в Священні Писання**, що надані Аллахом посланцям. Під цим розуміються всі Божественні одкровення, які надавалися посланцям в різні періоди історії людства.
- **Віра в пророків (посланців) Божих**. Кораном наказується прийняти істинними всіх посланців Аллаха.

- **Віра в Судний день.** Включає до себе віру у вселенську катастрофу, воскресіння, Божий суд та наявність пекла і раю.
- **Віра у визначеність долі** - фаталізм.

Стовпи ісламу

Основи практичного сповідання віри називають "**Стовпами Ісламу**".

"Стовпи Ісламу" визначаються **6 постулатами**:

1. Суворе єдинобожжя (Тавхид). **Аллах** - один, невіддільний і єдиний. "*Доповнюють*" Аллаха пророки, ангели, демони, які також шануються як боги.

2. **Необхідність щоденної п'ятикратної молитви** (саят -; араб., намаз – перс.): на світанку, в обід, о третій годині дня, при заході сонця і перед настанням ночі. У сучасному ісламі є дво- і одноразова молитви - **намази**. Перед намазом - ритуальне обмивання (водою або піском).

3. **Необхідність обов'язкової матеріальної пожертви - закят.** У давньому ісламі - на користь бідних (чим іслам завоював симпатії пригноблених), а нині - на користь мусульманського духовенства. **Закят** доповнюється **садаком** - добровільною пожертвою.

4. **Необхідність виконання посту в місяць місячного календаря - Рамадан.** Протягом дев'ятого місяця (рамазан) за місячним календарем (рік місячний коротший від сонячного на 11 днів) мусульманин від світанку і до настання темряви не їсть і не п'є, а з настанням ночі й до світанку може їсти й пити. Зараз цю вимогу спрощено. Духовенство не вимагає строгого дотримання посту від людей, які працюють на виробництві, у сільськогосподарських місцевостях, від вагітних жінок та деяких інших категорій віруючих.

5. **Необхідність паломництва до Мекки.** Цей стовп ісламу обов'язковий тільки для тих чоловіків-мусульман, хто матеріально та фізично у стані здійснити його. Для жінок він необов'язковий.

6. **Священна війна з невірними (джихад, або газават).** З давніх часів цей елемент ісламського символу віри насаджував ненависть й ворожнечу серед віруючих різних релігій. Зараз цей догмат не висувається, замовчується, але духовенство звертається до нього залежно від політичної ситуації.

Основні догмати ісламу

Догмат про верховенство Бога

Догмат про єдність (*ат-таухід*) Бога (перший з шести стовпів (арканів) віри в ісламі), Аллаха - у певній мірі виражено в 1-й сурі "*аль-Фатіхі*" - "*Той, що відкриває*" Коран, яка відноситься до мекканських. В семи аятах цієї сури читаємо: "*В ім'я Аллаха милостивого, милосердного! Хвала - Аллаху, господа світів милостивому, милосердному, царю в день суду! Тобі ми поклоняємося й просимо допомоги! Веди нас шляхом прямим, по дорозі тих, кому ти надав допомогу, - не тих, що знаходяться під гнівом, й не заблудлих*" (1:1-7).

- ◆ **Віра в Аллаха.**
- ◆ **Віра в Ангелів.**
- ◆ **Віра в Священні Писання, що надані Аллахом посланцям.**
- ◆ **Віра в пророків (посланців) Божих.**
- ◆ **Віра в Судний день.**
- ◆ **Віра у визначеність долі - фаталізм.**

- ◆ **Суворе єдинобожжя (Тавхид).**
- ◆ **Необхідність щоденної п'ятикратної молитви - намазу.**
- ◆ **Необхідність обов'язкової матеріальної пожертви - закят.**
- ◆ **Необхідність виконання посту в місяць місячного календаря - Рамадан.**
- ◆ **Необхідність паломництва в Мекку.**
- ◆ **Священна війна з невірними (джихад, або газават).**

Кількість імен Бога

Епітетів, або, інакше, "*прекрасних імен божих*", мусульманські богослови нараховують велике число, дехто - більше тисячі, але більшість - 99, стверджуючи, що соте ім'я - невідоме, яке нібито знала лише невелика кількість обранців Аллаха, наприклад, Сулейман та Іса ібн Марйам, силою сотого імені вони нібито змогли творити багато див.

Про відсутність в Бога сім'ї дружини, дітей

Коран тут підводить читача до одного з головних доказів єдності Аллаха як бога, якому "немає рівних". Доказом на цей раз служить сімейно-родовий аргумент: в Аллаха немає сім'ї: немає батька, братів, сина, дружини, дітей, звідки ж бути "рівному"? Про те, що в Аллаха немає сім'ї, говорять в Корані не тільки люди, але й джини - духи, демони, що створені Аллахом, згідно із мусульманськими уявленнями, раніше людей із "знойного" або "чистого", бездимного вогню (15:27; 55:31).

Джини та диявол в ісламі

Для укладачів тексту Корану світ людей і духів, демонів, джинів був однаково реальний. Більше того, і ті, й інші слухають Коран!

Диявол ісламу - Ібліс названий в Корані "*дурнем*" або "*навіженим*" в 4-му аяті 72-ї сури, відповідно мусульманської традиції, яка ґрунтувалася на 48-му аяті 18-ї сури, де про Ібліса сказано, що "*був він із джинів*". В інших місцях Корану Ібліс - ангел, який зрікся Аллаха й за це був скинутий з небес, він вічно робить шкоду людям. Це мусульманський сатана, шайтан (4:118-120).

Ритуал побивання каміннями шайтана

Серед мусульман широко розповсюджена оповідь про пророка Ібрахіма, що прогнав диявола в долині Міна біля Мекки. В пам'ять про цей випадок й зараз під час хаджжа паломники виконують в цій долині ритуал "*побиття шайтана*". Із тим пов'язане й заклинання, що дуже часто вживається: "*Прибігаю до Аллаха від шайтана, що побивається каміннями!*"

Святі ісламу

Навіть знайомий із Корану догмат ісламу "*Немає бога, окрім Аллаха*" в більшості напрямків та сект ісламу пов'язаний із шануванням святих. Прибічники шіїзму, а також близьких до нього течій, коли вимовляють догмат про єдність Аллаха, разом із словами "*і Мухаммед - посланець божий*" або замість них кажуть: "*Й Алі наближений до Бога*". Майже в кожному мусульманському "катехізисі" міститься разом із вченням про пророків та їх дива параграф про святих. У виправданні культу святих богослови зазвичай посилаються на 63-й аят 10-ї сури Корану, де сказано про "*близьких, рідних Аллаху*" або, згідно з богословським тлумаченням, про "*друзів божих*", яким "не буде ані страху, ані печалі".

Ангели в ісламі

В ісламській літературі арабський термін, який найчастіше за все використовується для найменування *ангелів* - *малаяк*, що походить від *алюк* - "*послання*". Тобто - це *посланець*.

Ангели створені зі світла, тоді як джини створені з вогню. І в своєму нормальному стані ангели зовсім не схожі на людей із парою крил, як це трактується в християнстві.

Відповідно до аятів Корану, ангели можуть набувати форми людини тільки в певних ситуаціях. В той же час вони не є ані чоловіками, ані жінками, тобто стать в них невизначена.

В ісламі визнається існування ангелів, в тому числі особливо наближених до Аллаха, як *Джибриль* (Джабраїль), *Михайль*, *Ісрафіль* та *Азраїль*, яким передаються накази та вказівки Всевишнього, що призначені для посланців, пророків та інших ангелів, що очолюють їхні загони, які знаходяться на семи небесах, біля райських воріт, на "перешкодах" між раєм та пеклом й у пеклі. Є ще ангели, які, як сказано в Корані, "*носять трон (Аллаха - авт.) й які навкруги його возносять шану господу їх, і вірують в нього, й просять вибачення тим, які увірували*" (40:7).

Якщо визначати детальніше імена та функції основних ангелів ісламу, то можна сказати, що найпершим з них є *Джибриль* (Гавріїл) - *ангел Одкровення*. Далі ідуть *Михайль* (Мікал, Міхаїл), який відповідає за дощ, *Ісрафіль* - ангел, який буде дути в ріг (сур), що означає кінець

світу, *Малік* - ім'я головного ангела-охоронця Пекла, *Мункар* та *Накір*, які опитують кожну людину після смерті.

Ангели, за своєю природою, - покірні раби Аллаха й вони не можуть не підкорятися йому. У відповідності до Корану, ангели знаходяться у постійному контакті із людьми. Велику роль вони грають на всіх стадіях людського існування - від народження до смерті, й навіть в могилі.

Даджжаль та Антихрист

Є в демонології ісламу й віра в жахливу істоту *Даджжаль*. Він, згідно з релігійним вченням, прикутий ланцюгами до стрімчака на безлюдному острові серед океану, де його годують та охороняють джини. Перед кінцем світу *Даджжаль* встановить своє недовге, але дуже руйнівне, жорстоке царство на землі. Лише *Іса ібн Марйам*, що спуститься в цей час з четвертого неба, зможе один або за допомогою махді - іншої "благонаправленої" Аллахом істоти - покінчити із розбійним царством *Даджжалья* та відновити на землі чистоту та силу ісламу.

Месія

Шиїти найбільш розповсюдженого толку імамів або, інакше, існа'ашарія - "дюженників", вірують в "спадкоємних" імамів - голів своєї громади та панів, яких було всього 12. Останній з них - *Мохаммед аль-Махді*. За їх уявленням, цей імам ще хлопчиком 6 -9 років таємничо зник: сталося це, за їх підрахунками, у 80-х рр. IX ст. Імаміти іменують зниклого імама Мохаммедом Мунтазаром, тобто Очікуваним, й вірять, що він повернеться й наповнить землю справедливістю. В цій вірі, що виникла в середні віки, своєрідно віддзеркалилася народна мрія про краще майбутнє. Відповідно шиїзму, їхній *Очікуваний* - месія, він - махді, ка'їм, сахіб аз заман, худжжат, тобто він "благонаправлений", "той, хто піднімається після зникнення", він "володар часу", аргумент віри.

Атрибути та властивості Аллаха

Дуже часто в Корані стверджується, що *Аллах знає все*. Це "всезнання" Аллаха не є нейтральним: він слідкує за кожним та уживає відповідні заходи впливу - покарання або винагороди, обіцяє нічого не лишити без наслідків. "Від нього не приховається вага порошинки в небі та на землі, й менше за це, й більше за це..."

(34:3). "Він ідеально знав вас й тоді, коли творив вас з землі, й тоді, коли ви були зародком у черевах матерів ваших" (53:33). "Ми, - каже Аллах, - найбільш точний з рахівників" (21:48).

Знаючи життя кожної людини, кожної тварі, *Аллах*, відповідно до Корану, знає й те, коли настане "час" - останній, смертний час.

Антропоморфність Аллаха

В кожного, хто звертається до образу Всевишнього в Корані, який обіймає "своїм знанням всі речі" (6:80), постає питання: а чим же він пізнає, за допомогою чого він "всезнаючий"? Й виявляється, що він є антропоморфним, в нього ті ж самі органи чуття, що й у людей.

→ Аллах перш за все **володіє зором та слухом**, він "чує та бачить" (22:60; 31:27; 42:8; 58:1), "слухає та бачить" (40:21), "всечуючий, усевидючий" (17:1). Що ж Аллах бачить? "Аллах бачить рабів!" (40:47), він "бачить своїх рабів" (3:19).

Знання, бачення Аллахом того, що роблять люди на землі, важливе, як виявляється, ще й для підведення свого роду соціального балансу, збереження соціального миру.

→ Коран часто згадує **про руку або руки Аллаха**. Так, вже в сурі 2 можна прочитати, що в його "руці - благо" й "милість" або "щедрість". В сурі 48, де говориться про тих, хто присягає на вірність мусульманській громаді, їхня присяга змальовується за допомогою образу: "Рука Аллаха - над їхніми руками" (48:10). Про руки Аллаха згадує Коран й в розповіді про те, як він створив людину "своїми руками" (38:75).

→ В числі не зовнішніх, але внутрішніх антропоморфних рис, якими Коран характеризує Аллаха, слід назвати **хитрість**.

"Хитрість у всій своїй повноті в Аллаха", - читаємо в Корані (13:42). Аллаха ніхто не зміг перехитрити. Так, іудеї хитрували проти їси: "Й хитрували вони, й хитрував Аллах, а Аллах - кращий за всіх хитрунів" (3:47), і за ним була перемога.

Одна з таємниць дієвості хитрості Аллаха, відповідно до Корану, в тому, що він має активних посланців, яким знайомі прийоми сильних лазутчиків, які випереджають хитрощі ворогів. "Скажи:

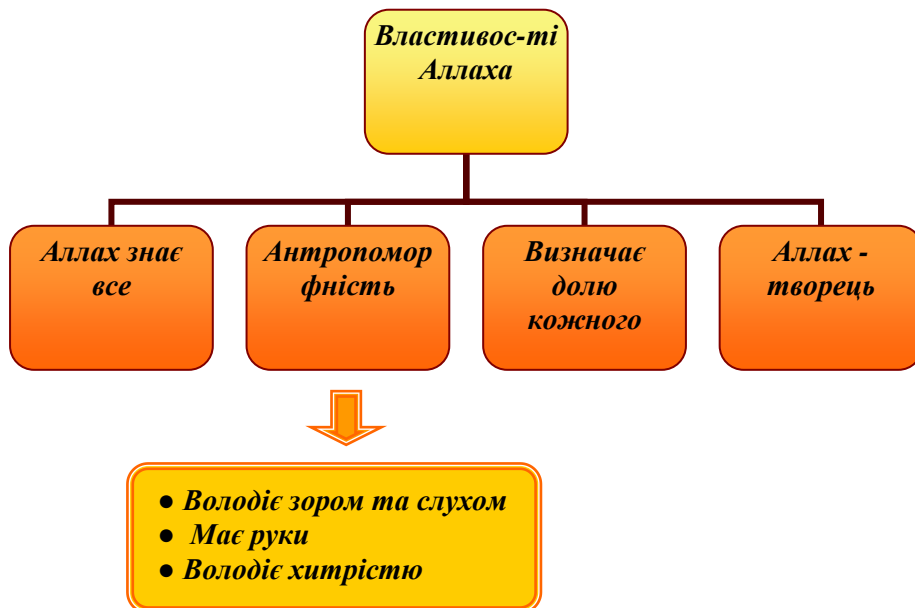
"Аллах найшвидший за своєю хитрістю", - бо наші посланці записують ваші хитроці" (10:22).

Аллах - творець

Виняткове місце серед властивостей Аллаху відведене його слову, "мові господній". Він є основа небес і землі й коли визначить бути чомусь, тільки скаже тому: "Будь!" - й воно отримує буття" (2:111). Така ж історія Землі та Всесвіту: "Він той, хто створив небеса та землю, істинно, в той час, коли він сказав: "Будь!" й воно отримало буття" (6:72).

Висновки до образу Аллаха

Такий образ Аллаха в Корані. Це, з одного боку, милостивий бог, а з іншого - суворий суддя, який жорстоко карає за найменший непослух непокірних. Він - володар Землі й Всесвіту та всіх його мешканців. Він вимагає беззаперечного підкорення та поклоніння йому, свого роду східний деспот, який у страху та залежності тримає своє творіння - людину. Єдиний, хто намагається йому перечити, - це його перше творіння - Ібліс, диявол ісламу.

Зовнішні та внутрішні властивості та риси Аллаха багатоманітні та й певним чином суперечливі, хоча в більшості своїй антропоморфні, їхнє багатоманіття породжувало несхожі характеристики Аллаха навіть в теологів ісламу різних напрямків та сект ще в перші століття історії ісламу, в період формування його вчення, уявлень обрядів, їхнього ідейного обґрунтування.

Коран про Всесвіт, Землю, флору та фауну

Створення Всесвіту

Історія Всесвіту приведена в Корані до творчих дій розумного божества, Аллаха. Він сказав: "Будь!" - й з'явилися "небеса й земля" (6:72). **За 6 днів Бог створив світ**, "створив сім небес, одне над іншим зведенням" або рядами (67:3; 71:14), зробив небо таким, що "немає в ньому жодної щілини" (50:6). З семи небес "нижче небо" Аллах прикрасив світилами й поставив їх для віддзеркалення дияволів (67:5). Він "повелів йому (небу) виробляти темряву ночі, примусив його виводити ранкову світозарність" (79:29). Бог спустив також з "гірських небес" на землю сходи, "якими ангели й дух сходять до нього впродовж дня, який триває п'ятдесят тисяч років" (70:3-4). Ці сходи тільки для небожителів: люди та чорти, якби й хотіли влізти на небо, не були б туди допущені (52:38, 6:35).

Уявлення про форму Землі

В Корані викладені уявлення про Землю як про нерухому площину, що утримується у рівновазі горами. "Землю... - говориться від особи Аллаха в Корані, - ми розістнали" (51:48), поставили на ній гірські масиви, "щоб вона з вами (людьми) не коливалася, (влаштували на ній) ріки й дороги, щоб вам ходити прямими шляхами..." (16:15).

Створення тварин

"Аллах, - йдеться в Корані, - створив всяку тварину з води. З них є такі, що ходять на животі, й є з них такі, що ходять - на двох ногах, й є з них такі, що ходять на чотирьох. Творить Аллах, що забажає" (24:44). Бог створив "усяких тварин" та "розсіяв" їх по земній поверхні (2:159; 31:9).

Створення людини

Людина, згідно зі вченням Корана, складається з двох протилежних натур, "сутностей" - *тілесної та духовної*. Творець виліпив, створив оболонку (ніби манекен) людини, наприклад, "з глини", *"потім вирівняв його й вдув в нього від свого духа і влаштував вам слух, зір й серця "* (32:8; 23:80).

Коран не дав нічого нового у порівнянні із іншими священними книгами.

Якщо підводити підсумки уявлень Корана про Всесвіт, Землю, походження тварин, рослин та людини й порівняти їх з тим, що ще до його складання люди знали про навколишній світ, то виявиться, що ця книга, яка видає себе за *"мудрість"* (36:1), *"істину"* (2:85 та ін.), за щось таке, що веде *"з темряви до світла"* (5:18 та ін.), *не внесла нічого нового у пізнання природи*.

Історія людства відповідно Корана

Людина - не вінець творіння

В Корані відсутнє уявлення про людину як про "вінець творіння", а також про поступовість розвитку життя на Землі, її біосфери і тим більше ноосфери - сфери людського розуму.

Створення ангелів та джинів

Відповідно до Корану, створенню Аллахом людини передував акт створення ним ангелів та джинів, його небесної крилатої опори. В сурі "Ангели" про це сказано: *"Хвала Аллаху, творцю небес й землі, що створив ангелів посланцями, які мають крила подвійні, потрійні та четверні. Він збільшує в творінні, що йому завгодно "* (35:1); він *"створив джинів з чистого вогню"* (55:14); *"з вогню знойного "* (15:27).

Створення людини

Але все ж *акту створіння людини Аллах надає особливе значення*. Навіть після того, як він виліпив свого роду манекен людини й лишилося лише його оживити. Аллах вирішив обговорити свій вчинок із раніше ним створеними багатокрилими помічниками. Деякі з найновіших коментаторів намагалися знайти

в цьому "обговоренні" ознаку особливої демократичності Всевишнього. Але між тим, якщо виходити з Корану, це "обговорення" або "рада", "бесіда", "змагання" із "верховним сонмом" ангелів виглядає дуже деспотично. У будь-якому випадку, в цьому "обговоренні" не відчувалося якоїсь терпимості, уваги до скликаного ангельського сонму, навіть ознаки толерантності. Творець наперед визначив своє рішення й, коли вислухав єдиного, хто утримався (Ібліса), тут же суворо покарав його. Коран в декількох сурах повертається до цього епізоду, але кожен раз викладає лише сухий конспект, ніби канву розповіді про "нараду".

Падіння Іблісу

Ібліс - з ангелів, але судячи з його вчинків - з джинів, а з інших - він за природою своєю джин, але жив серед ангелів й навіть командував тисячами з них. Він загордився й виявився невірним. *"Він (Аллах. - авт.) сказав: "О Ібліс, що утримало тебе від поклоніння тому, що я створив своїми руками? Чи загордився ти або (виявив гордуватість. - авт.) виявився з вищих? "* Він (Ібліс. - авт.) сказав: *"Я краще від нього: ти створив мене з вогню, а його створив з глини".* Він (Аллах. - авт.) сказав: *"Вийди ж звідси; бо ти - той, що буде побиватися каміннями. Й над тобою моє прокляття до дня (страшного - авт.) суду".* Він сказав: *"Господи, відтягни мені до дня, коли вони (люди - авт.) будуть воскреслими!"* Він (Аллах - авт.) сказав: *"Воістину, ти з тих, кому відтягнуто до дня певного терміну!"* Він (Ібліс - авт.) сказав: *"Клянусь же твоєю величчю, я спокушу їх всіх, крім рабів твоїх серед них чистих!"* Він (Аллах - авт.) сказав: *"Воістину, я кажу правду, наповню я геєну тобою й тими, хто піде за тобою, - всіма!"* (38:71-85). Відтак, створення першої людини, відповідно до Корану, одночасно стало актом падіння джина або ангела "з числа вищих", який став дияволом, сатаною, шайтаном, царем пекла.

Рай в ісламі

Після суду віруючі будуть введені Аллахом в рай, де вони вічно будуть насолоджуватися всіма благами, головним з яких буде

споглядання Господа (75: 22-23), а грішники підуть у вогонь пекла, в якому вічно будуть горіти.

Рай - це місце неосяжне. Він *"простягається на весь простір неба та землі"* (57: 21). Окрім того, мусульманська традиція говорить про те, що рай багатоступеневий.

В раю буде існувати подружнє життя (56: 35-37). Говориться також про те, що мешканці раю будуть пити райське вино, яке не буде п'янити (56: 19). Праведники будуть одягнуті в одяг з шовку та атласу, й на них будуть прикраси з золота (18:31). Але вершиною насолоди для мешканців раю буде можливість споглядання Аллаха (Руйятуллах): *"Обличчя в той день сяючі, на Господа споглядаючи"* (75: 22-23).

У раю знаходяться сади та ріки (2:25; 3:15). Згадуються 4 сади: Адн (9: 72), Фирдаус (18: 107), Мева (32: 19) і Найм (37: 40-44). З них на найвищому рівні знаходиться Фирдаус, після якого вже починається Арш (Престол Аллаха). З цього саду витікають чотири ріки. В одній з них тече вода, в іншій - молоко, в третій - райське вино, в четвертій - мед. Можливо, що це ті самі ріки, які згадуються в Корані. Вони називаються: Сальсабіль (76:18), Тасмім (83: 27), Маїн (56: 18) та Каусар (108: 1).

Створення жінки

В Корані є текст, який багато разів служив підтвердженням стародавнього сказання про те, що Хава створена Аллахом для Адама. Аллах, читаємо в Корані, *"той, хто створив вас з єдиної душі й зробив з неї дружину, щоб заспокоюватися в ній"* (7:189).

Коран та араби

Мова в Корані йде перш за все про арабів на Аравійському півострові, а також про те, чим вони зобов'язані Аллаху, його посланцям і пророкам. У зв'язку з цим викладені й сказання про створення Аллахом світу, небесного зведення і Землі, а також про її благоустрій, флору і фауну. Розказано також про створення ангелів, джинів та людини, підкреслено при цьому, що їх головна мета - хвалити Аллаха. А далі з падінням Ібліса і гріхопадінням перших людей викладаються нові турботи: посилка посланців і пророків

Аллаха до людей, щоб ті не збивались із "прямого шляху", не переходили до багатобожжя, ширк.

Основні свята ісламу

У **ісламі** велику роль відіграє складна релігійна обрядовість. Мусульманин повинен п'ять разів на день здійснити молитву, дотримуватись релігійних свят, постів, обрядів та звичаїв, здійснювати паломництво.

Тридцятиденний піст місяця рамазану

Тридцятиденний піст місяця рамазану належить до обрядових звичаїв, які існували в стародавній Аравії до ісламу. Ймовірно, що за давнини постилися у найжаркіший літній місяць. Звідси, напевне, й назва місяця *"рамазан"* (з араб. - *рамадан*), який походить від арабських слів *"рамад хар"*, що означає *спека, виснажливий час*.

Отже, *вимоги мусульманського посту місяця рамазану - нічого не їсти і не пити з раннього ранку до настання темряви, не вдихати в цей час ніяких пахоців, не купатися тощо - в основному повторюють доісламські звичаї, які визначали передусім особливості господарського життя стародавніх арабів.*

Ураза-байрам

Ураза-байрам - *свято розговин, закінчення посту, яке справляється в перший день наступного за рамазаном місяця - шавалля. Під час цього свята (воно триває три дні) віруючий повинен, згідно з правилами ісламу, звітуватися за минулий піст, почати відбувати покарання в разі порушення і заплатити так зване "почищення свята перериву" - фітр-садака.*

Курбан-байрам

Свято жертвоприношення (курбан-байрам) відзначається через 70 днів після закінчення *урази*. Центральною ритуальною дією *курбан-байраму* є приношення кривавої жертви (переважно барана чи верблюда).

В цей час здійснюються паломництва (хаджж) до Мекки (Аравія).

В дні *курбан-байраму* для жертвоприношень забивають найкращу худобу. В це свято, за *шаріатом*, вівця і коза можуть бути заколоті за "гріхи" однієї людини, корова й бик - за сімох, а верблюди - за десятих. За *ісламом*, жертвоприношення необхідне для того, щоб потрапити до раю.

Мірадж

Мірадж (свято вознесіння чи "подорож пророка на небо") відзначається за місячним календарем у місяць реджеб. *Мірадж* (*реджеб-байрам*) встановлено в ранньому середньовіччі, коли після закріплення влади халіфів у Палестині в **ісламі** був прищеплений культ Єрусалиму (Аль-Кудс) та його "святих" місць.

Для цього використано історію, згідно з якою в 27-му ніч місяця реджебу пророк *Мухаммед*, піднятий з ліжка *ангелом Джебраїлом*, здійснив на білій фантастичній істоті - Бураці (від араб.: "блискучий", блискавка) прогулянку до Єрусалима і звідти на сім небес, до престолу *Аллаха*.

Маулюд

Маулюд ("день народження пророка") відзначається мусульманами за місячним календарем у місяць рабі-аль-авваль. Як і *мірадж*, *маулюд* встановлено довільно, набагато пізніше від "подій", покладених в його основу.

Суннепі

Ритуальне обрізування (суннепі) в *ісламі* належить до установлень, запозичених з культур стародавньої Аравії. Виник цей обряд у первісному суспільстві як один з посвятних обрядів, яким знаменувався перехід юнака до старшої вікової групи роду.

Шахсей-вахсей

Шахсей-вахсей (*ашура*) - траурні релігійні церемонії у *мусульман-шиїтів*, здійснювані на десятий день місяця мухарраму. Згідно з мусульманськими переказами, свято встановлене на честь мученицького кінця онука пророка *Мухаммеда* - шийтського імама *Хусейна* (VII ст.).

Історичні факти засвідчують, що смерть *Хусейна* не була мученицькою й "не викупила людську свободу і право", як вчать мусульманські проповідники. *Хусейн* помер у політичній боротьбі за владу.

Іслам в Україні має давню історію. Його масове поширення концентрується переважно в Криму, який було ісламізовано в часи Золотої Орди.

В період Кримського ханства, до завоювання його Росією, іслам мав всі умови для розвитку. Так, у XVII ст. тільки у Бахчисараї було 32 мечеті, а на весь Крим діяли 23 медресе і 131 мектеб (школа початкової освіти).

Згодом мусульманство терпіло утиски з боку світської і духовної влади імперії. Зазнавало відомих переслідувань татарське ісламське населення і за часів Радянського Союзу. Особливо це відбувалося під час депортації кримських татар. Нині відбувається відродження мусульманських громад, їх на початок 1999 р. було в Україні 181. Вони діють в структурі трьох об'єднань: Духовне управління мусульман України (ДУМУ), Асоціація незалежного ДУМУ і ДУМ Криму.

3.3. Християнство як світова релігія

Християнство - (з грецької christos - "помазаник", "Месія") одна зі світових релігій. Воно розповсюджене у країнах Європи, Америки, в Австралії, а також завдяки активній місіонерській діяльності - в Африці, на Близькому Сході та в низці регіонів Далекого Сходу. Точні дані про чисельність послідовників християнства відсутні. ЮНЕСКО дає тільки приблизні дані.

Головні ідеї християнства: ■ спокутна місія Ісуса Христа, ■ друге пришестя Христа, ■ страшний суд, ■ небесна віддяка та ■ встановлення царства небесного.

Так що ж таке християнство? Якщо розповісти дуже стисло, це релігія, в основі якої лежить віра в те, що дві тисячі років тому Бог прийшов у світ. Він народився, отримав ім'я Ісус, жив в Іудеї, проповідував, страждав та помер на хресті, як людина. Його смерть та наступне воскресіння з мертвих змінило долю всього людства. Його проповідь і поклала початок нової, європейської цивілізації. Ніхто в світі не мав такого впливу на нас, як Ісус. Відбувається це, звичайно, тому, що Ісус Христос був не просто людиною, Він був Богом, який став людиною, заради спокутування гріхів всього світу. У Біблії дається пояснення шляху спасіння, який здійснюється благодаттю через віру у Христа, а не тільки добрими справами.

Для християн же головним дивом було не слово Ісуса, а Він Сам. Головною справою Ісуса було його буття: буття з людьми, буття на хресті. В цьому й є відмінність християнства від всіх інших вчень: воно ґрунтується не просто на системі поглядів чи завітах свого

Засновника, а на досвіді постійного живого спілкування з Ним Самим. Христос сказав: "Я з вами у всі дні до скінчення віку". Його приход у світ - це апогей діалогу між Богом та людьми, зустріч, яка стала реальністю, бо шлях до неї відкритий для кожного.

Господь звертається до душі людини як її божий Вчитель, її Друг та Улюблений. Його заклик та наша відповідь - це таємниця, що зароджується у прихованих глибинах серця.

3.3.1. Виникнення та розвиток раннього християнства

При вивченні цієї другої за хронологією виникнення світової релігії необхідно зазначити, що за змістом вона тісно пов'язана з іудаїзмом.

Основа християнства

В основі християнства - вчення про боголюдину Ісуса Христа, сина Божого.

Християни вірять, що світ є створеним єдиним споконвічним Богом, й створений без зла. Воскресіння Христа знаменує для християн перемогу над смертю й знов отриману можливість вічного життя із Богом. Звідси для християн починається історія Нового Заповіту із Богом. *Це Заповіт Любові.* Його найважливіша відмінність від Старого Заповіту міститься в самому розумінні Бога, який "є Любов". Упродовж всього Старого Заповіту основою відносин Бога та людини є закон. Христос казав: "Заповідь нову даю вам: любіть, один одного, як Я полюбив вас".

Християнство розглядає історію як односпрямований, неповторний, "разовий" процес, що скеровується Богом: від початку (створення) до завершення, кінця (прихід месії, страшний суд). Зміст цього процесу складає драма людини, що впала у гріх, відпала від Бога, врятувати яку може тільки милість божа, й цю милість вона може отримати у вірі в Спасителя та церкву, яка є носієм цієї віри.

Християнство, на відміну від інших релігій, ґрунтується на таємниці. Розум не вміщує уявлення про єдиного Бога, що існує в трьох особах: Бога-Отця, Бога-Сина та Бога-Духа Святого. Одне

з головних таїнств християнства - причастя, що ґрунтується на євхаристії (перетворення хліба й вина у Тіло та Кров Христа), та прилучення віруючих через вкушання цих божих дарів до Бога.

Святе Писання християн - **Біблія** - це не викладення віровчення й не історія людства, це розповідь про те, як Бог шукав Людину, це промова Бога, яка звернена до людей. В ній до Старого заповіту (священної книги послідовників іудаїзму) доданий Новий заповіт, що розповідає про життя та вчення Христа. У Новий заповіт входять:

- ◆ чотири Євангелії (від грец. - блага вість);
- ◆ Діяння апостолів - перших проповідників християнства;
- ◆ Послання апостолів до християнських громад й, нарешті,
- ◆ Апокаліпсис, або Одкровення Святого Іоана Богослова.

Ці твори вважаються "богодухновенними", тобто, хоча й написані людьми, але за навіянням Святого Духу.

Головна ідея християнства - ідея гріха та спасіння людини. Люди грішні перед Богом, й якраз це урівнює їх: греків та іудеїв, римлян та варварів, рабів та вільних, багатих та бідних - всі грішники, всі "раби божі".

Християнство приваблювало людей викриттям зіпсованості світу та справедливості. Ним було обіцяно царство боже: ті, які тут перші - там будуть останніми, а останні тут - там будуть першими. Зло буде покаране, а добродійність - віддячена, вищий суд відбудеться й кожному буде дано за його справами. Проповідь Євангельського Христа закликала не до політичного опору, а до морального вдосконалення.

Сучасні дослідження не заперечують історичного існування засновника християнства, оповіді про життя і діяльність якого - Євангелія - створювалися значно пізніше від його смерті.

Перші християнські громади

Перші християнські громади запозичили від попередників - сект типу євсеїв - риси аскетизму, самозречення, благочестя й додали до них обрядові ритуали причащення, мітраїзму та багатьох інших, в тому числі й урочистий акт хрещення в якості символу віри. Ці громади були достатньо замкненими. На чолі їх стояли

харизматичні лідери - проповідники, "вчителі", осяяні "благодаттю" пророки, які зазвичай прислуховувались до свого "внутрішнього голосу", мали "видіння", чули "глас божий" й тому вважались тими, хто має безперечне право на лідерство. Вже у другій половині I ст. чітко проявилися **дві головні течії**:

● **проіудейська**, що була представлена Апокаліпсисом та генетично була споріднена із сектами типу євсеїв, та

● **антиіудейська**, що була пов'язана із діяльністю апостола Павла. На відміну від апостола Петра, якого євангельський Павло називав "апостолом для іудеїв", себе Павло, за переказами, називав "служителем Ісуса Христа в язичників". В цьому сенсі якраз Павло може вважатися першим патріархом (якщо не засновником) християнства.

В умовах того, що догматичне підґрунтя християнського віровчення ставало все більш жорстким, відходило в минуле повне небезпеки та переслідувань, але повне свободи духу і дій життя первісних сект та громад, які очолювали харизматичні керівники. На зміну їм в нових умовах приходили посадові особи - ■ **диякони**, ■ **єпископи**, ■ **пресвітери**, що обиралися віруючими (потім вже їх затверджували зверху).

Заміна харизматичних керівників бюрократичною ієрархією - неминуче явище в умовах церкви, що формується, із її суворими канонами та непорушними догмами. Очищена від "тріхів" молодості, християнська церква стала досить прийнятним для соціально-політичних верхів інститутом, вплив якого у масах робив бажаним зближення з ним й користування ним.

Ідейні попередники моральної основи християнства

Особливо помітний вплив на основи християнського віровчення мали неоплатонізм Філона Олександрійського та моральне вчення римського стоїка Сенеки.

Вчення Філона про природжену гріховність людей, про спокуття, про Сутне як першопочаток світу, про екстаз як засіб наближення до Бога, про логоси, серед яких Син Божий - вищий Логос й інші логоси, що названі ангелами, - постало одною з ідейних передумов для християнських уявлень про ієрархію духовних початків, мало помітний вплив на формування християнства.

Моральне вчення християнства, в особливості про досягнення добродетності, близьке до поглядів Луція Анея Сенеки. Головним для усякої людини Сенека вважав досягнення свободи духу за допомогою усвідомлення божої необхідності. Якщо ж свобода не буде витікати з божої необхідності, вона виявиться рабством. Тільки покора долі породжує незворушність духу, совість, моральні норми, загальнолюдські цінності. Утвердження загальнолюдських цінностей залежить не від державних вимог, а повністю від товариськості.

Під товариськістю Сенека розумів визнання єдності людської природи, взаємну любов, всезагальне співчуття, турботу кожної людини про інших, їй подібних, незалежно від соціального положення.

Християнству були співзвучні установлення Сенеки про:

- ◆ *скороминучість та оманливість чуттєвих задовольень;*
- ◆ *турботу за інших людей;*
- ◆ *самообмеження у користуванні матеріальними благами;*
- ◆ *недопущення розгулу пристрастей, що руйнівні для суспільства та людини;*
- ◆ *скромність та помірність у повсякденному житті.*

Йому імпонували сформульовані Сенекою принципи індивідуальної етики. Особисте спасіння вимагає суворої оцінки власного життя, самовдосконалення, отримання божого милосердя.

Засвоєння християнством різних елементів східних культів, елліністичної філософії не збіднювало, а збагачувало нову релігію. Якраз тому вона відносно швидко увійшла у загальний потік середземноморської культури.

Причини широкого розповсюдження християнства

Християнство було якісно новою релігією, яка була у змозі впливати на величезні маси людей. Вона зверталася до них разом із певним набором нових цінностей, нових переконань та надій. Все це отримало глибокий відгук у серцях знедолених та розгублених людей. Народжувалась віра у заступника, що міг приборкати земну владу, формувалось фанатичне бажання постраждати за Визвольника від неволі, збільшувалась довіра до Бога, який в ім'я любові до людей пожертвував своїм Сином, щоб спокутувати гріхи

смертних. Апостоли християнства, звертаючись до всіх людей та народів, утворювали віросповідальний зв'язок людей, незалежно від їх етнічної, мовної, політичної та соціальної приналежності - зв'язок єдиновірців.

Християнство поклато початок зовсім новій культурі - культурі, що визнавала у людині особистість та дивилась на людину як на земне втілення Бога й на Бога як найвищу любов до людей, як на небесне втілення людини, Ісуса Христа.

Нова релігія заборонила жертвоприношення й відмовилась від жорсткої регламентації поведінки людини у побуті. Разом із тим, християнська церква не відмовилась від найбільш розповсюджених, звичних обрядів, обґрунтувала правомірність їх використання, що полегшило перехід у християнську віру. *"Християни більші, ніж хтось інший не повинні відкидати що-небудь хороше тільки тому, що воно належить тому чи іншому... Продовжити хороші звичаї, які практикувалися в ідолопоклонників, - означає відібрати в них те, що їм не належить, й повернути істинному володарю, Богу",* - писав *Августин Блаженний*.

Християнство здійснювало великий історичний синтез, наслідуючи та перетворюючи інтелектуальні завоювання попередніх епох, при цьому засвоєння існуючої раніше філософії та релігійної думки йшло у руслі духовно-моральних пошуків тих часів, що надавало християнству особливу привабливість.

Церква та християнство

Особливість християнства як релігії міститься в тому, що воно може існувати тільки у формі *Церкви*. *Церква* - це спільнота людей, які вірять у Христа: *".. де двоє або троє зібрані у ім'я Моє, там Я серед них"*.

Однак слово "церква" має різні значення. Це й спільнота віруючих, що об'єднані загальним місцем проживання, одним священнослужителем, одним храмом. Така спільнота складає *прихід*.

Церквою, особливо у православ'ї, прийнято називати також *храм*, який у такому випадку сприймається як *"дім Божий"* – місце здійснення таїнств, обрядів, місце сумісної молитви.

Нарешті, Церкву можна розуміти як *форму християнської віри*. За два тисячоліття у християнстві склалися та оформились декілька різних традицій, кожна з яких має свій Символ віри, свій обряд та ритуал. Тому можна говорити про:

- **Православну Церкву** (Візантійська традиція),
- **Католицьку Церкву** (Римська традиція) та
- **Протестантську Церкву** (традиція Реформації XVI ст.).

Крім того, є поняття *Земної Церкви*, що об'єднує всіх віруючих у Христі, та поняття *Небесної Церкви* - ідеального божественного устрою світу. Там, де земна Церква слідує завітам Христа, вона складає єдність із небесною.

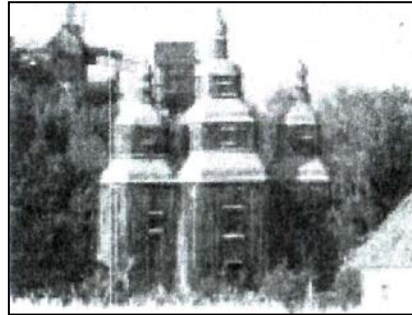
Створення церковної організації

Церковна організація остаточно склалася в VI ст. Імператор Юстиніан I своїм указом визначив п'ять центрів патріархатства: Рим, Константинополь, Олександрія, Антіохія та Єрусалим. Кожному з них підпорядковувалися відповідні митрополії, а митрополіям - єпископії. Було створено чітку систему церковних громад, яка у загальних рисах нагадувала провінційний поділ імперії. Від названих патріархатств пізніше відокремилися автокефальні церкви, які існують й зараз.

Християнство навіть при зародженні ніколи не було єдиним з точки зору ідеології та організації. У ньому виникало багато різних течій, зумовлених соціальними чинниками.

Чернецтво - один з шляхів виконання євангельських норм життя.

Як найефективніший шлях виконання євангельських норм життя християнство запропонувало *чернецтво*. Батьківщиною чернецтва став Єгипет. Превелебний **Антоній Великий** здійснив подвиг посту та молитви у пустельному усамітненні й тим самим став

засновником самотницької форми чернецтва. Трохи пізніше свій чернечий подвиг почав превелебний **Пахомій Великий**, у минулому римський воїн, що став родоначальником чоловічих монастирів.

З Єгипту чернецтво потрапило у Палестину. На початку IV ст. учень превелебного Антонія Великого превелебний **Іларіон Великий** заснував поблизу Гази першу чернечу громаду. Пізніше Палестина прославилась діяннями багатьох наставників чернецтва, з яких найбільш відомі **Єфімій Великий**, **Сава Освячений**.

У VI ст. чернецтво з'явилося й в інших провінціях Римської імперії.

Василь Великий створив статут чернечого життя, який мав вирішальне значення в історії формування як східного, так й західного чернецтва.

У пізньовізантійський період центром чернецтва на Сході стала гора Афон. За переказами тут закінчила своє земне життя Богородиця діва Марія. Особливістю афонського чернецтва було поєднання аскетичних подвигів та активної духовної творчості. З Афона чернецтво розповсюдилося у Болгарію, Валахію, Сербію, Україну та Росію.

На Заході чернецтво виникло пізніше, ніж на Сході. Його істинним засновником став **Бенедикт Нурсійський**, який у IV столітті заснував *Бенедиктинський орден* - централізоване об'єднання монастирів з єдиним статутом. Бенедикт вимагав, щоб чернеча громада повністю утримувала себе та, за можливістю, забезпечувала усю округу, й тим самим була прикладом практичного християнського милосердя. Головними особливостями ченців-бенедиктинців були не тільки покірність та молитви, а й праця на землі, розведення садів та ін. При цьому час для праці був вдвічі більшим, ніж це було необхідно для молитви.

У VI ст. за взірцем Бенедиктинського ордену була створена обитель **Флавія Касіодора**, яка зіграла важливу роль у становленні середньовічної культури. Касіодор ставив перед ченцями задачу практичного милосердя, яку він пов'язував із просвітництвом.

3.3.2. Розділення християнства на різні віросповідання

Розколи християнської церкви

→ **395 р.** Римська імперія розкололася на **Західну та Східну**. Розпочався процес розділення римської і константинопольської церков, який завершився у 1054 р.

Західна церква з часом отримала назву **католицької** (з грецьк. (Katholikos - вселенський), а **східна** - **православної** (з грецьк. -ортодоксія, правовір'я).

→ У XVI ст. стався ще один великий церковний розкол, коли у Західній Європі в процесі Реформації від **католицизму** відокремилися **протестантські** церкви.

Так у християнстві виникли три основні течії:

- ◆ **православ'я**;
- ◆ **католицизм**;
- ◆ **протестантизм** (з лат. protestants - той, що

Православ'я та католицизм як основні напрями християнства.

Гоніння, які довелося випробувати християнству у перші століття свого існування, наклали глибокий відбиток на його світогляд та дух. Люди, що потерпіли за свою віру ув'язнення та катування (сповідники) або прийняли смертну кару (мученики), стали шануватися у християнстві як святі. Взагалі *ідеал мученика ставав у християнській етиці центральним*.

Йшов час. Умови епохи та культури змінювали політико-

ідеологічний контекст християнства, й це викликало низку церковних розділень - *схізм*. Після цього з'явилися різновиди християнства - "віросповідання", що змагались між собою. Так, у 311 р. християнство стає офіційно дозволеною, а у кінці IV ст. за імператора *Костянтина* - панівною релігією, яка знаходиться під опікою державної влади. Однак поступове послаблення Західної Римської імперії в кінці кінців закінчилось її крахом. Це сприяло тому, що вплив римського єпископа (папи), що взяв на себе й функції світського володаря, значно зріс. Вже у V — VII століттях, під час так званих христологічних суперечок, що з'ясовували співвідношення божественного та людського початку у особистості Христа, від імперської церкви відокремилися християни Сходу: *монофісти* та ін. У 1054 р. відбулося розділення *православної* та *католицької* церков, в основі якого лежав конфлікт візантійської теології священної держави - підпорядкованого по відношенню до монарха положення церковних ієрархів - та латинської теології універсального папства, яке намагалось підпорядкувати собі світську владу.

Після загибелі під тиском турок-османів Візантії у 1453 р. головним оплотом православ'я виявилися Україна та Росія. Однак дискусії про норми обрядової практики привели тут у XVII ст. до розколу, після чого від православної церкви відокремилось *старообрядництво*.

На Заході ідеологія та практика папства викликали впродовж середніх віків все більший протест як з боку світських верхів (особливо німецьких імператорів), так й серед низів суспільства (рух *лоллардів* у Англії, *гуситів* у Чехії та ін.). На початку XVI ст. цей протест оформився у рух *Реформації*.

Православ'я як один з напрямів християнства (308 млн. віруючих)

Православ'я - один з трьох основних напрямків християнства - історично склалося, сформувалося як його східна гілка. Воно розповсюджене головним чином у країнах Східної Європи, Близького Сходу, на Балканах. Назва "**православ'я**" (від грецького

слова "ортодоксія") вперше зустрічається у християнських письменників II ст. Богословські основи православ'я сформувались у Візантії, де воно було панівною релігією у IV – XI ст.

Основою віровчення визнані Святе Писання (Біблія) та священні перекази (рішення семи Вселенських соборів IV - VIII ст., а також праці видатних церковних авторитетів, таких, як Афанасій Олександрійський, Василь Великий, Григорій Богослов, Іоан Дамаскін, Іоан Златоуст). На долю цих отців церкви випало формування головних положень віровчення.

У **Символі віри**, що був прийнятий на Нікейському та Константинопольському вселенських соборах, ці основи віровчення сформульовані у **12 частинах або членах**:

"Вірую в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, видимого же всього і невидимого. І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, Іже от Отця рожденного прежде всіх вік: Світа, от Світа, Бога істинного от Бога істинного, рожденного, не сотвореного єдиносущного Отцю, Імже вся биша. Нас ради чоловік і нашого ради спасіння сшедшого с небес і воплотившигося од Духа Святого і Марії Діви, і вочеловічшася. Розп'ятого же за ни при Понтійстім Пилаті, і страдавшиго і погребенного. І воскресшого в третій день, по Писанієм. І возшедшого на небеса і сідящего одесную Отця. І паки грядущого со славою судити живим і мертвим, Єго же

У сучасному світі існують **15 автокефальних** (незалежних, самостійних) **церков** –

- Константинопольська
- Олександрійська
- Антіохійська (Сирія, Ліван)
- Єрусалимська
- Руська
- Грузинська
- Сербська
- Болгарська
- Румунська
- Кіпрська
- Елладська (Грецька)
- Албанська
- Польська
- Чехії та Словаччини
- Американська

На середину 90-х років у вселенському православ'ї існували ще 5 автономних церков:

- Синайська
- Фінляндська
- Японська
- Критська
- Естонська

Царствію не буде кінця. І в Духа Святого Господа Животворящого, Іже от Отця ісходящого, Іже со Отцем і Сином споклоняєм і сславима, глаголавшиго пророки. Во Єдину святу, соборную і Апостольскую Церков. Ісповідую єдино крещеніє во оставленіє гріхов. Чекаю воскресенія мертвих і жизни будущого віка. Амінь "

■ **В першому члені** йдеться про Бога як творця світу - першої іпостасі Святої Трійці.

■ **У другому** - про віру у Сина Божого єдинородного - Ісуса Христа.

■ **Третій** - це догмат Боговтілення, відповідно якого Ісус Христос, залишаючись Богом, разом із тим став людиною, коли народився від діви Марії.

■ **Четвертий член Символу віри** - про страждання та смерть Ісуса Христа. Це догмат спокутування.

■ **П'ятий** - про воскресіння Ісуса Христа.

■ **У шостому** говориться про тілесне вознесення Ісуса Христа на небо.

■ **У сьомому** - про друге, майбутнє пришестя Ісуса Христа на землю.

■ **Восьмий член Символу віри** - про віру в Духа Святого.

■ **В дев'ятому** - про ставлення до церкви.

■ **В десятому** - про таїнства Хрещення.

■ **В одинадцятому** - про майбутнє всезагальне воскресіння мертвих.

■ **В дванадцятому члені** - про життя вічне.

В подальшому філософському та теоретичному розвитку християнства значну роль зіграло вчення Блаженного Августина. На межі V ст. він проповідував *перевагу віри над знанням*. Дійсність, за його вченням, незбагненна для людського розуму, оскільки за її подіями та явищами приховується воля всемогутнього Творця. У вченні Августина про визначеність говорилось, що у сферу "обраних" визначених для спасіння може увійти усякий, хто увірував у Бога. Бо віра її є критерієм визначеності.

Важливе місце у православ'ї займають обряди-таїнства, під час яких, за вченням церкви, на віруючих сходить особлива благодать.

Церква визнає сім таїнств

1. **Хрещення** - таїнство, в якому віруючий під час триразового занурення тіла у воду із закликанням Бога-Отця й Сина й Святого Духа отримує духовне народження.
2. У таїнстві **миропомазання** віруючому подаються дари Святого Духа, що повертають та укріплюють у житті духовному.
3. У таїнстві **причастя** віруючий у вигляді хліба та вина вкушає саме Тіло та Кров Христові для Вічного Життя.
4. Таїнство **покаяння** або **сповіді** - це визнання гріхів своїх перед священиком, який відпускає їх від імені Ісуса Христа.
5. Таїнство **священства** здійснюється через єпископське рукопокладення при введенні тої чи іншої особи у сан священнослужителя. Право здійснення цього таїнства належить тільки єпископу.
6. У таїнстві **шлюбу**, яке здійснюється у храмі під час вінчання, благословляється нове подружжя.
7. У таїнстві **елеосвячення** (соборування) під час помазання тіла елеєм закликається на хворого благодать Божя, що цілює немочі душевні та тілесні.

→ Хрещення. Слово "охрещений" рівнозначне слову "християнин".

Раннє християнство не знало обряду хрещення. Воно впроваджувалося поступово і тільки рішеннями перших вселенських соборів (IV ст.) було оголошене обов'язковим.

Форма обряду у різних християнських церков різноманітна:

◆ **католики** обливають свяченою водою;

◆ **протестанти** окроплюють або занурюють у воду;

◆ **православні** тричі занурюють немовля у "святую воду". Цією

дією змивається "першородний гріх", наслідований дитиною від "прабатьків людства", що відкриває перед нею перспективу спасіння.

→ **Миропомазання** - передавання хрещеному "благодаті Святого Духу" змазуванням його ароматичною речовиною - миром.

→ **Причастя**, або евхаристія. Причащаючись, як вчить церква, віруючий приймає "вдячну жертву" й "прилучається до божественного єства".

У деяких протестантських церквах і сектах (євангельські християни-баптисти, адвентисти, меноніти, п'ятидесятники та ін.) специфічною формою причастя є хлібопереломлення. На відміну від православ'я та католицизму, вони вважають причастя не таїнством, а обрядом, який символізує духовну єдність віруючих.

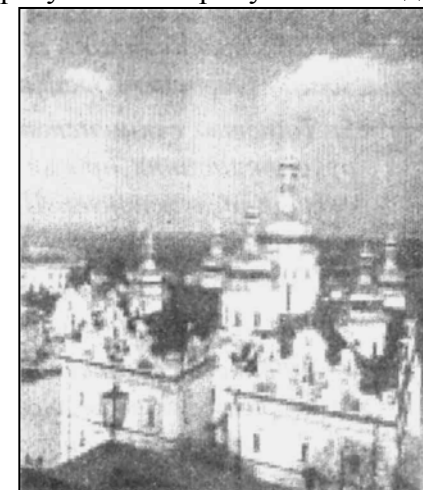
→ **Сповідь**.

У християнстві сповідь спочатку була прилюдною, і лише наприкінці IX ст. - замінена таємною, тобто сповіддю віруючого священику, хоча в православ'ї тепер, поряд з таємною, існує і загальна сповідь.

→ **Священство** - посвята у сан диякона, священика або єпископа. Рукопокладений служитель культу після цього стає посередником між Богом і людиною.

Після проголошення християнства державною релігією розпочалося становлення церковної ієрархії - священновладдя церковних чинів зверху донизу. Католицька церква встановила свою, власну ієрархію за феодальним зразком. Те саме можна сказати і щодо православ'я. У протестантизмі священновладдя спрощене. Всі християнські релігії визнають божественне походження церковної ієрархії.

У християнстві священство здійснюється лише чоловіками і має три ступені: **диякон**, **пресвітер (священик)**, **єпископ**. Диякон - священнослужитель першого ступеня. Він бере участь у бого-

служінні, прислужує при таїнствах, але не має права робити це самостійно. *Пресвітер (священик)* може самостійно проводити богослужіння, обряди і шість таїнств із семи, визнаних у католицизмі й православ'ї, крім рукопокладення. *Єпископ* - священнослужитель найвищої категорії, здійснює всі сім таїнств і має право посвячувати у сан диякона та пресвітера. Всі служителі культу наділені владою над віруючими.

→ У християнській релігійній обрядності *таїнство шлюбу* утвердилося порівняно пізно.

Його ритуал склався лише у XVI ст. Згідно з твердженням православних і католицьких священиків, це таїнство освячує шлюбний союз "іменем Божим", передає одружуваним "благодать одностайності" в народженні й вихованні дітей.

→ *Єлеосвячення*, або соборування, - помазання хворого освяченою олією - елеєм.

Згідно з вченням православної церкви, елеосвячення зцілює немочі духовні й тілесні - ті, які є наслідком гріхів.

В православ'ї елеосвячення здійснюється над особами, старшими від 7 років, які хворіють тілесними або душевними хворобами (відчай, скорбота тощо).

Таїнство елеосвячення в православній церкві спочатку здійснювалося сімома священиками. Вони запалювали свічки, читали сім молитов про одужання хворого, сім послань апостолів, сім віршів з Євангелія, потім сім раз змазували елеєм хворого. Тепер цей обряд здійснює один священик, але, як і раніше, збереглися сім прохань за хворого, сім молитов і т. п.

Церковні свята

Церковні свята своїми назвами зобов'язані дванадцяти місяцям року і належать до так званих великих свят, які православна церква відзначає урочистими богослужіннями.

♦ Свято "*Різдво Христове*" православна церква зараховує до числа своїх "дванадцяти свят".

Це одне з основних свят християнства. Своїм походженням воно зобов'язане євангельським оповідям про дивне народження Ісуса Христа - сина Божого і водночас людини.

У Київську Русь свято прийшло разом з християнством у X ст. і злилося з зимовим старослов'янським святом - святками.

Головне значення в догматичному змісті цього свята церква відводить вченню про народження Ісуса Христа, який з'явився для того, щоб взяти на себе людські гріхи і вказати шлях до порятунку.

♦ *Хрещення Господнє*. Це свято - одне з головних у християнстві.

В писаннях, присвячених святу *Хрещення*, теологи зазначають, що воно було проголошене в пам'ять історичної події - хрещення Ісуса Христа в річці Йордан. Ця подія описується в Євангеліях.

Про здійснення хрещення вперше згадується в християнській літературі кінця I - початку II ст. Однак остаточно хрещення закріпилося лише у другій половині II ст. Тоді ж виникло і свято Хрещення, пов'язане з хрещенням Ісуса Христа в Йордані.

Свято *Хрещення* має і другу назву - "*Богоявлення*". Воно проголошене як вшанування дивних подій. Під час хрещення Ісуса Христа в Йордані "Бог-Отець" засвідчував з неба, що це Його "Синлюблений", і "Бог-Дух святий" зійшов на Христа у вигляді голуба.

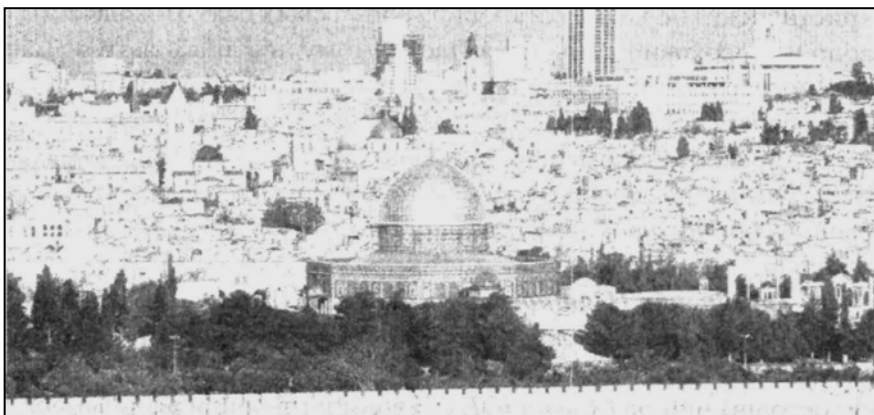
♦ *Стрітення*. Це свято присвячене представленню батьками Ісуса Христа свого немовляти Богові. Зустріч відбулася у єрусалимському храмі на сороковий День після народження Христа.

Прихильниками православ'я це свято тривалий час не визнавалося. Тільки поступово, шляхом утвердження релігійних уявлень, православна церква спромоглася надати *Стрітенню* значення свята очищення. Його почали урочисто святкувати, супроводжуючи обов'язковим в цей день хресним ходом.

В Україні це свято утвердилося головним чином як церковне, у побуті воно посідало незначне місце. В народній свідомості *Стрітення* знаменувало кінець зими і початок весни. В народі говорили: "На Стрітення сонце - на літо, а зима - на мороз"; "Зима з літом зустрічаються".

♦ *Вхід Господній в Єрусалим*. Це свято має дві назви: офіційно-церковну - *Вхід Господній в Єрусалим* і побутову - *Вербна неділя*.

Вербна неділя - це переддень так званого страсного тижня, який присвячується "згадкам про страждання Христа". Свято безпосередньо примикає до Пасхи і не має постійної календарної дати.

Єрусалим

В православ'ї воно належить до *"дванадцяти свят"*.

В основу свята покладено історія про вхід Ісуса Христа зі своїми учнями до Єрусалиму, куди він ішов на страждання і смерть. Похід супроводжувався творінням чудес. За день до входу в Єрусалим, у суботу, Ісус здійснив одне з найбільших див - оживив Лазаря, який був мертвим уже чотири дні, а в неділю в'їхав до Єрусалиму.

Народ радісно зустрічав його, кидаючи перед Сином Божим пальмові гілки. Про появу Христа в єрусалимському храмі розповідає Євангеліє.

В Україні ритуальне значення пальмових гілок перенесене на гілки верби, що розпускаються на цей час і, згідно з народним повір'ям, захищають від злих духів.

◆ **Вознесіння Господнє.** Написана євангелістами земна біографія Ісуса Христа завершується описом сцени вознесіння воскреслого після страти Сина Божого на небо. На честь цієї події християнська церква й встановила одне з своїх свят. Відзначається воно на сороковий день після Пасхи і тому постійної дати не має.

Воскресіння Христа відкриває праведникам шлях до неба, до воскресіння після смерті. У *"Настільній книзі священнослужителя"* православної церкви записано:

"Христос вознісся на небо, як первісток з мертвих, явивши у своїй Особі початок спокутуваної і відроджуваної ним людської природи".

◆ **Трійця, або П'ятидесятниця.** Це свято, яке у православ'ї також належить до *"дванадцяти"*, встановлене в пам'ять чудесного явища: на п'ятдесятний день після воскресіння Христа на його учнів (апостолів) зійшов *"Святий Дух"* і вони заговорили різними мовами, хоча до того їх не знали.

В Україні свято Трійці ще раз зазнало змін. Тут воно злилося з місцевим святом первісних слов'ян - семиком (інша назва *"Зелені Свята"*) - і запозичило у нього побутовий зміст. Стародавні слов'яни пов'язували семик із завершенням весняних робіт. Його мета - улещання духів рослинності у відповідальний період цвітіння і косіння трав та хлібів. У православ'ї свято Трійці пов'язане з помином душ померлих родичів (так звана поминальна субота).

◆ **Спас.** В основу свята покладено євангельську історію про чудесне перетворення Христа: наприкінці свого земного буття засновник християнства привів своїх учнів на гору і під час молитви *"перетворився"*:

"вигляд обличчя його змінився", "одяг його став білим, блискучим, а голос з неба підтвердив його божественне походження".

◆ **Здвиження.** Свято Здвиження Христа Господнього - одне з найважливіших свят, присвячених культу хреста - символу християнської віри. З хрестом церква пов'язує кілька подій.

Про одну з них священники завжди згадують у святкових проповідях. За переказами, римський імператор *Костянтин*, який дозволив вільне сповідання християнства ще будучи *"язичником"*, перед однією з найбільших своїх битв мав чудесне видіння: на небі немовби з'явився осяяний хрест з написом: *"Ним перемагай!"*. Тієї ночі, за церковною легендою, імператорові з'явився уві сні сам *"Син Божий"* Ісус Христос і порадив взяти у битву прапор із зображенням хреста. Костянтин зробив все, як велів Христос. Крім того, він наказав своїм легіонерам намалювати знак хреста на щитах. У битві Костянтин одержав перемогу і, як запевняють церковні історики, з того часу увірував у чудодійну силу хреста.

◆ **Богородичні свята.** Окрім свят на честь Христа і божественної Трійці, християнська церква встановила низку свят на честь його матері - Богородиці. Це:

- Різдво Богородиці,
- Введення у храм,

- *Благовіщення*,
- *Першої і Другої Пречистої*,
- *Покрови* (перші чотири зараховують до "дванадцяти" свят) і багато свят на честь її "чудотворних" ікон.

Свято *Різдва Богородиці* (Друга Пречиста) церква пов'язує з давніми землеробськими осінніми святами на завершення збирання врожаю. В день свята служителі культу з особливим натхненням розповідають віруючим, що Божа матір є "великою праведницею", помічницею і заступницею людей, покровителькою сільського господарства, що, "народивши Христа", вона зробила перший крок до "вічного спасіння" людей.

Свято *Введення* в храм Богородиці, згідно з ученням християнської церкви, пов'язане з передачею трирічної Марії на виховання до єрусалимського храму.

Благовіщення - свято, що має своїм змістом оповідь про одержання Марією повідомлення від архангела Гавриїла, що вона народить від "Святого Духа". На Україні це свято пов'язувалося церквою з початком весняних польових робіт ("свячення" насіння тощо) і прикметами про майбутній врожай.

Свято *Першої Пречистої* церква відзначає як день пам'яті Богоматері. Багато в церковному тлумаченні цього свята нагадує стародавньоосирійське сказання про смерть Кібели - богині родючості. В Україні свято Першої Пречистої злилося з старослов'янським язичницьким святом збирання врожаю і принесення хліба та плодів у жертву духам за "сприяння" новому врожаю.

Великим святом православної церкви, присвяченим культу Богоматері, є свято *Покрови Богородиці*. Воно не пов'язане з "земним життям" діви Марії, а встановлене в пам'ять чудесного явлення Богородиці, яке відбулося 910 р. у Влахернському храмі Богородиці в Константинополі. Під час нічного богослужіння юродивий Андрій, зарахований пізніше до святих, бачив, як Богоматір, котру обступили ангели і святі, з'явилася у повітрі, помолилася про спасіння світу від бід і страждань і розпростерла над усіма свій покров у вигляді широкого тонкого серпанку.

◆ *Пасха (Великдень)*. Серед багатьох християнських релігійних свят особливе місце належить святу Пасхи. Святкування Пасхи встановлене першими християнами в пам'ять "страждань, смерті і

чудесного воскресіння Ісуса Христа".

Православ'я в Україні складалося впродовж багатьох століть і є логічним продовженням київського християнства. Його специфіка у обрядово-культурній сфері, мистецькому оформленні церков, оригінальному трактуванні деяких канонів зумовила формування в ньому таких рис, як демократизм, соборно-правність, народність, віротерпимість, гуманізм.

Православ'я у Київській Русі та в Україні

Хрещення Києва князем Володимиром було першим кроком в історії християнізації всієї Київської Русі.

Дуже важливим етапом в історії православ'я був час життєдіяльності *Сергія Радонежського*. Піднятий Сергієм культ Трійці став одною з головних соціальних ідей, символом та прапором національного відродження, вченням про переустрій життя на нових моральних початках.

У 1448 р. був покладений початок *автокефалії*, самостійності Російської Церкви (незалежності від Візантії). Патріархатство у Росії було встановлено у 1589 р. Митрополит *Іов* став першим патріархом Росії.

Православна Церква надає велике значення святам та постам. Піст, як правило, передує великим церковним святам. Сутність посту - це "очищення та оновлення людської душі", приготування до важливої події релігійного життя.

Великих багатоденних постів в українському та російському православ'ї чотири:

- *перед Пасхою*,
- *перед днем Петра та Павла*,
- *перед Успінням Богородиці та*
- *перед Різвлом Христовим*.

Перше місце серед великих, головних свят займає Пасха. До неї приєднуються 12 найбільш значних свят православ'я: → *Різдво Христове*, → *Стрітєння*, → *Хрещення Господнє*, → *Преоб-*

раження, → Вхід Господній до Єрусалиму, → Вознесіння Господнє, → Трійця (п'ятидесятниця), → Воздвиження хреста Господнього, → Благовіщення, → Різдво Богородиці, → Введення у храм Богородиці, → Успіння Богородиці.

Католицизм як один з напрямів християнства (1 млрд. 17 млн. 580 тис. віруючих)

Другим великим (разом із православ'ям) напрямком у християнстві є **католицизм**. Слово "католицизм" означає — *всезагальний, вселенський*. Його джерела виходять з невеликої римської християнської громади, першим єпископом якої, за переказами, був Апостол Петро. Процес відокремлення католицизму у християнстві почався ще у III - V ст., коли почали зростати та поглиблюватись економічні, політичні, культурні і відмінності між Західною та Східною частинами Римської імперії. Початок розділення Християнської Церкви на католичну та православну був покладений суперництвом між Римськими Папами та Константинопольськими Патріархами за головування у християнському світі Біля 867 р. відбувся розрив між папою *Миколою I та Константинопольським Патріархом Фотієм*.

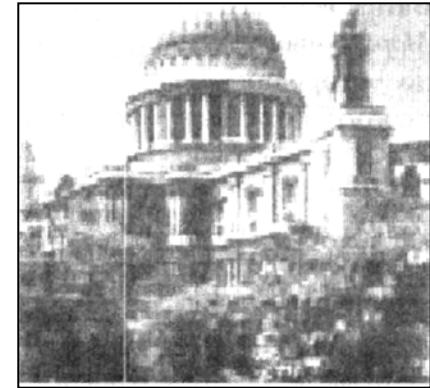
Католицизм, як один з напрямків християнської релігії, визнає її основні догми та обряди, але має низку особливостей у віровченні, в культурі та організації.

Основою католицького віровчення, як й всього християнства, *прийняті Святе Писання та Священні перекази*. Однак, на відміну від православної церкви, католицька вважає Священними переказами постанови не тільки семи перших Вселенських соборів, а й всіх наступних соборів та, крім того, папські послання й постанови.

Організація Католицької Церкви відрізняється суворою централізацією. *Римський папа - голова цієї Церкви*. Він визначає

доктрини у питаннях віри та моралі. Його влада вища від влади Вселенських соборів. *Централізація Католицької Церкви породила принцип догматичного розвитку, який знайшов вираз, зокрема, у праві нетрадиційного тлумачення віровчення*. Так, у Символі віри, який визнається Православною Церквою, у догматі про Трійцю сказано, що Святий Дух виходить від Бога-Отця. *Католицький догмат проголошує, що Святий Дух виходить й від Отця, й від Сина*. Сформувалось своєрідне вчення про роль Церкви у справі спасіння. *Вважається, що основою спасіння є віра та добрі справи*. Церква, за вченням католицизму (у православ'ї цього немає), *володіє скарбницею "наднеобхідніших" справ - "запасом" добрих справ, що зроблені Ісусом Христом, Богоматір'ю, святими, благочестивими християнами*. Церква має право користуватися цією скарбницею, виділяти і неї частину тому, хто цього потребує, тобто - відпустити гріхи, дарувати прощення тим, хто кається. Звідси й *вчення про індульгенції* - про відпущення гріхів за гроші або за якісь заслуги перед Церквою. Звідси - *правила молитов за померлими та право папи скорочувати термін перебування душі у чистилищі*.

Догмат про чистилище (місце, проміжне між раєм та пеклом) існує тільки у Католицькому віровченні. Душі грішників, на яких не лежать досить великі смертні гріхи, горять там у очищувальному полум'ї (можливо, що це символічний образ мук совісті та каяття), а потім вже отримують доступ до раю. Термін перебування душі у чистилищі може бути скорочений добрими справами (молитвами, пожертвами на користь церкви), що здійснюються в пам'ять про померлого його рідні та близькі на землі.

Вчення про чистилище склалось ще у I ст. *Православна та Протестантська Церкви вчення про чистилище не визнають*.

Крім того, на відміну від Православною віровчення, у Католицькому є такі догмати, як *про непогрішимість папи* - прийнятий на I Ватиканському соборі у 1870 р.; *про непорочне зачаття Діви Марії* -

проголошений у 1854 р. Особлива увага Західної Церкви до Богородиці виявилась в тому, що у 1950 р. папа Пій XII проголосив догмат про тілесне вознесіння Діви Марії.

Католицьке віровчення, як й Православне, визнає сім таїнств, але розуміння цих таїнств у деяких деталях не співпадає. Причащення відбувається прісним хлібом (в православних - квасним). Для мирян припускається причащення як хлібом та вином, так й тільки хлібом. Під час здійснення таїнства хрещення окроплюють водою, а не занурюють у купіль. Миропомазання (конфірмація) відбувається у віці 7-8 років, а не у дитинстві. При цьому підліток отримує ще одне ім'я, яке він обирає собі сам, а разом з іменем - образ святого, вчинкам та ідеям якого він буде свідомо слідувати.

У православ'ї обітницю нешлюбності приймає лише чорне духовництво (чернецтво). У католиків нешлюбність (целібат), що встановлена папою Григорієм VII, обов'язкова для всього духовництва.

Центр культу - храм. Готичний стиль у архітектурі, що знайшов розповсюдження у Європі в кінці Середньовіччя, значно сприяв розвитку та зміцненню католицької церкви. Важливі елементи культу - свята, а також пости, що регламентують побутовий уклад життя мирян.

Різдвяний піст в католиків називається адвент. Він починається в першу неділю після дня Святого Андрія - 30 листопада. Різдво Христове - найбільш урочисте свято. Воно відзначається трьома богослужіннями: опівночі, на світанку й вдень, що символізує різдво Христа у лоні Отця, у череві Богоматері та у душі віруючого. У цей день в храмах виставляють яслі із фігуркою дитини Христа для поклоніння.

На II Ватиканському соборі (у 1962 - 1965 рр.) почався процес аджорнаменто - оновлення, приведення до сучасного стану всіх сторін життя церкви. В першу чергу це торкнулось традиції богослужіння. Наприклад, відмова від того, щоб службу вести обов'язково латиною.

Папська курія знаходиться у місті-державі Ватикані, світським главою якого (монархом) є папа. Впродовж останніх 20 років католицьку церкву очолював папа Іоан Павло II (нар. в 1920 р.).

Таблиця 3.1.

Відмінності між католицизмом та православ'ям

№з/п	Католицька церква	Православна церква
1	2	3
Догматичні особливості:		
1.	Визнає філіокве, вчення про те, що Святий Дух виходить не тільки від Бога-отця, а й від Бога-Сина, Ісуса Христа. Догмат був прийнятий католицькою церквою у 589 р. на Толедському церковному соборі й служить обґрунтуванням особливої ролі не тільки Христа, а й його апостолів, папи Римського та католицьких священнослужителів.	Вважає, що Святий Дух виходить тільки від Бога-Отця.
2.	Створила та визнає вчення про "надприродні заслуги" святих перед Богом, ці заслуги складають ніби скарбницю, якою церква може користуватись на свій погляд.	У православ'ї такого вчення немає.
3.	Існує практика індульгенцій (з лат. - милість). Церква видає віруючому папську грамоту про відпущення як здійснених, так й нездійснених гріхів. Обґрунтуванням цієї практики служить вищенаведене вчення.	Православ'я заперечує індульгенції.
4.	Із цим пов'язано й католицьке вчення про чистилище (прийнято на Флорентійському соборі у 1439 р.), де грішні душі очищуються у полум'ї, щоб пізніше потрапити у рай. Термін перебування у чистилищі залежить від молитов та може бути скорочений, якщо родичі померлого роблять пожертви для церкви.	У православ'ї немає вчення про чистилище.
5.	У католицизмі прийнятий догмат про непорочне зачаття Діви Марії.	Православна церква не звела це вчення у ранг догматів.

1	2	3
6.	Католики визнають догмат про непогрішність Римського папи у справах віри.	Такий догмат не визнається.
7.	Католицька церква визнає святість та богодухновенність Святого Писання (Біблії) та Священних переказів (всіх промов та документів папи).	Православ'я святим та богодухновенним вважає тільки Святе Писання.
Обрядові відмінності:		
1	У католицизмі хрещення здійснюються обливанням.	У православ'ї хрещення здійснюються зануренням у воду.
2	Миропомазання у католицизмі (конфірмацію) здійснюють у віці 7-12 років.	У православ'ї миропомазання здійснюють над немовлям.

В католицькій ієрархії є *три щабелі священства*: диякон, священник (кюре, натер, ксендз), єпископ. Єпископа призначає папа. Папу обирає кардинальська колегія більшістю не менш ніж у дві третини плюс один голос під час таємного голосування. Обирається **папа** на *конклаві (зборах)* кардиналів довічно. Він вважається вікарієм Христа, вищим главою вселенської церкви, західним патріархом, примасом Італії, архієпископом Римської провінції, сувереном держави-міста Ватикан, розташованого у межах Риму.

На території України послідовники католицизму з'явилися у XIII ст. В 1321 р. була заснована Київська Дієцезія, у 1375 р. - Галицька, у 1427р. - Володимиро-Волинська, пізніше - Кам'янець-Подільська і Херсонська.

До початку XIX ст. католицизм в Україні існував безперешкодно. Однак потім царський уряд розпочав гоніння (було закрито багато костьолів, монастирів, обмежена душпастирська діяльність).

В радянський період з 1920 р. тиск на католицьку церкву посилювався і на кінець 30-х рр. в ній залишився діючим лише один костьол. У роки Другої світової війни діяльність католицьких громад активізувалася, а у повоєнний період (особливо 50-60-ті рр.) знову розпочався наступ на церкву і на кінець 80-х рр. в Україні офіційно було зареєстровано близько 90 громад без жодної діючої ієрархії.

В незалежній Україні католицька церква здобула умови для динамічного розвитку, її духовним центром є Львівська архієпископія. З 1992 р. в Україні працює перший Апостольський Нунцій (посол) архієпископ А. Франко. На сьогодні в державі діє понад 750 католицьких громад, що охоплюють всі області, 33 монастирі, 6 духовних навчальних закладів, зокрема Український римсько-католицький університет, працюють 12 періодичних видань та більше 400 служителів культу.

3.3.3. Протестантизм та інші різновиди (секти) християнства (380 млн. віруючих)

Історія протестантизму починається з *Мартина Лютера*, який першим розірвав із Католицькою церквою, сформулював та відстояв основні положення Протестантської церкви. Ці положення виходять з того, що *можливий безпосередній зв'язок людини з Богом*. Бунт Лютера проти духовної та світської влади, його виступ проти *індульгенції*, проти претензій католицького духовництва контролювати віру та совість за правом посередника між людьми та Богом були почуті та сприйняті суспільством дуже гостро.

Суть протестантизму міститься в наступному: божа благодать дарується без посередництва церкви. Спасіння людини відбувається лише через її особисту віру у спокутувальну жертву Ісуса Христа. Миряни не відокремлюються від духовництва - священство розповсюджується на всіх віруючих. З таїнств визнаються *хрещення та причастя*. Віруючі не підпорядковуються Папі Римському. Богослужіння складається із *проповідей, спільних молитов та співання псалмів*. Протестанти не

Основні принципи протестантизму

- спасіння особистою вірою,
- священство всіх віруючих,
- виключний авторитет Біблії

Заперечуючи католицьку ієрархію, протестанти відкинули:

- рішення церковних соборів,
- послання пап, тобто «святий переказ».
- культ Богородиці,
- святих,
- ікон.

визнають культ Богородиці, чистилище, відкидають чернецтво, хресне знамення, священне убрання, ікони.

В континентальній Європі до протестантів належать церкви *лютеранська, реформатська, менонітська, анабаптистська*. В Англії: *англіканська, пуританська, пресвітеріанська, конгрегаціоналістська*.

Оскільки *протестанти поставили за основу не магічну релігійну дію (богослужіння), а внутрішню віру*, то літургія була усунена, а молитовні будинки більшості протестантських церков (сект) мало чим відрізняються від звичайних будинків.

Зі *семи християнських таїнств*, що практикуються в католицизмі та православ'ї, протестантизм *залишив лише два* - хрещення (дорослих) і причастя.

Основні напрями протестантизму Лютеранство (43,5 млн. віруючих)

У Біблії говориться: *"Праведний вірою живий буде "*. Ця ідея покладена в основу сформульованих Лютером головних принципів Реформації. Він записав їх у вигляді 95 тез. Вони написані на північних дверях Замкової церкви Віттенбергу.

Ось деякі з тих тез:

◆ "Христос, проголошуючи: "Кайтеся, бо наблизилось царство небесне", тим самим свідчить, що *життя віруючих від початку й до кінця повинно бути постійним каяттям*".

◆ *"Покаяння не складається лише з одної сповіді перед священиком"*. (У перших чотирьох тезах Лютер показував, що істинне покаяння - довгий процес, а не' однократна дія).

◆ *"Папа може знімати лише ті покарання, які він сам накладає за своєю волею або на підставі церковного статуту..."* (Й пояснював, що від жодної небесної кари церква звільнити не може).

◆ *"Канони каяття* (тобто постанова про те, які накладати

Мартін Лютер

enim"і або покарання тим, хто кається) *встановлюються для живих*". (Тут й у декількох наступних тезах відкидається влада папи над чистилищем).

◆ "Не по Христу вчення, в якому йдеться, що немає необхідності у каятті тих, які отримують *індульгенції* для душ. Тим, хто дійсно кається, Господь подає прощення гріхів та звільнення від вічних мук, на що грішник може уповати й без папської грамоти".

◆ У декількох тезах Лютер підкреслював, що *"християнин, який дійсно розкаюється, не отримує небесного покарання"*.

◆ *"Істинним, дійсним скарбом церкви є священне Євангеліє слави та благодаті Божої"*. (Лютер роз'яснював, що існування "скарбниці добрих справ" вигідне багатим, а не бідним, що скарби ці грішник повинен отримувати не за милістю папи. Бажання подібними засобами умилостивити Бога він називав ілюзією).

◆ "Істинний християнин знемагає бажанням послідувати за страстотерпцем Христом. Не у дозвільній грамоті, а у щиросердечному каятті шлях до спасіння".

Такі тези, що були проголошені 31 жовтня 1517р., й день цей у подальшому став святом протестантів. Основи віровчення викладені в *"Книзі угоди"* (1580).

З Біблії *лютерани* особливу увагу приділяють *Новому Заповіту*, а в ньому - *Євангелії від Іоана і посланням Павла*. *Особливостями культу є те*, що:

- *ікони усунені, хоча релігійні картини, вітарі, свічки, розп'яття й органна музика збережені,*

- *богослужіння проводиться рідною мовою парафіян,*

- *католицька меса відкинута,*

- *перше місце посідає проповідь, пояснення тих чи інших пунктів віровчення,*

- *з таїнств визнаються, як звичайно, лише два - хрещення і причастя,*

- *оскільки шлюб не вважається таїнством, дозволяється розлучення і другий шлюб. Найбільш поважною причиною для розлучення лютерани, як і всі християни, насамперед вважають подружню невірність.*

Лютерани визначили церкву як *"конгрегацію святих, в якій Євангелії правильно сповідаються, а таїнства правильно*

здійснюються". Лютеранську громаду очолює виборна церковна рада і пастор.

З'явившись в Україні разом з німецькими переселенцями, лютеранство нараховує на сьогодні понад 50 громад. Його репрезентують такі церкви, як німецька, шведська і українська.

Кальвінізм та конгрегаціоналізм

Іншим видатним діячем Реформації був **Жан Кальвін** (1509 -1564). Його головна праця "*Настанови у християнській вірі*", що були надруковані у 1536 році, коли протестантство вже склалося як вчення, став підґрунтям нового - релігійного напрямку - **кальвінізму**. На відміну від діячів ранньої Реформації, для Кальвіна центром уваги стало не Євангеліє, а Старий Заповіт. Кальвін розробив *вчення про абсолютну визначеність*, за яким всі люди, відповідно до невідомої божої волі, поділяються на обраних та засуджених. Ані вірою, ані "добрим вчинками" людина не може нічого змінити у своїй долі: обрані визначені для спасіння, знедолені - для вічних мук. Вчення про визначеність будується на положенні, що Ісус Христос теж був визначений Богом для страждань за наші гріхи.

Жан Кальвін

Основний принцип іншого напрямку - *конгрегаціоналістів* (з лат. - з'єднання) - повна віросповідна та організаційна автономія кожної *конгрегації*. Вони - суворі *пуритани*. На відміну від *кальвіністів* залучають до проведення служб та проповідництва всіх мирян. Проповідують принцип мирського та релігійного колективізму, тому отримувачем благодаті вважають всю громаду. Вчення про визначеність долі людини та ідея непогрішності Біблії для них не такі важливі, як для *кальвіністів*. *Конгрегаціоналізм* розповсюджений у Великій Британії та її колишніх колоніях.

Пресвітеріани

Пресвітеріани (з грец. - найстаріший) - помірні *пуритани*. Парламент Шотландії у 1592 році прийняв рішення зробити це вчення державним. На чолі Церковної громади - *пресвітер*, що обирається членами громади. Громади об'єднуються у спілки, місцеві та державні. Обряд обмежується молитвою, проповіддю *пресвітера*, співанням *псалмів*. Літургія скасована, не читається ані "*Символ віри*", ані "*Отче наш*". Святами вважаються тільки вихідні дні.

Англійська церква

Англійська церква - державна церква Англії. У 1534 р., після розриву місцевої католицької церкви із Римом, англійський парламент проголосив короля *Генріха VIII* головою Церкви. Тобто Церква була підпорядкована королівській владі. У середині XVI століття було введено богослужіння англійською мовою, скасовані пости, вилучені ікони та образи, перестала бути обов'язковою нешлюбність духовництва. З'явилося *вчення "середнього шляху"*, тобто середнього між римським католицизмом та континентальним протестантством.

Методисти (26 млн. віруючих)

Ця секта виникла на ґрунті англійства, яке за своїм змістом є компромісом між *католицизмом* і *протестантизмом*. *Методисти* повністю порвали з Римом, усунули католицьке "чистилище" і заборонили продаж індульгенцій, знищили ікони та мощі, а також прийняли протестантський принцип спасіння особистою вірою. *Методисти* не прийняли другий принцип - священство всіх віруючих. Тут збережено ієрархічний устрій, підпорядкованість парафіян. *З обрядів практикуються хрещення і причастя*.

Методистська громада *розподілена на "класи" по 12 чоловік*. "Класи" об'єднуються в округи на чолі з суперінтендантами або єпископами. Щорічно проводяться конференції віруючих, які вважаються вищим органом для даного округу.

В Україні методисти з'явилися у 1-й пол. XX ст. Нині вони мають по всій Україні 8 громад.

Баптизм (35 млн. віруючих)

Найпоширеніший різновид *протестантизму*, який нараховує понад 35 млн. послідовників у всьому світі. В Україні *баптисти* складають 80 % від загальної кількості членів протестантських церков.

Баптизм виник 1609 р., коли керівник амстердамської групи конгрегаціоналістів *Дж. Сміт* (1550-1612) хрестився вдруге сам (обливанням) і хрестив вдруге своїх прихильників. Звідси й назва "*баптисти*" (з грецьк. - "хрестити водою").

Визнаючи загальнохристиянські догмати (Символ віри), баптисти, проте, заперечують роль церкви як посередниці між Богом і людьми, проповідують принцип "спасіння особистою вірою". На відміну від *лютеран*, *баптисти* хрестять дорослих.

Баптистський культ значно спрощений:

- ◆ не вшановуються ікони, хрест, святі;
- ◆ богослужіння замінені молитовними зборами, які проводяться кілька разів на тиждень, але обов'язково у неділю і включають бесіду на релігійно-моральну тему, колективну молитву, співи релігійних пісень у супроводі музичних інструментів;
- ◆ у першу неділю кожного місяця причащаються;
- ◆ молитовні збори, на яких здійснюється обряд причастя, називаються "вечорами любові", а сам обряд - хлібопреломленням.

Сенс життя баптист вбачає у тому, щоб врятувати власну душу від гріха і підготуватися до гідної зустрічі з Христом на тому світі, а також залучити до своєї віри принаймні хоч одну людину.

Баптисти вперше в історії висунули (і підтримують) вимогу свободи совісті та відокремлення церкви від держави.

В Україну баптизм потрапив з Німеччини у середині XIX ст. В 1944р. баптисти, євангельські християни створили *церкву євангельських християн-баптистів* (ЄХБ). В 1945 р. до неї приєдналася частина п'ятидесятників, а у 1963 р. - братські меноніти. На початку 60-х років найактивніші члени розкололи церкву ЄХБ і створили власний керівний орган - так звану Раду церков ЄХБ. "Баптисти-розкольники", як прозвали це угруповання в середовищі даних віруючих, не визнали законодавства про свободу совісті.

Зараз в Україні діють близько 2 тис. громад ЄХБ Вони утворили

Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСОЄХБ), який опікується питаннями розвитку державності України, відродження духовної культури. Практична реалізація цих ідей здійснюється через євангелізаційну роботу серед населення, спорудження і реставрацію культових приміщень, розвиток своїх друкованих органів тощо.

Інші різновиди протестантизму утворились на основі баптизму:

Адвентизм (7,2 млн. віруючих)

Виник у середині XIX ст. , коли баптистський проповідник *Уільям Міллер* виступив з пророцтвом про друге пришествя Христа (з лат. - пришествя).

Він "вирахував", що ця подія станеться між 21 березня 1843 р. і 21 березня 1844 р. Коли ж пророцтво не підтвердилося, прихильники У. Міллера не розгубилися і заявили що "пришествя" відбулося, але невидимо, в "небесному храмі".

Культ *адвентистів* мало чим відрізняється від *баптистського*. Тричотири рази на тиждень проводяться молитовні збори, їхня форма і зміст такі самі, що й у баптистів. Причащення проводиться один раз на квартал, хрестять тільки дорослих, заперечують безсмертя душі.

За вченням адвентистів, під час "другого пришествя" Христа Бог воскресить як тіла, так і душі померлих, після чого піддасть їх суду. Грішники будуть знищені назавжди, а праведники існуватимуть вічно. "Друге пришествя" адвентисти ототожнюють з "світовою пожежею", яка пов'язується з термоядерною війною, з "кінцем світу". В Україні діють громади (бл. 500) реформованого адвентизму - адвентисти сьомого дня (АСД), понад 40 тис. членів якого ведуть широку місіонерську роботу, працюють в лікарнях, сиротинцях, будинках перестарілих тощо.

П'ятидесятники

Вийшли з баптизму наприкінці XIX ст. у США (16 млн.). Назва секти походить від християнського свята П'ятидесятниці - на відзначення євангельської оповіді про зішествя Святого Духа на апостолів Ісуса Христа на п'ятдесятний день після його воскресіння.

На відміну від баптистів, *п'ятидесятники практикують не лише водне хрещення, а й "хрещення" Святим Духом*. Вони вірять у

можливість безпосереднього спілкування з Богом і одержання від нього так званих видимих дарів Святого Духа: здібності говорити іншими мовами (глоссолалія), пророцтва, зцілення.

Хрещення Святим Духом - специфічний обряд, коли учасники молитовних зборів доводять себе до стану колективного трансу.

В Україні нараховується низка течій п'ятидесятництва, що об'єднані у майже 1 тис. громад. Найбільшу з них тривалий час очолює *М. Мельник*.

Свідки Ієгови (4,4 млн. віруючих)

Секта виникла наприкінці XIX ст. Засновник - *Ч. Рассел* (1852 - 1916), який 1872 р. створив гурток "дослідників Біблії". В 1884 р. зареєстрував "*Біблійне і трактатне товариство вартової вежі*". Вчення Рассела доповнив *Д. Рутерфорд* (1869 - 1942).

Змінивши кілька назв, секта врешті прийняла у 1931 р. назву "*Свідки Ієгови*". Вважають себе християнами, але християнську догматику заперечують. Вірять в єдиного бога Ієгову, готуються до "армагедону" - кінця світу.

В Україні перші громади з'явилися на поч. XX ст. У радянський період єговістів забороняли і переслідували. У 1991 р. *Свідки Ієгови* офіційно зареєстровані, кількість їх членів, що об'єднані у близько 600 громад, наближається до 60 тис.

Причини розколів церкви численні та складні. Тим не менш, можна стверджувати, що головною причиною церковних розколів був людський гріх, нетерпимість, відсутність поваги до людської свободи.

3.3.4. Біблія у християнстві

Всі вищерозглянуті течії християнства своїм Святим Письмом вважають *Біблію*. Вона складається з двох основних частин - ■ *Старого* та ■ *Нового Заповітів*.

Перша, давня частина Біблії - *Старий Заповіт* визнається також іудаїзмом. Старозаповітна частина Біблії займає 4/5 усього тексту і відома у двох варіантах.

Масоретський текст (Танах), прийнятий в іудаїзмі, написаний давньоєврейською. Він складається з трьох книг:

◆ *П'ятикнижжя*;

◆ *Пророки*;

◆ *Писання*.

Головним є *П'ятикнижжя* (*Буття, Вихід, Левіт, Числа і Повторення Закону*).

Старий Заповіт, перекладений на грецьку мову (*Септуагінта*), містить 50 книг. До них ставлення християн різне:

→ *протестанти* визнають 39 книг,

→ *православні* - 11 книг вважають неканонічними, а

→ *католики* - визнають їх друго-канонічними.

Загалом історія створення старозаповітної частини Біблії обіймає період у кілька століть (з IX ст. до Р. Х. по 60-ті роки II ст. до Р. Х.).

У *Новий Заповіт*, що сформувався протягом I - II ст., богослови відібрали 27 книг, *текст яких є єдиним для усіх християн*. Він складається з чотирьох *Євангелій* - від *Матвія, Марка, Луки та Іоанна*, в яких розповідається про прихід Спасителя (Месії) Ісуса Христа, про його життя, смерть і воскресіння.

В інших книгах (*Діяннях і Посланнях апостолів, в Одкровенні Іоанна Богослова (Апокаліпсис)*) описується життя Христа, поширення християнства, тлумачиться віровчення, даються пророцтва про страшний суд та кінець світу.

Канонізація *Нового Заповіту* відбувалася у складній боротьбі. Аналіз знайдених рукописів *Старого і Нового заповітів* засвідчує, що 66 книг, з яких складається Біблія, *не були поділені на розділи, вірші, не було паралельних посилань, і читання, розуміння та перепис тексту були ускладненими*. Тому цілі групи професійних священиків займалися цією працею.

Якщо написання книг Біблії завершилося у II ст., а утвердження канону - наприкінці IV ст., то поділ на розділи почався значно пізніше.

Кентерберійський архієпископ Стефан Ленгтон 1205 р. упорядкував біблійний текст за розділами - спочатку латинський переклад *Старого Заповіту* (Вульгату), який він поділив на 929 розділів, потім - новозаповітні грецькі рукописи, які він поділив на 260 розділів. Отже, 66 біблійних книг поділяються на 1189 розділів.

Поділ Біблії на вірші відбувся лише у XV ст. Спочатку рабин Натан, який 1448 р. поділив на вірші єврейський *Старий Заповіт*, а

згодом - французький друкар Робер Етьєн (Стефанус), який 1551 р. у Масній друкарні в Парижі видав грецький *Новий Заповіт* з поділом на вірші. Біблія поділена на 31 173 вірші.

Відтак, *лише у другій половині XVI ст. Біблія набула сучасного вигляду*. Відомо, що всі книги Біблії *поділяються на канонічні, неканонічні та апокрифи*. Неканонічні книги вважаються лише літературою так званого біблійного кола, корисною для навчання.

Апокрифи розглядаються як твори, що не мають віроповчального авторитету. Найважливіші з іудейських *апокрифів* такі: 4-та книга Макавеїв, книга Єноха, книги Ювілеїв, Псалми Соломона, Вознесіння Мойсея та ін.

До новозаповітних *апокрифів* належать: Повчання 12 Апостолів (Дидаха), Послання Варнави, 1-ше і 2-ге Послання Климента до коринфян, Пастор Герма, Апокаліпсис Петра, Діяння Павла, Послання Полікарпа до филип'ян. Сім Послань Ігнатія, Євангеліє від Псевдо-Матвія, Протиевангеліє від Якова, Євангеліє Народження Марії, Євангеліє від Никодима, Євангеліє дитинства Спасителя, Історія теслі Йосипа.

Єврейський Палестинський канон Старого Заповіту чітко відокремив Святе Письмо від апокрифів і світської літератури.

Християнство в наші часи

У сучасну епоху керівники як західної, так й східної Церков прагнуть до того, щоб подолати шкідливі наслідки багатовікової ворожнечі. Так, у 1964 р. Папа Римський Павло VI та Константинопольський Патріарх Афінагор урочисто скасували взаємні прокляття, що були проголошені представниками обох Церков в XI столітті. Покладений початок подолання гріховного роз'єднання західних та східних християн.

Ще раніше, з початку XX століття, отримав розповсюдження так звані *єкуменічний рух* (грец. - "ейюмена" - всесвіт). У теперішній час цей рух здійснюється головним чином у межах Всесвітньої Ради Церков (ВРЦ). Активними членами ВРЦ є кілька православних церков. Єдність церков - це перш за все усвідомлення того, що всі християни читають одне Євангеліє, що вони всі - Його учні й, нарешті, що всі люди - діти Єдиного Бога, Небесного Отця. Тому

християни повинні прагнути з'єднати все краще, що здобує в історії кожної Церкви. "Чому пізнають вас, що ви мої учні, - говорив Христос, - тому як ви будете мати любов між собою".

Резюме

Складним і своєрідним явищем в історії релігії було виникнення наднаціональних, або світових релігій.

Буддизм є найдавнішою з трьох світових релігій. Буддизм ніколи не знав жодної церковної організації (навіть в межах однієї держави), жодних централізуючих соціальних інститутів. Єдиним загальним для всіх буддистів правилом є правило зберігати три Коштовності (три-ратна). Основою буддизму є 4 чотири "святі істини". Основними різновидами буддизму є ламаїзм та дзен-буддизм.

Іслам - це наймолодша світова релігія. Головними течіями ісламу є: сунізм, шиїзм, суфізм та ваххабізм. Світогляд та стовпи ісламу базуються на 6 істинах..

В основі християнства - вчення про боголюдину Ісуса Христа, сина Божого.

Святе Писання християн - **Біблія** - це не викладення віровчення й не історія людства, це розповідь про те, як Бог шукав людину, це промова Бога, яка звернена до людей.

Головна ідея християнства - ідея гріха та спасіння людини.

Особливість християнства як релігії міститься в тому, що воно може існувати тільки у формі Церкви.

Чернецтво - один з шляхів виконання євангельських норм життя.

У 1054 році відбулося розділення православної та католицької церков, в основі якого лежав конфлікт візантійської теології священної держави - підпорядкованого по відношенню до монарха положення церковних ієрархів - та латинської теології універсального папства, яке намаглося підпорядкувати собі світську владу.

Православ'я - один з трьох основних напрямків християнства - історично склалося, сформувалося як його східна гілка. Воно розповсюджено головним чином у країнах Східної Європи,

Ближнього Сходу, на Балканах.

Другим великим (разом із православ'ям) напрямком у християнстві є католицизм. Слово "католицизм" означає - всезагальний, вселенський. Його джерела виходять з невеликої римської християнської громади, першим єпископом якої, за переказами, був Апостол Петро.

Третім великим напрямком у християнстві є протестантизм. Суть протестантизму міститься в наступному: божжа благодать дарується без посередництва церкви. Спасіння людини відбувається лише через її особисту віру у спокутувальну жертву Ісуса Христа.

Всі вищерозглянуті течії християнства своїм Святим Письмом вважають Біблію. Вона складається з двох основних частин - Старого та Нового Заповітів.

Додаток 1

Порівняння ритуалів, заборон та вимог найбільш важливих релігій

<i>Ритуали, заборони,</i>	<i>Православні</i>	<i>Католики</i>	<i>Протестанти</i>	<i>Іудеї</i>
1	2	3	4	5
Богослужіння	Літургія: загальна молитва; співи, читання Євангелія; молитви священників у алтарі; винос Святих Дарів; причащення. Під час служби віруючі стоять. Співи канонічні.	Меса: те ж, що й у православній літургії тільки додається проповідь та музика. Але причащення - для всіх бажаючих. Під час служби віруючі сидять. Стоять тільки під час загальної молитви.	В основному обмежується проповіддю та сумісним читанням Євангелій.	Тричі на день, особлива молитва в суботу.
Паломництво	У лаври і монастирі, щоб прикластися до мощей Святих.	В Рим, Єрусалим та інші Святі місця.	Відсутнє.	В Єрусалим до Стіни Плачу.
Миропомазання (конфірмація)	Відразу після хрещення як символ прилучення до благодаті.	У свідомому віці (12 — 15 років) після катехізації (вивчення основ віри та екзамену на їхнє знання).	Відсутнє.	У 13 років іудея вперше викликають читати Тору. Після служби у синагозі - сімейна вечірка.

1	2	3	4	5	6
Каяття	У суворо відведений час - перед літургією біля аналою у загальному залі. Гріхи називаються без подробиць. Священик читає дозвільну молитву.	У будь-який час у закритій сповідальні, гріх можна аналізувати зі священником, священник дає поради та настанови й відпускає гріхи.	Між людиною та Богом немає посередників в. Ніхто немає права відпускати гріхи.	Під час посту та паломництва.	Під час посту та паломництва.
Причащення	Для тих, хто покався та отримав відпущення.	Для всіх бажаючих під час богослужіння.	Для всіх бажаючих під час богослужіння.	Під час посту та паломництва.	Під час посту та паломництва.
Шлюб	Тільки між православними.	Між усіма християнами, а також з невірними.	Не вимагає обов'язкового церковного освячення.	Бажано із людиною своєї віри.	Чоловік може одружитися із жінкою будь-якої віри, жінка - вийти заміж тільки за мусульманина.
Рукопокладення у священний сан	Існує	Існує	Не є таїнством, вибірне	Між людиною та Богом немає посередників. Є люди, які отримали богословську освіту. Вони керують молитвою.	Між людиною та Богом немає посередників. Є люди, які отримали богословську освіту. Вони керують молитвою.
Єлеосвячення	Соборування - молитва про одужання та відпущення гріхів. Відбувається тільки у присутності хоча б одного християнина.	Так, як у православних, але можливе спілкування зі священником наодинці.	Не існує.	Між людиною та Богом немає посередників. Є люди, які отримали богословську освіту. Вони керують молитвою.	Між людиною та Богом немає посередників. Є люди, які отримали богословську освіту. Вони керують молитвою.

Покарання (епітим'я)	Читання покаянних молитов, земні поклони, посилений піст, відлучення від причастя.	Посильне покриття шкоди, яка була спричинена іншим людям; справи милосердя; покаянні молитви.	Відсутнє.	Практично не використовується.	За тяжкі гріхи побивання каміннями до смерті. За дрібні - биття палками. За крадіжку - відрізання кисті руки.
Шлюб для священнослужителя	Біле духовництво має право брати шлюб один раз на життя; чорне духовництво (ченці) приймають обітницю нешлюбності.	Цelibат - обітниця нешлюбності.	Шлюб або нешлюбність - справа особистого вибору.	Особиста справа служителя культу.	Особиста справа служителя культу.
Жінка	Має безсмертну душу, як й чоловіки підпорядковується заповідям та установленням; в той же час другорядна по відношенню до чоловіків - "помічник", "ребро". Не може бути священником.	Має безсмертну душу, як й чоловіки підпорядковується заповідям та установленням; в той же час другорядна по відношенню до чоловіків - "помічник", "ребро". Не може бути священником.	У багатьох церквах абсолютно рівноправна. Може бути рукопокладена у священники та єпископи.	Зберігає релігійну чистоту домашнього вогнища. Єврей може вважатися тільки та людиною, в якій мати - єврейка.	"Неповна душа" із незрозумілим загробним життям. Не може молитися разом із чоловіками.

1	2	3	4	5	6
Пости	4 багатоденних (всього 130 днів) + 3 одноднівних + усі середи та п'ятниці.	Не обов'язково.	Немає.	5 одноднівних постів.	У місячний місяць Рамадан у світлий час доби.
Заборони у їжі	Тільки на час постів забороняються тваринні білки.	Немає.	У деяких напрямках забороняється вживати м'ясо теплокровних тварин та птахів.	Дозволена тільки кошерна їжа: яловичина, баранина та козлятина. М'ясо без крові, риба з лускою.	Заборонено їсти тварин, що не мають шерсті, та риб, що не мають луски, вживати алкоголь.
Заборони в одязі	Жінкам заборонені штани та короткі спідниці; непокрита голова; у церкві те ж саме; для чоловіків у церкві - заборона на головні убори.	У церкві - як і в православних; поза церквою - заборони немає.	Немає, але в деяких напрямках забороняється надмірна розкіш.	Правовірний іудей під час молитви зобов'язаний мати головний убір.	При людях жінки повинні носити хіджаб - покривало, що приховує волосся та фігуру. У деяких країнах - чадру.

Додаток 2

Короткий словник філософських та релігієзнавчих термінів

АБСТРАГУВАННЯ - це такий метод, суттю якого є відволікання в процесі пізнання від певних властивостей об'єкта з метою заглибленого дослідження якоїсь однієї визначеної його сторони.

АГНОСТИЦИЗМ - позиція у підході до пізнання, яка заперечує принципову можливість або мати істинні знання, або мати можливість надійно оцінювати знання щодо їх відношення до істини.

АКСІОЛОГІЯ - (з грец. *axia* - цінність) - вчення про цінності.

АКСІОМАТИЗАЦІЯ - це спосіб побудови наукової теорії, за яким у його підґрунтя кладуться деякі вихідні положення - аксіоми або постулати, з яких всі інші висновки теорії виводяться дедуктивно чисто логічним шляхом, за допомогою доказу.

АМУЛЕТ - предмет, що оберігає від нещастя.

АНАЛІЗ - процес уявного, а частіше й реального розчленовування предмета, явища на складові частини (ознаки, властивості, відносини).

АНАЛОГІЯ - умовисновок про подібність об'єктів у визначеному відношенні на підставі їхньої подібності за низкою інших відносин.

АНІМІЗМ (від лат. *anima* - душа) - це віра в існування у матеріальних об'єктів, процесів, явищ надприродних двійників.

АНТЕЇЗМ - так деякі дослідники називають прояви в українському національному характері та філософській думці любові до Землі, культ Землі.

АНТИНОМІЇ - за І.Кантом, це єдність протилежностей.

АНТРОПНИЙ ПРИНЦИП - у деяких сучасних науках: початкове припущення того, що без врахування факту наявності людини в світі природні процеси не можна зрозуміти в їх єдності та провідних характеристиках, а наукова картина світу не зможе бути логічного та змістовного завершення; і навпаки, поза цим принципом із стихії природних процесів появу людини пояснити просто неможливо.

АНТРОПОСОФІЯ - це наука, яка не просто вивчає людину, а й намагається збагнути сенс її появи в світі, її всекосмічну функцію. На думку антропософів, це можна відкрити шлях до розуміння всього іншого в світі.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ - (від гр. *Anthropos* - людина і лат. *centrum* - центр) - філософський принцип, згідно з яким людина є центром Всесвіту або займає центральне положення у всіх міркуваннях та вирішеннях.

АПЕЙРОН - першопочаток світу, щось невизначене та безмежне

АПОЛОГЕТИКА - філософський напрям, представники якого виступали з обґрунтуванням і захистом християнства від античної філософії.

АПРІОРНИЙ ТА АПОСТЕРІОРНИЙ - дослівно: "переддосвідний" та "післядосвідний"; поняття філософії І.Канта, який вважав, що задля пізнання людському розуму потрібні його власні форми, які передують пізнанню, а тому постають апріорними; все, що проходить через досвід, набуває рис не просто інтелектуальних форм, а знання, яке, отже, завжди апостеріорне.

АРХЕ (з давньогрец. - початок; *перший*) - у давньогрецькій філософії - універсальний початок усього суцього.

АТМАН - індивідуальні, конкретні виявлення брахмана.

АТОМ - дослівно: неподільний, неруйнівний; найменша частинка речовини, яка не підлягає ніяким змінам.

АЯТ - (з арабської - *знамення, диво*) - визначає частину сури - вірш.

БАРОКАЛЬНІСТЬ - на думку цілої низки дослідників - виявлення особливостей української філософської думки у вигляді її рухливості, динамізму та певній сконцентрованості навколо проблем духовного вдосконалення, пов'язаного із глибокою релігійністю.

БОГИ - це своєрідні, "удосконалені духи", що зосередили в своїх руках всю владу як щодо надприродних об'єктів, так і відносно людського суспільства.

БРАТСЬКІ ШКОЛИ - центри освіти та духовного життя в Україні, що виникали, починаючи від XVI ст., з метою збереження православних засад життя та протидії католицькій експансії.

БРАХМАН - єдиний духовно-інтелектуальний початок світу.

БРАХМАНІЗМ - ("*Брахман*" - *головний бог*) - це стародавня індійська релігія, яка базувалась на Ведах та закріплювала кастову систему в Індії.

БУДДА — (за санскритом - "освітлений вищими знаннями") - 1) Засновник буддизму принц Сіддхартха Гаутама. 2) Істота, що досягла в результаті численних перевтілень абсолютної досконалості і може вказати іншим "істинний шлях до спасіння".

БУДДИЗМ - (названий ім'ям засновника - Будди) - це одна з світових релігій, яка проголошує, що власне життя, існування у будь-якій формі завжди є обов'язково стражданням та злом та вказує шлях до порятунку, до подолання страждань. Він полягає у повному подоланні людських почуттів, бажань, вічного блаженства у злитті з божеством і досягнення абсолютного спокою - нирвани.

БУТТЯ-НЕБУТТЯ - гранична межа філософського узагальнення; співвідношення, через яке визначається буття, проте не лише внаслідок позначення межі, за якою буття вже немає, а й тому, що такого роду межа вказує на ті якості суцього, втрата яких рівнозначна втраті самого такого суцього; означена межа позначає також граничну ширість людської думки, її вміння утримуватись у власних актах при бутті, а не зриватися в небуття.

ВЕРИФІКАЦІЯ - запропонована представниками логічного позитивізму процедура перевірки наукових знань на істинність: за допомогою апарату математичної логіки треба було звести положення науки до "атомарних суджень", а останні - порівняти із "атомарними фактами".

ВІДКРИТІСТЬ - фундаментальна характеристика людини, її здатність внаслідок біологічної неспеціалізованості змінюватись, поставати незавершеною, відкритою різним вимірам культурно-історичного процесу та напрямам людської діяльності; відкритість також слід розуміти і в плані сенсу людського життя: поки людина живе і діє, сенс її життя постає невизначеним до кінця, бо вона може його суттєво трансформувати.

ВІДРОДЖЕННЯ, РЕНЕСАНС - (лат. *відроджуюсь*) - історична доба "відродження античності".

ВЧИНОК - особлива дія людини, яка стягує на себе основні події її життя та постає формою вирішення суперечностей, що зумовлені напруженим співвідношенням найперших життєвих альтернатив людини: життя і смерті, свободи та обов'язку, бажання та розрахунку, почуття та розуму тощо.

ГЕЛІОЦЕНТРИЗМ - висунуте М.Коперніком положення про те, що центром світу вважається Сонце (Геліос).

ГЕНОТЕЇЗМ - релігійний напрям (у семітів), що підтримує ідею родових богів.

ГЕОЦЕНТРИЗМ - висунуте Аристотелем положення про те, що центром світу вважається Земля (Гея).

ГЕРМЕНЕВТИКА - теорія та практика тлумачення історичних текстів.

ГИКСОСИ - у перекладі з давньоєгипетської "володарі чужих країн". У першій половині 2 тис. до Р.Х. гиксози фактично контролювали весь нижній Єгипет. Їм також підпорядковувались Ханаан та Сирія. Цей народ першим використав бойові колісниці.

ГІПОТЕЗА - це науково обґрунтоване припущення, що виходить з фактів, умовивід, що має своїм призначенням вирішити наукову проблему та носить вірогіднісний характер.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ - це такі проблеми, що виникли внаслідок суттєвого зростання можливостей людського впливу на природу: у ХХ ст. масштаби людських дій стали дорівнювати масштабам планетних природних процесів, але ці дії досить часто руйнують природу, ставлячи під загрозу саме людське існування на планеті.

ГНОСЕОЛОГІЯ - одна з фундаментальних наукових дисциплін, що вивчає пізнання, його роль у людській життєдіяльності, рушійні сили, суперечності пізнання, критерії та ознаки істинних знань.

ГНОСЕОЛОГІЯ - це теорія пізнання, яка вивчає питання про природу, чинники та результати пізнавальної діяльності людини, умови продукування та ознаки достовірних знань, умови та можливості їх практичного використання.

ГОЙ - любий неєврей.

ДАО - поняття даосизму. Ієрогліф, що позначає "дао", поєднує знак людини і знак шляху. Тому дао - це закон буття, початок Космосу, життєва доля людини і те, що повинно бути основою правильного людського мислення.

ДЕЇЗМ - розповсюджена в Новий час позиція, згідно з якою Бог створив світ, надав йому власних законів і далі вже не втручається у його функціонування. (Бог та природа існують окремо).

ДЖАЙНІЗМ - (з санскриту "джина" - переможець) - це релігія, яка виникла в Індії у VI ст. до Р.Х. одночасно з буддизмом як опозиція брахманізму, що освячував кастовий лад.

ДИНАМІЗМ - світ у своїй основі постає рухливим.

ДІАЛЕКТИКА - це наука про розвиток і загальний зв'язок, наука про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення.

ДІАЛЕКТИЧНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ назва основних філософських складових вчення марксизму, що прагнуть бути системою тверджень про світ, який в основі своїй - матеріальний, ніким не створений але динамічний і рухливий; соціальна історія тлумачилася як різновид матеріального процесу, тому її засади визначали процеси виробництва.

ДІЙСНІСТЬ - це все, що реально існує в об'єктивному світі.

ДІЯЛЬНІСТЬ - термін, що у філософії позначає особливу, притаманну лише людині форму прояву її життєвої активності; діяльність передбачає творчість, смислову та цілеспрямовану організацію дій, а також, врешті доведення її до самодіяльності, тобто до такої діяльності, метою якої постає її власне вдосконалення.

ДОГМАТИЗМ - надмірне наголошування на цінності та незмінності виправданих знань, ідей та принципів.

ДУАЛІЗМ - визнання двох коренів буття - матеріального та духовного - рівноправними і взаємодіючими.

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА - сукупність процесів, етапів та рівнів інтелектуальної діяльності певного суспільства, що продукує духовні цінності та задовольняє духовні потреби людей.

ЕВОЛЮЦІЯ, ЕВОЛЮЦІОНІЗМ - під еволюцією розуміють поступове виникнення певних якостей або явищ під дією часткових чинників та умов; еволюціонізм передбачає теоретичну позицію, що аргументує можливість виникнення складних явищ дійсності (життя, свідомості, людини) із попередніх, простіших шляхом поступового їх ускладнення або ж виявлення їх прихованих властивостей.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛ - характеристика людини (атрибут людського існування), поза якою немає людини, як людини, та поза якою у світі не було би того, що в нього привносить людина.

ЕКЗИСТЕНЦІЯ - (з лат. - існування) - цей термін С.К'єркегором був витлумачений в його початковому значенні - "вихід за межі встановленого, усталеного" - для позначення провідної особливості людського існування: неузасадності, відсутності надійних, однозначних коренів буття.

ЕКСПЕРИМЕНТ - це метод пізнання, за яким явища вивчаються у контрольованих та керованих умовах.

ЕЛЕМЕНТИ - це частини, між якими здійснюється зазначена організація.

ЕМОЦІЙНІСТЬ - одна із провідних особливостей української філософії, що полягає у наданні переваги прямому щирому почуттю над раціональним міркуванням при вирішенні смисложиттєвих проблем.

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ - розділ філософського знання, філософсько-методологічна наука про знання; у деяких країнах - перш за все та переважно - про наукове знання.

ЕСТЕТИКА - це наука, яка досліджує природу людського захоплення красою дійсності, шукає причини людського потягу до прекрасного, гармонії форм суцього.

ЕТИКА - це вчення про мораль та норми й засади людських взаємин.

ЄВХАРИСТІЯ - перетворення хліба й вина у Тіло та Кров Христа.

ЖЕНЬ - це високий, майже недосяжний ідеал, характерними рисами якого були наділені лише стародавні.

ЗАГАЛЬНЕ - істотно подібні, однакові, повторювані риси та властивості, які належать всім окремим явищам визначеної групи.

ЗАКОН - це стійкий, загальний, істотний, необхідний, повторюваний зв'язок явищ природи і суспільства.

ЗМІСТ - це уся сукупність елементів та процесів внутрішніх, а іноді й зовнішніх зв'язків речі, тобто те, з чого вона складається.

ЗООЛАТРІЯ - це культ тварин.

ЗОРОАСТРИЗМ або **ПАРСИЗМ** - це локально обмежена дуалістична релігія, в основі якої лежить уявлення про протиборство добра і зла.

ІДЕАЛІЗАЦІЯ - уявне конструювання понять, теорій щодо об'єктів, які не існують й не відбуваються у дійсності, але для яких існує наближений прообраз або аналог у реальному світі.

ІДЕАЛІЗМ - субстанцією світу є дух, ідея. Позиція згідно з якою дух (ідея) є первинним, а матерія - вторинна.

ІДЕАЛЬНЕ - характеристика онтологічного статусу свідомості, згідно з яким свідомість не відтворює дійсність у вигляді копій, а фіксує її через виявлення суттєвих, необхідних зв'язків та через доведення параметрів будь-якого суцього до гранично можливого виміру.

ІДЕАТОРНІСТЬ - це здатність свідомості діяти і відтворювати ідеї.

ІДЕАЦІЯ - здатність людської свідомості створювати у полі свого інтелектуального споглядання ідеальні, тобто завершені, еталонні виміри суцього, завдяки яким свідомість набуває здатності орієнтуватися в предметній дійсності, оцінювати її.

ІДЕОЛОГІЯ - складова теоретичного рівня духовного життя суспільства, що має практичне спрямування, покликана створювати програми соціальних дій та організовувати їх реалізацію. Идеологія

розробляється теоретиками-ідеологами та суспільними і політичними діячами, існує у вигляді концепцій, програм, закликів, гасел та ін.

ІДЕЯ (або **ЕЙДОС**) - дослівно: вид, вигляд; основне поняття філософії Платона, що позначає внутрішню неподільну цілісність будь-чого, завершено, одвічну його сутність.

ІЄРАРХІЯ - структура світоустрою у християнському світобаченні. Ієрархія передбачає 2 типи зв'язків сушого: взаємоузгодженість та підпорядкування, тобто зв'язок порядку та цінності.

ІНДИВІДУАЦІЯ - унікальна людська властивість належати до людського роду, але втілювати його в собі в неповторному вигляді, тобто здатність людини бути персоною, особистістю, мати своєрідний універсум свого життєвого самоздійснення.

ІНДУЇЗМ - це пізня національна релігія Індії, в яку органічно входить індійський спосіб життя, що включає усю суму життєвих принципів і норм соціальних та етичних цінностей, вірувань і уявлень, обрядів та культів, міфів і легенд, буднів та свят тощо.

ІНТЕНЦІЙНІСТЬ - (у перекладі з латинської - прагнення) - це первинна сенсоутворююча спрямованість свідомості до світу, сенсоформує відношення свідомості до предмета, предметне тлумачення відчуттів. Вперше термін "інтенційність" (спрямованість на предмет) вжив німецький філософ Е.Гуссерль. Він розумів цю властивість свідомості як акт додання змісту предмету, що йде від свідомості.

ІНТЕНЦІЯ - властивість людської думки та свідомості, пов'язана із їх принциповою спрямованістю на певний предметний зміст; визнання того факту, що не може бути думки "ні про що", свідомості "із нульовим змістом".

ІНЬ - уособлює місяць, землю, ніч, темний, вологий, пасивний, жіночий початок буття.

ІРРАЦІОНАЛЬНЕ - таке, що не підлягає розумінню, раціональному поясненню та тлумаченню.

ІСЛАМ - ("іслам" у перекладі з арабської означає "покірність") - наймолодша світова релігія.

ІСТИНА - якісна характеристика знання та мета пізнання - така характеристика знань, згідно із якою знання повністю співпадають із реальним еталоном справ; проте пряме дублювання реальності позбавляє людське пізнання сенсу, а тому істина постає як еталон та ідеал пізнання, який спрямовує пізнання, якісно його зумовлює; в своїй же повноті пізнання постає, багатостороннім процесом продукування засобів наближення до істини.

ІСТОРІЯ - процеси дійсності, що виникають та розвиваються як частина космічних процесів, але частина особлива - пов'язана із свідомою діяльністю людини та із свідомими фіксаціями сукупності подій, що її супроводжують: через це *історія* розвивається прискореними темпами, весь час розширює сферу своїх проявів та можливостей, і, отже, постає, як простір творення та реалізації людиною своєї свободи.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ - це наука, яка збирає історичні досягнення філософії, вписуючи їх у сьогодення.

КАРМА - закон універсального причинного зв'язку.

КАТЕГОРІЇ ДІАЛЕКТИКИ - це основні поняття, у яких відбиваються істотні сторони загального зв'язку та розвитку природи, суспільства, мислення.

КАТОЛИЦИЗМ - (з грецьк. - *всезагальний, вселенський*) - один з трьох основних напрямків християнства, його західна гілка. Його джерела виходять з невеликої римської християнської громади, першим єпископом якої, за переказами, був Апостол Петро.

КІЛЬКІСТЬ - це вираження однорідності речей, їхньої подібності та подоби; характеризує величину, ступінь розвитку даної якості.

КЛАСИФІКАЦІЯ - поєднання різних понять й відповідних ним явищ у визначені групи, типи з метою встановлення зв'язків між об'єктами та класами об'єктів.

КОНФУЦІАНСТВО - це стародавня китайська філософія та релігія, яка називається за іменем свого творця Кон-Фу-Ци та включає в себе принципи та норми життя кожної людини.

КОСМОЛОГІЯ - вона існує і як різновид астрономії, і як філософські міркування про сутність і природу космосу.

КОСМОС - (з давньогрец. - *порядок, краса, влаштування*) - розуміння Всесвіту як розумно та закономірно впорядкованого.

КРЕАЦІОНІЗМ - позиція, згідно якої причиною появи вищих якостей діяльності, світових порядку, гармонії, краси може бути тільки дія творіння, що її продукує вищий розум, дух або Бог; з позиції креаціонізму складні, вищі якості не можуть виникати із простих шляхом стихійних процесів.

КУЛЬТ - сукупність символічних дій, за допомогою яких віруючий намагається вплинути на надприродні об'єкти.

КУЛЬТУРА - сфера найпершого та найяскравішого виявлення людини, її суттєвих характеристик і можливостей - та частина дійсності, яка перетворена людиною, але в якій людські творчі можливості проявились із найбільшим ступенем повноти, досконалості та виразності, внаслідок чого культура постає носієм виявлень людини як людини, тобто сферою найперших та найвищих цінностей, ідеалів, сенсів.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ - це наука, яка виходить із тези, що специфічних якостей та ознак людині та суспільному життю надає культура.

ЛОГІКА - це одна із давніших філософських дисциплін, яка досліджує форми, закони та норми правильного мислення. Ця наука посідає одне із найголовніших місць у сучасній філософії, бо припущення логічних помилок може зруйнувати всі доведення та аргументації певної філософської концепції.

МАГІЯ (від гр. - чаклунство) віра в існування надприродних засобів впливу на природу.

МАНТРИ - це магичні освячені заклинання.

МАТЕРІАЛІЗМ - субстанцією світу є вічна та нескінченна матерія. Позиція згідно з якою матерія є первинною, а дух (ідея) - вторинний.

МЕССІЯ - це божественний спаситель, поява якого була передбачена іудейськими пророками.

МЕТАФІЗИКА ТА ОНТОЛОГІЯ - за усталеною традицією філософії XX ст. - основні філософські науки про буття; метафізика розглядає найперші, позачуттєві та позафізичні засади буття, а онтологія - види, рівні, форми проявів буття. Метафізика у дослідженні буття тяжіє до вирішення питання "Що?" ("Що є буття?", "Що є. перше буття?"), а онтологія - до вирішення питання "Як?" ("Як проявляє себе буття?").

МЕТОД - (від давньогрецького - через простежений шлях) - це свідомо застосовані порядок та послідовність дій, що приводять до бажаного результату. Потреба у методі є універсальною для людської діяльності, оскільки остання не є прямим продовженням стихійних природних процесів, а виходить за їх межі.

МЕТОД МОДЕЛЮВАННЯ - це безпосереднє дослідження не самого об'єкта, а його аналогу, його заступника, його моделі, а потім отримані у ході вивчення моделі результати за особливими правилами переносяться на сам об'єкт.

МЕТОДИКА - зібрання, впорядкування та прояснення способів ефективного використання певних методів у конкретних ситуаціях пізнання та діяльності (наприклад, шкільні методики).

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ МОНІЗМ - установка, що була характерною для класичної філософії (і науки) і що полягала у прагненні відшукати єдиний, універсальний та позбавлений суб'єктивних наголосів метод досягнень безсумнівних істин у пізнанні.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ - установка сучасної некласичної філософії (і науки), що позначена визнанням залежності методів пізнання від властивостей, особливостей та завдань суб'єкта, його концептуальних орієнтацій та ракурсів підходу до дійсності; методологічний плюралізм припускає можливість виправданого використання різноманітних методів, які можуть поєднуватись між собою на засадах доповнюваності.

МЕТОДОЛОГІЯ - спеціальна частина теорії (в науці або філософії), що присвячена обґрунтуванню змісту, доцільності та виправданості певних методів у тій чи іншій сфері пізнання.

МЕХАНІЦИЗМ - позиція, згідно з якою елементи світобудови пов'язані суто зовнішньо, тобто механічно.

МИСЛЕННЯ - процес інтелектуального оперування предметним змістом свідомості, тобто упорядкований та усвідомлений рух думки через серію фіксованих пунктів до виправданого змістом цього руху результату; за змістом та суттю це є виведення у поле свідомого споглядання фундаментальних характеристик буття.

МИРА - це єдність якості та кількості, той кількісний інтервал, усередині якого зберігається дана якість.

МІЦВА - "повеління", "наказ". Предписання та заборони в іудаїзмі.

МОВА І МОВЛЕННЯ - провідна форма виразу предметного змісту людської свідомості, тобто форма передачі того, що не може бути вказане безпосередньо, натуралістична (наприклад, ті самі еталонні орієнтири мислення); існує цілий спектр мов: мова видів мистецтва, мова науки, мова жестів, - серед яких людське мовлення постає найбільш гнучкою та оперативною формою виразу змісту свідомості.

МОЖЛИВІСТЬ - це сукупність умов, тенденцій, передумов та причин появи нового, здатність матерії, дійсності породжувати нове.

МОКША - стан вічного щастя і блаженства, якого можуть досягнути ті душі, які у своїх життєвих втіленнях запобігли злу, чинили лише благодіяння.

МОНІЗМ - розуміння буття як єдиного у своїй основі.

МОНОТЕЇЗМ - це віра людей в одного Бога.

МОРАЛЬНІСТЬ - особлива форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин (моральні відносини); один з основних способів регуляції дій людини в суспільстві за допомогою норм. На відміну від простого звичаю або традиції моральні норми одержують ідейне обґрунтування у вигляді ідеалів добра та зла, належного, справедливості та ін. На відміну від права виконання вимог моралі санкціонується лише формами духовного впливу (суспільної оцінки, схвалення або осуди). Поряд із загальнолюдськими елементами мораль включає історично минулі норми, принципи, ідеали. Мораль вивчається спеціальною філософською дисципліною - *етикою*.

МОРФОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ - поняття, що виражає серцевину культурологічної концепції О.Шпенглера: культура - це явище принципово єдине, тому вся культура певного народу пронизана єдиним початком або єдиною вихідною формою; дослідити та зрозуміти культуру можна лише шляхом виділення цієї форми та відслідковування її видозмін.

НАТУРФІЛОСОФІЯ, або філософія природи (з лат. "натура" - природа) - постає різновидом онтології, так зосереджує увагу на питанні: що таке природне буття та природа в цілому.

НАУКОВА ТЕОРІЯ - це система знань, що описує та пояснює визначену сукупність явищ, дає обґрунтування усіх висунутих положень й зводить відкриті у даній сфері закони до єдиної основи.

НЕСВІДОМЕ - приховані глибинні шари людської психіки, результат проявів у ній дії найглибших інстинктів життя (а за твердженням деяких дослідників - і набутих людськими поколіннями навичок культурної поведінки); несвідоме відчутно впливає на процеси свідомості, особливо - на творчість, уявлення про цінності, життєвий вибір, мотивацію дій.

НІРВАНА - (заспокоєння, згасання) - це стан повного подолання людських почуттів, бажань, досягнення вічного блаженства у житті з божеством і абсолютного спокою.

ОБ'ЄКТИВНА ДІАЛЕКТИКА - це діалектика реального світу, природи та суспільства, вона виражає безперервний розвиток та зміну, виникнення та знищення явищ природи й суспільства.

ОДИНИЧНЕ - це індивідуальні, неповторні риси, властивості, що властиві окремому.

ОКРЕМЕ - відносно відособлене утворення - тіло, річ, явище, процес, подія.

ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС СВІДОМОСТІ - здатність людської свідомості мати у своєму змісті те, чого без свідомості або поза свідомістю не існує і існувати не може; йдеться, насамперед, про ідеацію, предметність, цілеспрямованість, саморефлексію.

ОНТОЛОГІЯ - це філософська наука про буття як таке.

ОРГАНІЗМ (ОРГАНІЗМІЗМ) - позиція, згідно з якою будова світу подібна до організму, тобто внутрішньо пов'язана так, що окремі елементи не мають у ній самостійного значення.

ПАНПСИХІЗМ - позиція, яка наділяє усі явища світу душею, оскільки саме світова душа постає джерелом життя та активності космосу.

ПАНТЕЇЗМ - позиція, згідно з якою Бог ототожнюється природі.

ПАРАДИГМА - (з давньогр. - *взірець*) - у філософії та наукознавстві ХХ ст. усталений взірець (еталон) мислення або науково виправданих міркувань, що повинні приводити до достовірних результатів у науковому пошуку.

ПІЗНІ НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ - це такі релігійні вірування, які охоплюють своїм впливом всі соціальні шари населення у межах однієї національності.

ПЛЮРАЛІЗМ - розуміння буття як абстракції від реально існуючої множини речей, якостей, процесів і явищ.

ПОЗИТИВНЕ - основне поняття філософських міркувань О.Конта: ясне, реальне, спостережуване, корисне, - те, що повинна вивчати наука, відкидаючи примарне, непевне, непотрібне людині та суспільству.

ПОЛІТЕЇЗМ - це віра людей в багатьох богів.

ПОРІВНЯННЯ - встановлення подібності та розходження об'єктів, явищ.

ПОЯСНЕННЯ - використання більш конкретних, зокрема, емпіричних знань для з'ясування знань більш загальних.

ПРАВОСЛАВ'Я - один з трьох основних напрямків християнства - воно сформувалося як його східна гілка. Православ'я розповсюджено головним чином у країнах Східної Європи,

Ближнього Сходу, на Балканах. Назва "православ'я" (від грецького слова "*ортодоксія*") вперше зустрічається у християнських письменників II століття. Богословські основи православ'я сформувались у Візантії, де воно було пануючою релігією у IV-XI століттях.

ПРАКТИЧНИЙ РОЗУМ - поняття, що висунуте І.Кантом, та означає етичне вчення.

ПРАНА - життєве дихання.

ПРЕДМЕТ - (мислення і пізнання) - частина об'єкта, яка виділена, помічена та відмічена людиною через віднесення її до певних еталонних систем відліку та визначеності; через те той же самий об'єкт може поставати у визначеннях різних предметів для різних галузей пізнання.

ПРЕДМЕТНІСТЬ - здатність людської свідомості вибудовувати свій зміст із опорою на ідеальні системи визначень (чи відліку), внаслідок цього цей зміст не збігається із наочно спостережуваним; завдяки такій здатності людина може бачити в речах світу не лише чуттєво надане, а й приховане, потенційне, належне; в цілому: предметність - це сприйняття людською свідомістю дійсності у вимірах людської інтелектуальної та матеріальної діяльності.

ПРИРОДА - в первинному значенні - самовладна основа будь-яких явищ та процесів, що володіє здатністю довольного зростання та визначення похідних від неї процесів; в соціальній філософії - такий хід реальних процесів дійсності, що відбувається стихійно, через пряме поєднання причин та наслідків та без заздальних спланованих результатів.

ПРОГРЕС - такий характер розвитку певних, перш за все - соціальних процесів, коли параметри цих процесів підлягають оцінці або вимірюванню за принципом переходу від простого до складного, від одноманітної тотожності до диференційованої єдності, від меншого до більшого та ін.

ПРОГРЕС - це розвиток системи від нижчого до вищого, підвищення рівня організації.

ПРОСТІР - це сукупність співвідносин, що виражають координату матеріальних об'єктів, їхнє розташування відносно одне одного й відносно величину (відстань та орієнтацію). Простір виражає порядок розташування одночасно існуючих об'єктів, їхню довжину.

ПРОТИРІЧЧЯ - це визначений тип взаємодії протилежних

сторін, властивостей, тенденцій у предметах і між ними.

РАННІ НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ - це такі релігійні вірування, що охоплювали своїм впливом верхні й середні шари населення у межах однієї національної держави. До раних національних релігій відносять усі релігії, які в літературі позначають за допомогою префіксів "*старо-*", "*давньо-*": староегипетську, староіндійську, старогрецьку, староперсидську, староримську та інші.

РАЦІОНАЛІЗМ (лат. *ratio* - розум) - філософський напрям, згідно якому пізнання світу можливо лише за допомогою розуму з-за нестійкості та ненадійності людських відчуттів.

РЕГРЕС - це процес, пов'язаний із зниженням рівня організації, рухом системи від вищого до нижчого.

РЕЇЗМ - позиція, згідно з якою немає ніяких сутностей поза речами.

РЕЛІГІЙНА ІДЕОЛОГІЯ - це більш-менш струнка система ідей, розробкою та пропагандою яких займаються релігійні організації, професійні богослови та служителі культу.

РЕЛІГІЙНА ПСИХОЛОГІЯ - це сукупність властивих масі віруючих уявлень, почуттів, настроїв, звичок, традицій, пов'язаних із певною системою релігійних ідей.

РЕЛІГІЯ - це одна з форм суспільної свідомості, яка відображає дійсність в образах, символах і міфах, викладає таємні знання у притчах, поученнях, обрядах, певних формулах молитов та утверджує віру в їхню реальність.

РЕФЛЕКСІЯ - (лат. *-загинати, обертати*) - унікальна здатність людської свідомості у процесі сприйняття дійсності сприймати і себе саму.

РІЧ-У-СОБІ - це розуміння не змісту, а форми речі.

РУХ - це усякі зміни та процеси у Всесвіті, починаючи від простого пересування й закінчуючи мисленням.

САМОСВІДОМІСТЬ - це виділення суб'єктом самого себе як носія визначеної активної позиції стосовно світу. Це виділення самого себе, відношення до себе, оцінка своїх можливостей, що є необхідним компонентом усякої свідомості, й утворює різні форми тієї специфічної характеристики людини, що іменується самосвідомістю.

САНСАРА - давньоіндійські уявлення про переселення душі з тіла в інше при його смерті.

СВІТОГЛЯД - сукупність узагальнених уявлень людини про

себе, світ, місце людини у світі та її взаємини зі світом.

СВОБОДА - в абстрактному плані - відсутність будь-яких меж або перешкод для дій та проявів людини, проте відсутність меж перетворює свободу у повну невизначеність, тому поняття свободи конкретизується через наступні поняття: "негативна свобода", "вірогідна свобода", "позитивно-творча свобода".

СЕНС ІСТОРІЇ - таке бачення історії, яке передбачає розуміння її в якості процесу, спрямованого до певної кінцевої мети, до виконання певного стратегічного задуму або ж такого, що передбачає завершення та виявлення в такому разі певного свого найпершого завдання.

СЕНСУАЛІЗМ (лат. - *сприйняття, відчуття*) - філософський напрямок, згідно якому пізнання світу можливо лише за допомогою відчуттів.

СИНТЕЗ - це поєднання виділених під час аналізу сторін предмета у єдине ціле.

СИНТОЇЗМ - (з яп. "синто" означає "шлях богів") - це пізня національна релігія Японії, яка включає до себе норми моралі та кодекс честі та проголошує японського імператора нащадком богині Аматерасу.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД - це спосіб теоретичного подання та відтворення об'єктів у якості систем. Основними поняттями системного підходу є "елемент", "структура", "функція" тощо.

СКЕПТИЦИЗМ - висловлення сумніву як у позитивних можливостях пізнання, так і в його повній неспроможності.

СКЕПТИЦИЗМ - філософський напрямок, який вважає, що неможливо створити істинну філософію.

СКЛАДОВІ МЕТОДУ ПІЗНАННЯ описова (частина методу, що дозволяє ідентифікувати предмет, умови та засоби використання методу), операціональна (послідовність та порядок дій, необхідних для реалізації методу) та концептуальна (загально філософські принципи, вимоги та обґрунтування засад, доцільності та можливості методу).

СКРИЖАЛІ - кам'яні плити, на яких були вибиті Десять Заповідей.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ - це наука, яка вивчає та філософські осмислює природу суспільного життя, зв'язки суспільства та природи, суспільства та людської індивідуальності.

СОЦІОЛОГІЯ - це наука про суспільство.

СОЦІУМ - термін, що позначає особливий тип процесів дійсності;

тут наголошується на якісній відмінності соціальних процесів від усіляких інших та підкреслюється їх внутрішня цілісність, особливий, притаманний їм тип внутрішньої детермінації всіх явищ та процесів; інколи терміном "соціум" позначають історично, культурно або етнічно особливий тип суспільства.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ - це навмисне та цілеспрямоване сприйняття явищ і процесів без прямого втручання у їхній плин, що підпорядковано певним задачам наукового дослідження.

СТАТИЧНІСТЬ - світ у своїй основі незмінний.

СТРИБОК - це форма переходу до нової якості, розрив лінії кількісних змін.

СТРУКТУРА - це зв'язок, спосіб організації цілого.

СУБ'ЄКТ ІСТОРІЇ - та самодіяльна одиниця, що в історичному процесі постає джерелом історичної активності та, в кінцевому підсумку, - вихідною мотивацією історичних дій.

СУБ'ЄКТИВНА ДІАЛЕКТИКА - це відображення об'єктивної діалектики в голові людини, у її свідомості.

СУБЛІМАЦІЯ - непряме, опосередковане (іноді - символічне) виявлення несвідомого у діяльності людей.

СУБСТАНЦІАЛІЗМ - визнання того, що за поверхнею явищ лежить глибинна внутрішня сутність.

СУБСТАНЦІЯ - позначає таку основу світу, яка охоплює та пронизує собою всі форми та явища дійсності, самовладна та не потребує для свого буття ніяких інших джерел або причин.

СУБСТАНЦІЯ - **СУБ'ЄКТ** - основна характеристика абсолютної ідеї у філософії Г.Гегеля, оскільки остання не лише все включає у свій зміст, а й постає єдиним джерелом руху та активності.

СУРА - (арабською означає "шеренга" або "ряд") - визначає частину книги або окреме поучення.

СУСПІЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ - дотеоретичний рівень функціонування духовного життя суспільства, що являє собою сукупність соціальних почуттів, стихійно вироблених стандартів буденного мислення, норм виразу духовних станів, емоцій, духовних традицій, тощо.

СУСПІЛЬСТВО - сукупність людей, що здійснює процеси спільної життєдіяльності та здатна: а) зберігати життя людей; б) зберігати та підтримувати функціонування певного типу соціальної організації життя; в) продукувати духовні норми, цінності та

орієнтири людського життя.

СУТНІСТЬ - це основа об'єкта і головне в ньому, єдність внутрішніх, необхідних сторін і зв'язків.

СХІЗМА - церковний розкол в християнстві.

СЦІЄНТИЗМ - світоглядна установка, згідно із якою лише наукове знання постає найбільш виправданим, цінним для будь-якого знання.

СЯО - культ синівської пошани, за яким треба служити батькам за правилами обов'язку *Лі*, поховати їх за правилами *Лі* і приносити їм жертви за правилами *Лі*.

ТАЛІСМАН - предмет, що приносить щастя.

ТЕОЛОГІЯ - термін, введений Аристотелем для позначення "першої філософії"; у перекладі означає "богослов'я".

ТОТЕМІЗМ (мовою індіанців-оджибве (журавля) *тотем* означає - його рід) є віра у надприродну спорідненість людських колективів з певними видами тварин.

ТРАНСЦЕНДЕНТНІСТЬ (лат.: за межами зовнішнього, зображуваного) - характеристика Бога у християнському світобаченні як такого, який принципово несумісний із реаліями світу внаслідок того, що незліченно їх перевершує.

ФАКТ НАУКОВИЙ - подія або явище дійсності, зафіксовані засобами, що викликають довіру науки та описані за допомогою наукових понять або категорій.

ФЕНОМЕН - основне поняття філософії Е.Гуссерля: те єдине, що надано нам у досвіді свідомості, те, що нам реально з'являється, єдина форма виявлення реальності у свідомості та для свідомості.

ФЕТИШИЗМ (від португ. - зачарована річ) - це віра в існування у матеріальних об'єктів надприродних властивостей.

ФІЛОСОФІЯ - (з давньогрецької: любов до мудрості) - теоретична форма світогляду; особливий рівень мислення, на якому думка усвідомлює себе саму у своєму ставленні до дійсності та шукає остаточних засад для людської діяльності та її самоствердження у світі.

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ - це наука, яка ставить граничні питання на адресу історії людства: чому людство перебуває в стані історичного розвитку, куди прямує історія, хто є її суб'єктом, чи існують закони людської історії?

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ - це наука, яка вивчає питання природи та сутності релігії, досліджує причини виникнення релігії, її

конфесійного багатоманіття.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ - це наука, яка ставить собі завданням вивчати людину у всіх її можливих проявах. Крім того тут ставиться питання про визначення сутності людини та про відмінність сутності від природи людини, про її спосіб буття та ін.

ФОРМА - це внутрішня та зовнішня структура, спосіб існування змісту, визначений співвідношенням елементів та процесів у часі і просторі, стійкі зв'язки між ними.

ХАНААН - давня назва території Палестини, Сирії та Фінікії.

ХАНУККА - релігійне свято освячення, встановлене на честь перемоги повстання Макавіїв та відновлення служіння богу Яхве в Єрусалимському Храмі у 164 р. до Р.Х.

ХРИСТІАНСТВО - (з грецької - "помазаник", "Месія") одна з світових релігій. Воно розповсюджене у країнах Європи, Америки, у Австралії, а також завдяки активній місіонерській діяльності - у Африці, на Близькому Сході та в ряді регіонів Далекого Сходу. Головні ідеї християнства: спокутна місія Ісуса Христа, наступне друге пришествя Христа, страшний суд, небесна віддяка та встановлення царства небесного.

ЦЗЮНЬ-ЦЗИ - це високоморальний ідеал удосконаленої людини, сконструйований *Конфуцієм* як еталон для наслідування, володіє двома важливими, за його уявленнями, гідностями: гуманністю і почуттям обов'язку.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ - стан функціонування суспільства, що виникає на основі певних досягнень в розвитку культури; цивілізація пов'язана із будівництвом міст, із виникненням писемності та держави, із виготовленням та використанням металів, тому вона суттєво стабілізує суспільну історію; але внаслідок неспівпадіння вихідних спрямувань цивілізаційних та культурних процесів, між культурою та цивілізацією можливі не лише взаємні впливи та стимулювання, а й конфлікти.

ЦІЛЕ - це предмет, процес, явище, що містить у собі інші предмети, процеси, явища, і властивості якого не збігаються із властивостями складових частин.

ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ - характеристика людської свідомості, пов'язана із її здатністю вибудовувати образи та процедури майбутніх дій, здатність в подальшому концентрувати людські зусилля на їх реалізації.

ЦІННІСТЬ - позитивна чи негативна значимість об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи, суспільства в

цілому, обумовлені не їхніми властивостями самими по собі, а їхнім утягненням у сферу людської життєдіяльності, інтересів та потреб, соціальних відносин; критерій та спосіб оцінки цієї значимості, що виражені у моральних принципах та нормах, ідеалах, установках, цілях. Розрізняють матеріальні, суспільно-політичні та духовні цінності; позитивні та негативні цінності.

ЧАС - це сукупність відносин, які виражають координацію станів (явищ), що змінюють одне одного, їхня послідовність й тривалість.

ЧАСТИНА - це предмет, процес, явище, що входять в інші предмети, процеси, явища й є сторонами змісту.

ЧИСТИЙ РОЗУМ - поняття, що висунуте І.Кантом, та означає абстрактне мислення.

ШАМАНІЗМ (евенкійською мовою "шаман" означає *несамовитий*) - це віра в особливо могутні надприродні можливості стародавніх професійних служителів культу (шаманів).

ЯВИЩЕ - це зовнішня і порівняно мінлива сторона речей і процесів.

ЯКІСТЬ - це сукупність властивостей, ознак, що належать речам, явищам, виражають відносну стійкість предмета, його відмінність від інших предметів.

ЯН - сонце, небо, світлий, сухий, активний, чоловічий початок буття.

Література

Академічне релігієзнавство. Підручник. За наук. редакцією проф. А. Колодного. - К., 2000.

Арутюнов В. Х. та ін. Релігієзнавство: Навч. посіб. - К., 2001.

Джонсон П. Історія євреїв / Укр. перекл. О. Мокровольського. - К., 2000.

Докаш В. І., Лешан В. Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. - Чернівці, 2005.

Дудар Н., Филипович Л. Нові релігійні течії в Україні: Огляд, документи, переклади. - К. 2000.

Дьяченко А. П. Религиоведение: Учебное пособие. - К., 2004.

Закович М. М. та ін. Релігієзнавство: Підручник. - К., 2000.

Калінін Ю. А., Харьковченко Є. А. Релігієзнавство, - К., 2002.

Кислюк К. В., Кучер О. М. Релігієзнавство: Навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. - К., 2004.

Крисаченко В. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира -К., 2000.

Кузь О. Н., Брунь Т. М. Религиоведение: Курс лекцій. - К., 2003.

Лубський В. І. Психологія релігії: Підручник і хрестоматія Ч 1. - К., 2004.

Лубський В., Козленко В., Лубська М. та ін. Історія релігій: Навч. посібник. - К., 2002.

Лубський В., Теренко В., Лубська М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. - К, 2005.

Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит. - К, 2001.

Панченко П. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму - К, 2003.

Паньків А. Релігія: Боги Давньої Русі. - К:, 2002.

Петрушенко В. Л. Основи філософських знань: навч. посіб. - Львів, 2004.

Филипович Л. Етнологія релігії. - К, 2000.

Предко О. І. Психологія релігії: історія, теорія, релігієзнавчі виміри. Монографія. - К, 2005.

